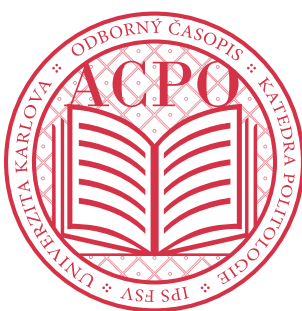

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

RECENZOVANÝ ČASOPIS | PEER-REVIEWED JOURNAL

2018 | Vol. 10 | No. 1 | ISSN 1803-8220

NOVÁK, Miroslav (2018). Sociopolitické změny, povstání, převraty, revoluce a jejich předcházení: pokus o rekonstrukci Aristotelovy koncepce. *Acta Politologica*. Vol. 10, no. 1, pp. 86–138.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

This article is protected by copyright. Copying and use of its content and presenting it as original research without proper citation is plagiarism, which is subject to legal sanctions.

Katedra politologie Institutu politologických studií
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Department of Political Science, Institute of Political Studies
Faculty of Social Sciences, Charles University

Sociopolitické změny, povstání, převraty, revoluce a jejich předcházení: pokus o rekonstrukci Aristotelovy koncepce¹

Miroslav Novák²

Abstract:

This article seeks to „reconstruct”, synoptically arrange and explain Aristotle’s conception of socio-political changes, coups, uprisings, revolutions and their prevention, which is „chaotically” (Pierre Pellegrin) presented in the book V. of Politics. It is argued that a number of ideas that are commonly associated with Modern Age authors, such as Niccolò Machiavelli, John Locke, Alexis de Tocqueville, Karl Marx and in the early 20th century Max Weber, for instance, appeared much earlier with Aristotle. Aristotle builds on a vast documentation and comes from an analysis of equalities and inequalities. His conception of socio-political development is not cyclical (which is the case of Aristotle’s great teacher Plato), but linear. Among political regimes Aristotle attributes a special position not only to democracy in ancient rendition, but above all to politeia in its own sense, which corresponds to our representative democracies to a large extent.

Key words: Aristotle; socio-political changes; coups; revolutions; inequalities; democracy; oligarchy; politeia

Úvod

Současný francouzský sociolog Jean Baechler ve své knize *Les phénomènes révolutionnaires* mj. uvádí, že Aristotelova studie revolucí v jeho *Politice* si zasluhuje být označena za vědeckou a je neobyčejně inteligentní (*merveilleuse d’intelligence*). „Kromě své empirické dokumentace, která vzbuzuje respekt³, vyšel Aristotelés ze správné ústřední intuice: revoluce jsou ve své podstatě politické jevy. Na základě toho pak analyzuje fakta pomocí typologie

¹ Za cenné připomínky upřímně děkuji dr. Michalu Janatovi a dr. Jakubu Jinkovi, jakož i oběma anonymním recenzentům. Použil jsem zde některé formulace z mých starších prací, v nichž se Aristotelem zabývám, zejm. (Novák 2000, 2001b a 2016). O tom, jak pracuji s Aristotelovými texty, píše v příloze č. 1, která je až na konci za seznamem literatury, protože jako poznámka pod čarou by byla příliš dlouhá. Doporučuji číst nejprve tuto přílohu a pak teprve vlastní text.

² Miroslav Novák je profesor politologie, který má hlavní úvazek na Vysoké škole CEVRO Institut, Jungmannova 17, 110 00 Praha 1. Kontakt: novak@vspsv.cz; miroslav.novak@vsci.cz. ResearcherID: A-7639-2018.

³ Sbírka 158 „ústav“, z nichž se roku 1890 našla *Athénská ústava* (nový čes. překl. specialisty na antické dějiny Pavla Olivy viz [Aristotelés 2004]; překlad Josefa Pražáka je z roku 1904, tj. o sto let starší), o tom svědčí. Aristotelés opírá i svůj výklad o pádu a udržování režimů o velký počet konkrétních příkladů. Dnešnímu čtenáři takové dobové případy, jména osob a nejednou i názvy území nejsou známy, a proto je obvykle vynechávám, ale poukazuji na to aspoň zde. Z mého výkladu do značné míry zbaveného dobových reálií by to totiž mohlo vypadat, že Aristotelés postupuje jen logicky a deduktivně, zatímco ve skutečnosti empirický a induktivní postup je u něho zrovna tak přítomný.

politických režimů [...]. Skutečností zůstává, že jeho pokus je nadále příkladný a divíme se, že neměl lépe vybavené pokračovatele“ (Baechler 1970: 9).

Hlavní důvod toho, co Baechlera udivuje, je podle mě následující. Aristotelem se převážně zabývají specialisté na antickou filosofii nebo řeckou filologii, pro které je sociologická a politologická problematika v nejlepším případě jen druhotná (nebo jí přímo pohrdají) a nemají pro ni obvykle odpovídající kompetenci. Já naopak dlouhodobě zastávám názor, že Aristotelova *Politika* by neměla zůstat jen jejich výlučnou doménou a že by se jí měla intenzivněji zabývat i empiricko-analytická (pozitivní) politická sociologie a politická věda. Pokud se nemýlím, existuje jediná (mimořádně velmi kvalitní) odborná monografie, která se speciálně a podrobně zabývá „teorií revolucí podle Aristotela“. Jejím autorem je současný řecký politolog Geórgios D. Kontogeórgis (viz Kontogeorgis 1978).⁴ Už v polovině 20. století se však Fred Kort pokusil o „kvantifikaci Aristotelovy teorie revoluce“ (viz Kort 1952). Americká ústavní právnička a politoložka Leslie Friedman Goldstein později v zajímavém článku srovnávala Aristotelovu a Lockovu „teorii revoluce“ (viz Goldstein 2001).⁵

Druhý důvod je v tom, že Aristotelova *Politika*, v níž je jeho koncepce vyložena, podobně jako jeho další dochované spisy, nebyla k publikaci nejen připravena, ale dokonce ani určena. Jsou to nejspíš jen poznámky k Aristotelovým přednáškám.⁶ A tak se tam mnohdy na různých místech něco opakuje ve víceméně upravené podobě (setkáváme se i s výroky, které si přinejmenším zdánlivě odporují), ohlašuje se tam něco, co má následovat, ale nenásleduje, myšlenka je nejednou přerušena⁷, text je „chaotický“ (Pierre Pellegrin), skáče z jednoho tématu k druhému, aby se pak vrátil k tomu původnímu apod. (srov. mj. Pellegrin [1990] 2015: 6 nn., Bodéüs 1996: 9, Gobry 1995: 135, MacIntyre 2004: 175, Prélot [1950] 1977: 277–278). Na takový „literární druh“ nejsou současní sociologové a politologové zvyklí, a není tedy divu, že nejčastěji, pokud na Aristotela vůbec odkazují, jejich texty prozrazují zpravidla dost chabé nebo povrchní znalosti jeho *Politiky*. Kromě toho řada dnešních sociologů chápe revoluce spíše jako fenomény sociální než politické, a tak jim Aristotelova analýza, která je především⁸ zaměřena na politické režimy („ústavy“), příliš nevyhovuje.

⁴ V textu uvádím jeho jméno podle řeckého originálu (Kontogeórgis). Jeho často citovaná kniha však vyšla ve francouzštině, a proto při odkazování na ni respektuji francouzskou transkripci (Kontogeorgis).

⁵ Goldstein shrnuje svou analýzu takto: „[...] most of the core premises of Locke's theory of revolution are present in Aristotle's political writings. The sole exception to this claim, albeit an important exception, is Locke's grounding of the right of revolution in the rhetoric of pre-political inalienable rights; such rhetoric is absent in Aristotle. The claim is not that Locke took his premises directly from Aristotle [...]. Rather it is an essay [...] in the spirit of the argument of Gadamer [...] that one cannot help but view the thought of philosophers of the past through a prism shaped by the later philosophic tradition of which one is aware, and by which one's own thought has to some degree been influenced. [...] The argument here is that there is much more of the Lockean in Aristotle's political thought, especially in Books IV through VI of *Politics*, than is generally recognized“ (Goldstein 2001: 311–312). Nedávno zesnulý český sociolog Jaroslav Krejčí považuje Aristotela za jednoho ze čtyř hlavních autorů, kteří se zabývali analýzou základních podmínek revoluce (viz Krejčí 1992: 24–25).

⁶ Někteří specialisté se dokonce domnívali, že jsou to pouhé poznámky Aristotelových žáků. Aristotelés sice napsal také řadu „dialogů“ na platónský způsob, které byly – podle těch, kdo je ještě mohli číst (mj. Cicerona) – literárně a stylisticky velmi vybroušené (viz mj. Pellegrin [1990] 2015: 11–12), ale ty se nezachovaly.

⁷ Konec VI. knihy *Politiky* možná chybí, konec VIII. knihy je – alespoň podle některých expertů – asi ztracený nebo nedokončený (viz mj. Pellegrin [1990] 2015: 14).

⁸ Aristotelés skutečně zakládá svou analýzu sociopolitických změn, převratů, povstání a revolucí na svých typologiích (je jich totiž více) politických režimů a politickou moc nelze podle něho redukovat na jinou moc (viz Novák 2012). Na druhé straně nejen analyticky základní a empiricky nejrozšířenější politické režimy, tj. demokracie a oligarchie, jsou založeny na sociálně-ekonomické nerovnosti, ale třeba i různé druhy demokracie

V neposlední řadě si lze klást otázku, zda v antice vůbec existovaly „revoluce“ v tom smyslu, jak je chápou sociální vědy 2. poloviny 20. století. Pokud se Martin Malia ve své posmrtně vydané knize *Lokomotivy dějin* (Malia 2006, čes. překl. Malia 2009: 377–379) zamýšlí nad tím, zda můžeme chápat „revoluci“ jako nějaký obecný transhistorický a jednoznačně definovaný sociopolitický fenomén podobně jako je tomu nejspíš u fenoménu „války“, jeho skepse je pochopitelná. Problém by mohl vzniknout, kdybychom fenomén revoluce omezili pouze na takzvané „velké revoluce“ (*great revolutions*), jako je například Francouzská revoluce. Definujeme-li však revoluci spolu s českým historikem Miroslavem Hrochem jako „zásadní systémovou změnu nebo pokus o změnu politického a někdy také sociálního systému, změnu, která byla nebo by měla být prosazena v rozporu se stávajícími normami a zákony a proti vůli vládnoucích elit“ (Hroch 2007: 13)⁹, pak nelze popřít, že revoluce v tomto smyslu v antickém světě přítomné byly.

Aristotelovo pojetí je k jejich uchopení vhodné mj. proto, že Aristotelés klíčovou roli připisoval otázce rovnosti a nerovnosti a že na rozdíl od svého velkého učitele Platóna nezařadil cyklickou vizi střídání politických režimů. Aristotelova koncepce je v každém případě natolik pozoruhodná, že si zaslouží, abychom se pokusili o její „rekonstrukci“, ne tak úplně nepodobné Dahrendorfově¹⁰ pokusu o rekonstrukci Marxova pojetí tříd.¹¹

Aristotelova koncepce se však netýká jen revolucí, ale obecně sociopolitických změn, převratů, povstání a revolucí, jakož i jejich předcházení. V části anglofonní literatury se Aristotelův výraz *στάσις*, tj. *stasis*, nepříliš šťastně překládá jako „revolution“¹², což pak někdy vede k tomu, že se „revoluce“ chápe příliš široce. Přestože tedy lze skutečně extrahovat nebo izolovat z Aristotelovy *Politiky* „teorii revolucí“, chceme-li rekonstruovat Aristotelovo pojetí, je vhodnější zaměřit se na jeho obecnou teorii sociopolitických změn. A to je právě cílem tohoto mého textu.

rozlišuje Aristotelés mj. na základě „třídního“ složení, dává přitom přednost těm tradičním demokraciím, ve kterých převažují rolníci, a vysvětluje nejen k jakým blahodárným důsledkům to vede, ale i proč takový druh demokracií už neodpovídá dobovým okolnostem. Jinde Aristotelés dokonce vykládá, jak při nezměněné instituci (jmenovitě při stanoveném majetkovém cenzu) může v důsledku celkového vzrůstu bohatství dojít k přechodu od jednoho politického režimu k jinému (zejména od oligarchie k demokracii). Je tedy zřejmé, že Aristotelés klade i na sociálně-ekonomické nerovnosti a třídní strukturu značný důraz.

⁹ Téměř stejně Hroch definuje revoluci i ve své nejnovější knize *Hledání souvislostí* (viz Hroch 2016: 181), kde jen navíc přidává, že taková změna se může týkat i „stupnice hodnot“.

¹⁰ Dahrendorfovo známé rané dílo o třídách a třídních konfliktech v industriální společnosti má dvě verze, dřívější je německá (Dahrendorf 1957), pozdější (Dahrendorf 1959) je anglická. Raymond Aron ve své předmluvě k francouzskému překladu (viz Dahrendorf 1972), který je proveden z anglické revidované verze (i když je v tiráži uvedena jako originální verze německá), právem klade na několika místech důraz na výraz „reconstruction“ (viz Dahrendorf 1972: XIII, Aronův úvod).

¹¹ Srovnání je přirozeně nedokonalé, kupříkladu Aristotelovy úvahy o sociopolitických změnách, povstáních, převratech a revolucích jsou na rozdíl od 52. kapitoly 3. svazku Marxova *Kapitálu* více méně dokončeny. Na druhé straně stav Aristotelovy *Politiky* a „chaotičnost“ (Pierre Pellegrin) nebo přinejmenším „neuspořádanost“ (Ivan Gobry) jeho analýzy sociopolitických změn, povstání, převratů a revolucí možná ještě víc komplikují její skutečnou rekonstrukci a systematizaci. Výhodou je, že Aristotelovo pojetí je téměř celé „koncentrováno“ v V. knize *Politiky*, zatímco zbylé pasáže používané v této mé práci (mj. z III. knihy *Politiky*, z *Etiky Nikomachovy* nebo z *Retoriky*) mají jen doplňující ráz, takže se nemusím pouštět do dohadů, které části *Politiky* jsou novější a které naopak starší apod.

¹² Například v anglických překladech *Politiky* od Benjamina Jowetta i od Harrise Rackhama, které se stále ještě používají.

Ústavní inženýrství neboli komu je určena Aristotelova *Politika*?

Podstatné je, že Aristotelés určuje svou *Politiku* „dobrému zákonodárci a pravému (opravdovému) státníkovi“.¹³ Zákonodárce (řec. νομοθέτης, tj. *nomothetés*) podle Aristotela má hlubší význam; není to pouhý ekvivalent našeho zákonodárce. Lze podle něho rozlišovat mezi ustavujícími zákonodárci (ústavodárci), kteří zavádějí „ústavu“, tj. politický režim, a ostatními zákonodárci, kteří vycházejí už z daného (stávajícího) režimu a volí zákony, instituce, postupy a procedury vhodné pro ten ústavní režim, to znamená, že jejich cílem je stávající režim opravit, vylepšit, reformovat.

I když to na první pohled vypadá, že ustavující zákonodárce, tj. ústavodárce, je vznešenější, obyčejné zákonodárství je podle Aristotela neméně důležité a také neméně náročné než zákonodárství ustavující (a je navíc podle jeho názoru nejvíce zanedbávané jeho předchůdci). „Opravit/reformovat¹⁴ <stávající> ústavu/zřízení, režim/ není <o nic¹⁵> menší úloha/nebo: nedá menší práci¹⁶/, než od začátku zřizovat ústavu novou, tak jako přeučovat se není lehčí než se učit něčemu od začátku (nebo: poprvé¹⁷)“ (Pol. IV, 1, 1289a 2–5; Špaňár [1988] 2006: 140; Kříž 2009: 136; Pellegrin [1990] 2015: 279; Tricot [1962] 1995: 260; Aubonnet [1993] 2007: 116; Vychodil 1895: 132; Rackham [1932] 1998: 278 nn.; Sinclair [1962] 1976: 150; Jowett [1885] 1999: 81).

Kdekdo si totiž vymýšlí nějaký „absolutně nejlepší“ režim (nebo „ústavu“), ale je přitom neschopný řešit problémy toho politického režimu, v němž žije *hic et nunc*. Ustavující zákonodárce a řadový zákonodárce se velmi podobají, ostatně obyčejný zákonodárce může přece navrhnout existující, tj. stávající ústavní režim změnit a nahradit ho jiným, když zjistí, že jiný ústavní režim by byl za daných podmínek vhodnější a zároveň by byl uskutečnitelný.

¹³ Přesvědčivě to vysvětlil a doložil Richard Bodéüs (viz Bodéüs 1982, 1991, 1996 a 2004). Náznaky lze najít už u Leo Strausse (viz Strauss 1995 a Strauss 1964, čes. překl. Strauss 2007). Aristotelés skutečně na mnoha místech píše, co by měl znát „dobrý zákonodárce a pravý státník“. Uvedme aspoň toto: „Proto dobrý zákonodárce a pravý (opravdový) státník má znát jak formu vlády/ústavu, která je naprosto (absolutně) nejlepší, tak i tu, která je nejlepší za daných poměrů/okolností, a za třetí také <formu vlády nejlepší> v předpokládané formě <tj. v daném druhu, aspoň podle Pellegrina> (nebo podle Mráze: „v rámci určitého předpokládaného cíle“). Je totiž třeba prozkoumat i danou <formu vlády>, jak byla od začátku zřízena, a když se tak stalo, jak by se nejdéle mohla udržet. [...] A kromě toho všeho je třeba znát, která <forma vlády> by všem obcím/státům nejlépe vyhovovala. [...] Neboť je třeba uvažovat nejen o tom, která <forma vlády> je nejlepší, nýbrž také, která je možná, a rovněž, která by se pro všechny dala snadněji zavést a uplatnit (nebo: která by také byla pro všechny vhodnější a snadněji dosažitelná). Teď však jedni hledají jen nejdokonalejší <formu vlády> a takovou, která potřebuje mnoho vnějších příznivých podmínek, druzí sice mluví o takové, která je obecně uskutečnitelnější, ale odmítají dané/stávající formy vlády [...]. Je však třeba navrhnout takový řád, pro který se snadno podle daných podmínek <lidé> dají získat a budou moci ho zavést. Mnoho práce dá i formu vlády opravit/reformovat, nejen ji od počátku zřizovat/zavádět [...]. Proto státník kromě uvedených věcí musí také dokázat pomoci daným/etablovaným formám vlády [...]. To však nemůže ten, kdo neví, kolik je druhů vlád. Někteří se totiž domnívají, že je <jen> jedna demokracie a jedna oligarchie; ale to není pravda. Nesmí mu tedy být neznámo ani kolik je forem vlád, ani jaké jsou mezi nimi rozdíly, ani kolika různými způsoby se sestavují (nebo: kombinují, skládají).“ (Pol. IV, 1, 1288b 22–1289a 11; Pellegrin [1990] 2015: 278–280; Tricot [1962] 1995: Kříž 1998: 147–148; Kříž 2009: 135–136; Špaňár [1988] 2006: 140; Vychodil 1895: 131–132; Rackham (1932) 1998: 278 nn.; Sinclair [1962] 1976: 150; Jowett [1885] 1999: 81; srov. též Mráz II 2004: 94)

¹⁴ „Reformovat“ je mj. podle Aubonneta.

¹⁵ Podle Špaňára.

¹⁶ Podle Tricota.

¹⁷ „Poprvé“ mají Tricot i Pellegrin.

Záleží podle Aristotela na tom, jaký má zákonodárce manévrovací prostor. Maximální volnost má teoreticky ustavující zákonodárce; potřebuje k tomu však i příznivé podmínky, což je na počátku málo pravděpodobné. Řadový zákonodárce má největší manévrovací prostor tehdy, když může měnit stávající režim jakýmkoli způsobem, tj. když může ten režim nahradit kterýmkoli jiným, například oligarchii demokracií. Menší volnost má tehdy, když musí zůstat v rámci dané formy, tj. když může třeba zvrhlou podobu lidovlády jako formy nahradit řádnou neboli správnou podobou té formy, tj. *politeiou* v nejužším smyslu slova. Konečně nejmenší manévrovací volnost má zákonodárce tehdy, když musí zůstat nejen v dané formě (lidovládě, vládě menšiny nebo vládě jedince), ale i v rámci její stávající podoby, tj. například tyranie nebo oligarchie.

Jak známo, podle toho, zda vládnoucí hledí jen na svůj vlastní zájem, nebo na společný prospěch, rozděluje Aristotelés všechny ústavy/režimy na „*správné*“ a na „*zhoršené*“ (vychýlené, zvrhlé, zvrácené). Ve své nejznámější (ale nikoli nejoriginálnější) typologii to pak kombinuje s počtem těch, kdo mají nejvyšší moc (jedinec, malé množství, velké množství). Zámožní bývají přitom méně početní, zatímco nemajetní bývají početnější. Ale ve skutečnosti podle Aristotela není rozhodující, jaký je počet vládnoucích: i kdyby bylo náhodou zámožných víc než nemajetných, vláda zámožných by zůstala podle něho stále oligarchií. Stejně tak bez ohledu na to, zda nemajetní představují většinu (jak se to zpravidla stává), nebo naopak menšinu, pokud mají nejvyšší moc, režim je demokracií.¹⁸

Z hlediska svého složení se tedy jednotlivé režimy liší od sebe především svou *sociální strukturou*. Podle Aristotela existují tři základní třídy: „*Ve všech státech/obcích jsou tři třídy občanů: velmi bohatí, velmi chudí a třetí, kteří jsou uprostřed mezi nimi*“ (Pol. IV, 11, 1295b 2–4; Vychodil 1895: 147; Kříž 1998: 167; Kříž 2009: 153; Špaňár [1988] 2006: 159; Tricot [1962] 1995: 301; Aubonnet [1993] 2007: 136; Pellegrin [1990] 2015: 312; Rackham [1932] 1998: 326–329; Sinclair [1962] 1976: 171; Jowett [1885] 1999: 95). Oligarchie je například vládou zámožných, demokracie je vládou nemajetných a *politeia* v nejužším smyslu je vládou střední třídy. Dalo by se říct, že podobně jako pro Marxe, i pro Aristotela hraje prim „*třídní panství*“. Aristotelés však není na rozdíl od Marxe stoupencem revoluce, ale reforem, umírněnosti a „*středu*“¹⁹, a proto dává přednost vládě střední třídy.²⁰

V rámci základních sociálních tříd existují ještě jednotlivé konkrétní sociální vrstvy. Aristotelés to vysvětluje takto: „*Že je tedy více ústav/režimů a z jakých příčin, bylo vysvětleno už dříve. Teď si však vysvětlíme, že je i více druhů demokracie i <více druhů> oligarchie. Je to zřejmé už z toho, co bylo řečeno. Je totiž více druhů lidu i takzvané třídy vznešených*

¹⁸ Smyslem této Aristotelovy úvahy z III. knihy (Pol. III, 8, 1279b 20 nn.) je určit základní odlišující znak demokracie (vlády nemajetných) a oligarchie (vlády zámožných), aby se naše definice těchto politických režimů jednoznačně vztahovaly na všechny *teoreticky myslitelné* případy (včetně situace, kdy zámožných je více než nemajetných). Naproti tomu, když ve IV. knize analyzuje *fakticky existující* demokracie a oligarchie, bere na vědomí, že nemajetných bývá ve skutečnosti víc než zámožných.

¹⁹ Aristotelés „*středem*“ nemíní nějakou šedivou průměrnost, která je něčím jako trojkou (3) mezi na jedné straně výbornou (1) a na druhé straně nedostatečnou (5), ale naopak těžko dosažitelnou výtečnost, která se nachází mezi dvěma opačnými nedokonalostmi, např. jako štědrost je „*středem*“ mezi lakomstvím a rozhazovačností. O Aristotelově pojetí středu, vypracovaném zejm. v rámci etiky, viz (Urmson 1973, čes. překl. Urmson 1996).

²⁰ I pro současné sociology zůstávají střední třídy důležité (viz mj. Večerník 2000). Mezi českými sociology se jejich problematikou nejvíce zabývá Jan Keller (viz Keller 2000a, 2000b a 2012). Klasickou práci o středních vrstvách napsal Charles Wright Mills (viz Mills 1951). Aristotela s Marxem celkově srovnává z hlediska sociologie Patrick de Laubier (viz de Laubier [1978] 2000).

(notáblů); druhy lidu jsou například rolníci, zadruhé řemeslníci, jiným druhem jsou obchodníci, kteří se zabývají koupí a prodejem, jiným námořníci, ať jsou to vojáci, převozníci nebo rybáři [...]. Kromě toho ještě nádeníci [...]" (Pol. IV, 4, 1291b 14–26; Špaňár [1988] 2006: 147–148; Kříž 1998: 156; Kříž 2009: 143; Pellegrin [1990] 2015: 292; Tricot [1962] 1995: 275–276; Aubonnet [1993] 2007: 124; Rackham [1932] 1998: 298 nn.; Sinclair [1962] 1976: 158–159; Jowett [1885] 1999: 87). Podle toho, jaké je specifické rozložení či konstelace jednotlivých sociálních vrstev, se politické režimy (například demokracie) liší, i když mají stejné instituce a stejnou obecnou „vládnoucí třídu“. To je první důvod, proč neexistuje jen jedna demokracie nebo jen jedna oligarchie atd., ale že jich podle Aristotela existuje více druhů (nejspíše čtyři).

Politické režimy se od sebe liší dále svými *institucemi*. Například demokracie ideálně (tj. v čisté, tedy nesmíšené podobě)²¹ předpokládá, že politické posty se vybírají výlučně na základě losování (takže je prakticky jakýkoli občan může zastávat), jejich výkon je placen (což umožňuje nemajetným přijímat politické funkce), neexistuje žádný majetkový cenzus apod. Oligarchie ideálně (v čisté, tj. nesmíšené podobě) předpokládá naopak, že politické posty se vybírají výlučně na základě voleb (což k nim omezuje přístup – v lepším případě jsou politické posty přístupné těm, kteří jsou svými voliči příznivě hodnoceni, v horším a pravděpodobnějším případě bohatým), nejsou kromě toho placeny (což znemožňuje nemajetným výkon politických funkcí), musí existovat majetkový cenzus atd.

Je přirozené, že instituce lze měnit snadněji²² než sociální strukturu. Instituce lze také mezi sebou všelijak kombinovat, čímž mohou vznikat *smíšené* režimy. Z demokracie můžeme například vybrat neexistenci majetkového cenzu a z oligarchie volby jako princip výběru politických postů, a výsledkem pak bude jedna z forem Aristotelovy „*politeie*“, a to právě taková, která odpovídá našim „*reprezentativním demokraciím*“ (viz mj. Miller jr. 1995 a Novák 2001b). Sociální struktura se podle Aristotela mění zpravidla nejen obtížněji, ale z dlouhodobého hlediska především v podstatě lineárně, jak ukazují na jiném místě.

Dobrý zákonodárce (ustavující i řadový), jakož i „*pravý*“ (opravdový, skutečný) státník, musejí mít *kauzální (příčinnou)* znalost, tj. poznání, „*proč*“, nestačí postupovat jako *nepravý* zákonodárce, jenž prostě podle návodu sofistů mechanicky naordinuje jednu z těch úspěšných „*ústav*“, které se těší dobré reputaci. Ne každá „*dobrá*“ ústava vyhovuje totiž každé dané situaci. Rozdíl mezi oběma druhy poznání vysvětluje Aristotelés například v *Druhých analytikách* (Anal. Post. I, 2, 71b 8–12; Tricot 1979: 7; Pellegrin 2005: 67; srov. Kříž 1962: 30): „*Domníváme se, že věc <vědecky>²³ známe naprosto [lat. simpliciter] – nikoli na způsob sofistů, jejichž znalost je čistě nahodilá – kdykoli máme za to, že známe příčinu, proč ta věc je, kdykoli víme, že ta příčina věc způsobuje a že to nemůže být jinak než to je. Je zřejmé, že taková je povaha vědění* (podle Tricota a Pellegrina: „*vědeckého poznání*“) [...]“.²⁴

²¹ Mohli bychom užít také Weberovy kategorie „*ideální typ*“.

²² Přejít, který začal královstvím a nakonec dospěl k demokracii, byl poměrně hladký, pokud jde o vývoj institucí, zato však pokud jde o sociální strukturu, byl mnohem konfliktnější, jak právem upozorňuje Jacqueline de Romilly: „*Instituce se vyvíjely zvolna, postupnými drobnými úpravami, které nakonec nenechaly nic z původního stavu. Ale to, co platí, jak se zdá, o institucích, neplatí o politických a sociálních skutečnostech. Tam místo bezkonfliktního vývoje nacházíme jen krize a boje*“ (de Romilly [1975] 1991: 18).

²³ Podle Pellegrina.

²⁴ O tom, jak chápe Aristotelés výraz „*politická věda*“ viz mj. (Bodéüs 1991: 15–21). Bodéüs tam také vysvětluje, jaký je u Aristotela rozdíl mezi jeho politickou „*vědou*“ a jeho politickou *filosofií*. Neodpovídá to tomu, jak se dnes rozlišuje „*politická věda*“ od „*politické filosofie*“. Ve svém novějším důležitém textu „*La nature de la politique*“, který vyšel v jeho aristotelském sborníku studií *Le véritable politique et ses vertus selon Aristote*, Bodéüs uvádí: „*Výraz ‚politická filosofie‘, který ostatně užívá jen velmi zřídka, označuje u něho <u Aristotela>*

Nejen dobří zákonodárci, ale i praví státníci musejí být jako mistr v dílně, který nařizuje a ví, proč to či ono nařizuje, nikoliv jako pouhý dělník, který jen vykonává to, co mu mistr nařídí.²⁵ V *Metafyzice* Aristotelés uvádí: „Proto také máme zato, že při každém díle (podle Kříže: v každém oboru práce) jsou ti, kdo je řídí/vedoucí²⁶ (architektones), úctyhodnější a vědí více než dělníci a že jsou moudřejší, protože znají příčinu toho, co se dělá“ (Met. A, 1, 981a 30–982b 1; Karfík 2015: 9; Kříž 2008: 35; Barthélemy-Saint-Hilaire/Mathias 1991: 41).

Kromě *nepravého* politika, kterému schází znalost příčin, přestože náhodou třeba navrhne vhodný ústavní režim a vhodné instituce, může podle Aristotela existovat i *nesprávný/falešný* politik, který sice příčiny zná, ale v důsledku zaslepení zištnými zájmy nenavrhne vhodné zákony, vhodné instituce nebo vhodný ústavní režim (srov. Bodéüs 1991: 13–14]. Nestačí tedy pouhá *obratnost* (řec. δεινότης, tj. *deinotés*)²⁷, kterou mohou mít i „*nesprávní/falešní*“ politikové, jež charakterizuje πανουργία (tj. *panúrgia*, česky „*vychytralost*“²⁸ neboli „*prohnanost*“²⁹).

Obratnost je totiž schopnost úspěšně uskutečňovat vytyčené cíle a volit k nim nejúčinnější prostředky; týká se však jakýchkoli cílů. „Je-li cíl krásný (nebo: vznešený), jde o chvályhodnou schopnost, je-li však zvrácený, jedná se pouze o vychytralost (prohnanost); proto říkáme, že prozíraví lidé jsou obratní, a říkáme to také o lidech vychytralých (prohnaných)“³⁰ (E. N. VI, 13, 1144a 26–28; Kříž 1996: 165–166; Kříž 2013: 150; Vychodil 1888: 160; Špaňár 1979: 157; Bodéüs 2004a: 338³¹; Tricot 1990: 310).

Skutečný státník a dobrý zákonodárce musejí mít tedy kromě toho tzv. φρόνησις (tj. *frónésis*), což se do latiny překládá jako „*prudentia*“, do angličtiny obvykle „*practical wisdom*“, do francouzštiny buď „*prudence*“ (mj. Jules Tricot a Pierre Aubenque) nebo nověji „*sagacité*“ (Richard Bodéüs) a do češtiny „*rozumnost*“ (Antonín Kříž a později Július Špaňár slovensky „*rozumnosť*“), „*obezřetnost*“ (Pavel Julius Vychodil)³², eventuálně „*praktická*

bez rozdílu všechna teoretická zkoumání věnovaná politice, ať už z hlediska normativního nebo z hlediska empirického. Naproti tomu mnohem častější výraz „politická věda“ je u něho zhruba synonymem „politického umění“, které se případně připisuje samotným státníkům“ (Bodéüs 2004b: 5). Srov. k otázce „*vědy*“ u Aristotela (Svoboda 2012).

²⁵ Nesmí nás zmást termín „*výkonná moc*“. Srov. rozsáhlý komentář R. Bodéüse v jeho novém francouzském překladu *Etiky Nikomachovy* (Bodéüs 2004a: 317–318, pozn. č. 1).

²⁶ „*Vedoucí*“ je podle Kříže.

²⁷ Július Špaňár to překládá „*šikovnost*“, Pavel Vychodil „*schopnost*“, Antonín Kříž „*dovednost*“, Cyril Říha, který vychází z francouzského *habileté* v překladu knihy *La prudence chez Aristote*, jako „*zručnost*“. „*Zručnost*“ se však vztahuje k manuální činnosti, není proto příliš vhodná ke kvalifikování politika. Domnívám se, že nejvhodnější je „*obratnost*“, ale i „*schopnost*“ (podle Vychodila) nebo „*dovednost*“ (podle Kříže) připadají v úvahu.

²⁸ Nebo podle Kříže „*zchytralost*“.

²⁹ Tak to překládá Říha. Špaňár má „*prefikanost*“, Vychodil má „*ošemetnost*“.

³⁰ Nebo jednodušeji podle Vychodila: „proto prozíravé (Vychodil má „*obezřetné*“) i vychytralé/prohnané (Vychodil má „*ošemetné*“) nazýváme (Vychodil má „*zoveme*“) obratnými/schopnými.“

³¹ Bodéüs překládá podle originálu (aniž by na rozdíl od jiných překladatelů, mj. i Vychodila a Kříže, text korigoval) takto: „že prozíraví lidé jsou obratní a také vychytrali“, ale vysvětluje, že zde Aristotelés nepředkládá svůj názor, ale mylné mínění, které v běžném jazyce spojuje prozíravost nejen s obratností, ale i s vychytralostí. (Podobně doslovně jako Bodéüs to překládá i Špaňár: „hovoríme o rozumných lidech, že sú šikovní, ale aj, že sú prefikani“.) Tradiční překlady tedy nejsou v rozporu s Aristotelovým názorem, ale neodpovídají doslovně Aristotelovu výroku. Já dávám přednost tradičním překladům, protože Aristotelův text byl přece určen jen jemu samotnému, a on věděl, v jakém smyslu je ho třeba chápat, kdežto pro nás by doslovný překlad musel být doplňován vysvětlujícími poznámkami.

³² Vychodil uvádí jako další možné české ekvivalenty v pozn. pod čarou mj. „*opatrnost*“ a „*rozvahu*“ (Vychodil

moudrost“ (Michal Mocek z angličtiny) nebo také „*uvážlivost*“ (Karel Šprunk z latiny). Podle mého názoru nejlépe vyhovuje nejspíš *prozíravost*³³, o které už uvažoval Kříž ve svých poznámkách.³⁴ „*Rozumnost*“ se mi zdá poněkud intelektuálská, „*obežřetnost*“ (a v menší míře i „*uvážlivost*“) zase příliš opatrnická.

Aristotelés uvádí: „*Prozíravost* (obežřetnost, rozumnost) pochopíme, když prozkoumáme, koho nazýváme prozíravým (obežřetným, rozumným)“ (E. N. VI, 5, 1140a 24–25; Vychodil 1888: 149; Kříž 1996: 154; Kříž 2013: 139; Špaňár 1979: 145; Bodéüs 2004a: 328; Tricot 1990: 30). Všichni přece víme, jakého člověka považujeme za prozíravého. V *Etice Eudémově* (která do češtiny přeložena nebyla) Aristotelés prozíravost vykládá jako „*střed*“ mezi naivností a prohnaností/vychytralostí (E. E. II, 3, 1221a 12 a 36–38; Décarie/Houde-Sauvé 1978: 90 a 91; Lavielle 1999: 54 a 54–55). Vychytralý (prohnaný) člověk těží výhody ze všech příležitostí a všemi prostředky, zatímco naivka nezužítkuje ani ty příležitosti a ty prostředky, které by měl právem využít. Prozíravost v politických záležitostech bychom mohli snad jednoduše charakterizovat jako schopnost rozpoznat za daných okolností,³⁵ jaká politická rozhodnutí, v jakém načasování a jakými prostředky jsou nejvhodnější.³⁶ Musíme to však podle Aristotela odborně definovat.³⁷

Dva základní lidské postoje jsou *vědění*, které se týká toho, co je nutné, a *konání*, které se týká toho, co je nahodilé. Prozíravost se týká konání. V oblasti konání jsou dva druhy trvalých dispozic (neboli činných stavů): jednak *praktické* (*πραξις*, tj. *praxis* označuje jednání), jednak *poietické* (*ποιησις*, tj. *poiésis* označuje tvoření nebo vyrábění). V případě prozíravosti jde o jednání. Takto jsme dospěli ke *ctnosti* obecně. Je třeba dále specifikovat: zatímco mravní ctnost obecně je praktická trvalá dispozice (praktický činný stav) týkající se volby, resp. výběru, prozíravost je naproti tomu praktickou trvalou dispozicí (praktickým

1888: 149).

³³ Ve svém cenném komentáři mi dr. Jakub Jínek napsal mj. toto: „*Překlad „prozíravost“ má nevýhodu, že v českém čtenáři obeznámeném s Aristotelem může evokovat jiný řecký pojem, který je přesně přeložitelný právě jako prozíravost, totiž pro oran (doslova vidět dopředu).*“ Přesto se mi zdá, že „*prozíravost*“ má méně nevýhod než stávající české překlady *fronésis*. Šachový velmistr také vidí mnoho tahů dopředu, ale jen proto ho přece nebudeme charakterizovat jako „*prozíravého*“.

³⁴ Viz (Kříž 2013: 275, pozn. č. 138).

³⁵ Ty si státník ani zákonodárce nevybral; řečeno s Marxem, do takových okolností se „rodí“, záleží tu tady podle Platóna i Aristotela na „šťěstěně“.

³⁶ Proč podle Aristotela nestačí samo kauzální poznání politiky, ale je třeba ještě politické „*prozíravosti*“? V tomto kontextu snad postačí srovnat příčinné poznání se zákonem: oboje je jen o obecném, takže je třeba někoho, kdo rozhoduje v jednotlivých případech, ať už jde v právních záležitostech o soudce nebo v politických záležitostech o státníka či „*zákonodárce*“.

³⁷ V dalším se opírám mezi jiným o klasický rozbor, jehož autorem je Pierre Aubenque (Aubenque [1963] 1993: 34–35; srov. čes. překl. Cyrila Říhy Aubenque 2003: 44–45). Aubenque syntetizuje dvě místa v Aristotelově *Etice Nikomachově* (E. N. VI, 5, 1140b 20 a 1140b 5; Kříž 1996: 154 a 155; Kříž 2013: 140; Bodéüs 2004a: 303 a 305; Voilquin 1965: 158; Thomson/Tredennick [1976] 1980: 209 a 210; Vychodil 1885: 149 a 150; Tricot [1990] 1997: 285 a 286). Beru však v úvahu také kritiku překladu Sira Davida Rosse (viz Ross 2009), kterou provedl Alisdair MacIntyre (viz MacIntyre 2004: 180–181). *Κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον*, tj. *kata ton orthon logon*, nemá být podle něho překládáno „*v souladu se správným pravidlem*“, ale jako „*podle správného úsudku*“ (podobně jako MacIntyre soudí také italský aristotelský badatel a překladatel Carlo Natali [viz Natali 1989: 84–89]). Tato kritika dopadá také na Aubenqua, který vychází z francouzského překladu Julese Tricota (viz Tricot [1962] 1997: 273); ten je v této věci podobný jako anglický překlad Davida Rosse. Proto námitka platí i pro Říhův český překlad Aubenquovy knihy *La prudence chez Aristote*. Nevztahuje se však na český Křížův překlad *Etiky Nikomachovy*, ve kterém čteme „*ježto odpovídají správnému úsudku*“ (Kříž 1996: 149), ani na slovenský překlad Špaňárův „*pretože zodpovedajú správneému úsudku*“ (Špaňár 1979: 141; všechno zvýraznil M. N.).

činným stavem) provázenou/ým (nebo podle Špaňára: spojenou/ým se) *správným úsudkem* o volbě či výběru. Tohle lze ovšem použít na jakoukoli *intelektuální* ctnost. Musíme tedy ještě odlišit prozíravost od jiných intelektuálních ctností, zejména od „*moudrosti*“ (řec. *σοφία*, tj. *sofia*). Zatímco oborem moudrosti je dobro a zlo vůbec, oborem prozíravosti je dobro a zlo *pro člověka*. Odtud pak Aristotelova definice prozíravosti (obezřetnosti, rozumnosti), která je, jak píše Aubenque, obtížná (nebo pracná, *laborieux*) či technická: „*trvalá praktická dispozice/habitus (praktický činný stav) provázená/ý (nebo podle Špaňára: spojená/ý se) správným úsudkem, <namířená/ý k činnosti>*“, *kteřá/ý se týká toho, co je pro člověka dobré nebo špatné*“ (E. N. VI, 5, 1140b: 20 a 1140b: 5; Kříž 1996: 154, 155 a 345; Kříž 2013: 140; Vychodil 1885: 149 a 150; Špaňár 1979: 146; Voilquin 1965: 158; Aubenque [1993] 2004: 34; Bodéüs 2004a: 303 a 305; Barthélemy Saint-Hilaire/Gomez-Muller 1992: 244 a 245; Thomson/Tredennick [1976] 1980: 209 a 210; Tricot [1990] 1997: 245 a 246; srov. odlišný čes. překl. C. Říhy in: Aubenque 2003: 44).

„*Prozíravý*“ státník je nutně „*obratný*“. Neplatí to však obráceně. „*Vychytralí*“ neboli „*prohnaní*“ politikové jsou sice také obratní, nejsou však prozíraví. „*Prozíravost*“ je totiž „*obratnost*“ toho, kdo je ctnostný neboli dobrý: „*Prozíravost tou schopností <obratností> není³⁹, ale <také> není bez ní <bez obratnosti>. [...] cíl <prozíravého jednání> se ukazuje (vyjevuje) jen člověku dobrému, neboť špatnost (nebo podle Špaňára: zlý charakter) převrací (zvrhává) úsudek rozumu a uvádí nás na počátku jednání v omyl. A tak je zřejmé, že je nemožné, aby byl někdo prozíravý, není-li zároveň dobrý (ctnostný)*“ (E. N. VI, 13, 1144a: 28 a 1144b: 1; Kříž 1996: 165–166; Kříž 2013: 150; Špaňár 1979: 157; Vychodil 1888: 160–161; Bodéüs 2004a: 338 a 339; Tricot [1990] 1997: 310).

Pokud není prozíravosti bez ctnosti, platí to i obráceně? Aristotelés na rozdíl od Kanta⁴⁰ soudí, že ano: „[...] *člověk nemůže být <mravně> dobrý ve vlastním smyslu bez prozíravosti, ani prozíravý bez mravní ctnosti*“ (E. N. VI, 13, 1144b: 31–32; Špaňár 1979: 158; Kříž 1996: 167; Kříž 2013: 151; Vychodil 1888: 162; Bodéüs 2004a: 342; Tricot 1990: 313). Zde je třeba si povšimnout, že Aristotelés to tvrdí o mravní ctnosti „*ve vlastním smyslu*“. Existuje totiž kromě toho od přírody daná „*přírozená ctnost*“, kterou mohou mít i děti a dokonce i zvířata. Ale teprve až lidé dostanou skutečně rozum, nastane v jejich jednání změna a nabydou ctnosti „*ve vlastním smyslu*“. Ctností ve vlastním smyslu není podle Aristotela ten stav, který je jen „*ve shodě*“ se správným úsudkem⁴¹, ale je to stav „*spojený*“ se správným úsudkem. Pokud jde o „*přírozené*“ ctnosti, může se stát, že jeden člověk má vlohy jen pro některé takové ctnosti a pro jiné nikoli. Hovoříme-li naproti tomu o mravně dobrém (ctnostném) člověku „*o sobě*“, tj. „*ve vlastním smyslu*“, ten bude mít všechny ctnosti zároveň s prozíravostí.

Plyne z toho, že člověk, který jedná podle toho, co Max Weber nazýval *Gesinnungsethik* (etika smýšlení neboli přesvědčení)⁴², nejedná dobře (ctnostně) ve vlastním smyslu. Důvod je nasnadě. Kdo není „*obratný*“, nemůže být ani „*prozíravý*“. A kdo není prozíravý,

³⁸ Podle Jeana Voilquina.

³⁹ Nebo podle Špaňára: není totožná s touto schopností.

⁴⁰ Kant, jak vysvětluje Aubenque, „*vyhání prozíravost (rozumnost) z mravnosti*“ (*Kant rejette/-t-il/ la prudence hors de la moralité*; Aubenque [1975] 2004: 196; srov. čes. překl. Cyrila Říhy: Aubenque 2003: 230).

⁴¹ K tomu může dospět i ten, kdo správně „*neusuzuje*“.

⁴² O rozdílu mezi *Gesinnungsethik* (etikou smýšlení neboli přesvědčení) a *Verantwortungsethik* (etikou odpovědnosti nebo následků) píše Max Weber ve své slavné přednášce „*Politik als Beruf*“ z roku 1919, kterou do češtiny nejprve v samostatné knižní publikaci přeložil Jan Mertl (viz Weber 1929) a později v rámci weberovské antologie *Metodologie, sociologie a politika* Miloš Havelka (viz Weber 1998).

nemůže být „ve vlastním smyslu“ mravně ctnostný/dobrý. Není ostatně náhoda, že Aristotelovo pojetí mravní ctnosti je neslučitelné s *Gesinnungsethik*. Etiku přece považuje Aristotelés za součást politiky,⁴³ podobně jako jednotlivce je mu součástí *polis*, přičemž cíl jednotlivce a cíl *polis* je z tohoto hlediska totožný. „Je tedy zřejmé, že nejlepší (nejdokonalejší)⁴⁴ život je pro každého jednotlivého člověka <zvlášť> nutně⁴⁵ tentýž jako pro obce/státy a lidi společně⁴⁶“ (Pol. VII, 3, 1325b 31–32; Tricot [1962] 1995: 482; Pellegrin [1990] 2015: 460; Kříž 2009: 232; Špaňár [1988] 2006: 253; Aubonnet [1993] 2007: 227; Vychodil 1895: 92; Rackham [1932] 1998: 552, 553; Sinclair [1962] 1976: 263; srov. též *Rhet.* I, 5, 1360b 3–6; Kříž 1999: 45; Kuklica 1980: 63; Ruelle 1882: 100; Ruelle/Vahhemelryck 1991: 101).⁴⁷ Dnešní komunitaristé se tak sice mohou právem dovolávat Aristotelova pojetí vztahu mezi jednotlivcem a *polis* ve své kritice libertarianismu, ale Aristotelés sám není ani komunitaristou (srov. Bodéüs 1996: 75–78). Proč nelze Aristotelovo pojetí pokládat za komunitaristické, vysvětluje podrobně Aubenque (viz Aubenque 2011: 169–181).

Rozdělení Aristotelova výkladu sociopolitických změn

Aristotelés vysvětluje: „Když zkoumáme, z čeho vznikají povstání a změny politických režimů, musíme nejdříve obecně uvažovat o jejich počátcích a příčinách. [...] Musíme totiž poznat <zprvu>, jak smýšlejí lidé, kteří podněcují vzpoury, <zadruhé>, jaké mají cíle (nebo: co je jejich předmětem) a zatřetí, jaké jsou počátky⁴⁸ politických nepokojů a svárů mezi občany“ (Pol. V, 2, 1302a 16–22; Špaňár [1988] 2006: 181; Pellegrin [1990] 2015: 346; Tricot [1962] 1995: 343; Rackham [1932] 1998: 376–379; Sinclair [1962] 1976: 192; Jowett [1885] 1999: 110; Kříž 1998: 188; Kříž 2009: 172; Vychodil 1895: 178).

Podle mě lze Aristotelův výklad sociopolitických změn, povstání, převratů, revolucí a jejich předcházení celkově rozdělit do těchto částí:

1. Základní příčina změn režimů a revolucí.
2. Hlavní druhy „převratů“.
3. Kontinuita a diskontinuita *polis* (obce, státu).⁴⁹
4. Obecné cíle aktérů převratů a revolucí.

⁴³ To ovšem neznamená, že by etika byla podřízena nebo „sloužila“ politické moci. Takový názor by předpokládal, že etika a politika jsou dvě zcela různé věci, a tak tomu u Aristotela není.

⁴⁴ „Nejdokonalejší“ je podle Tricota.

⁴⁵ Podle Vychodila „nevyhnutelně“.

⁴⁶ „Společně“ je mj. podle Špaňára, ale i podle Tricota a Pellegrina, kteří překládají „*pris collectivement*“. Srov. též *Rhet.* I, 5, 1360b 3–6; Kříž 1999: 45; Kuklica 1980: 63; Ruelle 1882: 100; Ruelle/Vahhemelryck 1991: 101.

⁴⁷ Podobně ani zde to neznamená, že by jednotlivce byl v područí státu. Nejvyšší cíl člověka, tj. štěstí, je podle Aristotela stejný pro jednotlivce i pro stát. V jistém smyslu je dokonce člověk víc než stát. „Přesahuje však obec <stát> jen tím, co je v něm nejlepší. [...] Když Aristotelés tvrdí, že člověk přesahuje obec, souhlasí s liberalismem moderní doby. Liší se však od něho tím, že zmíněné přesahování omezuje jen na to nejvyšší v člověku“ (Strauss 1964, čes. překl. Michala Mocka Strauss 2007: 57).

⁴⁸ Aubonnet překládá: „*circonstances originelles*“, tj. doslova „počáteční okolnosti“.

⁴⁹ Tuto otázku rozebírá Aristotelés na jiném místě (nikoli v V., ale ve III. knize), ale domnívám se, že logicky souvisí se změnami „ústav“, a proto ji zařazuji sem. Už Marcel Prélôt ve své adaptaci Millonova francouzského překladu *Politiky* přesunul tuto otázku do části zabývající se změnami a udržováním režimů, která je u něho IV. knihou (viz Prélôt [1950] 1977: 176–177).

5. Rozmanité zvláštní příčiny a podmínky, které poskytují příležitost ke vzpou-
rám a revolucím.
6. Dvě rozdílné metody (nebo způsoby) změn politických režimů.
7. Interní (domácí) a externí (zahraniční) příčiny převratů. Všechny tyto katego-
rie se týkají *obecně* příčin, cílů, podmínek a metod sociopolitických změn,
povstání, převratů a revolucí, které platí pro *všechny* politické režimy.
8. Jak je to se sociopolitickými změnami, převraty a revolucemi, když se za-
měříme buď zvlášť *na jednotlivé formy vlády* (ústavy, režimy), *nebo jen na*
několik podobných forem vlády.⁵⁰
9. Rozbor, „*v jakou ústavu/režim se která/ý nejspíš mění*“ (Pol. V, 1, 1301a
21–22; Vychodil 1895: 176; Kříž 1998: 185; Kříž 2009: 169; Špaňár [1988]
2006: 178; Pellegrin [1990] 2015: 341; Tricot [1962] 1995: 337; Aubonnet
[1993] 2007: 155; Rackham [1932] 1998: 370, 371; Sinclair [1962] 1976:
189; Jowett [1885] 1999: 108).⁵¹
10. Výklad, *jak předcházet „převratům“* neboli *jak „udržovat“* režimy při životě.

Ad 1. Základní příčina „nepokojů“

Podle Aristotela jde o to zjistit, jak „*smýšlejí*“ ti, kteří „*podněcují vzpoury*“. Tak se dostaneme k *základní příčině* revolucí a vůbec politických konfliktů, totiž k *různému chápání rovnosti a nerovnosti*, které je podle Aristotela i základem hlavních empiricky se vyskytujících forem vlády (demokracie a oligarchie). „*Tak demokracie vznikla z domněnky, že lidé jsou si rovni naprosto, jsou-li si rovni v něčem. Poněvadž totiž všichni jsou stejně svobodní, domnívají se, že jsou rovni naprosto. Oligarchie pak vznikla z domněnky, že jsou-li lidé v něčem nerovni, jsou nerovni vůbec. Poněvadž totiž jsou nerovni majetkem, domnívají se, že jsou nerovni naprosto. Proto jedni, jako rovni, chtějí mít rovný podíl ve všem, druhí zase, jako nerovni, žádají, aby měli víc, neboť ‚víc‘ znamená nerovnost. Tudíž všechna zřízení mají jakési <částečné> oprávnění, ale celkově jsou pochybená.*“⁵² A z toho důvodu, *kdykoli jedni nebo druhí v politickém životě*⁵³ *nedostanou takový podíl, jaký jim podle jejich domněnky náleží,*

⁵⁰ Aristotelés velmi zhuštěně uvádí na počátku 5. kapitoly V. knihy *Politiky*, že na základě těch obecných příčin a podmínek, které předtím vyložil, bude nyní probírat, jak to je v jednotlivých režimech/ústavách zvlášť. Neznamená to tedy, že by se teď zabýval jen takovými příčinami, které by působily výlučně v jednom nebo třeba dvou zřízeních, ale spíše příčinami typickými hlavně pro ten či onen ústavní režim nebo pro několik podobných ústavních režimů, např. pro *politeiu* ve vlastním smyslu a současně i pro takzvanou aristokracii. Obvykle jde o stejné příčiny a podmínky, které už dříve obecně identifikoval, ale nyní bude na základě rozsáhlé empirické dokumentace popisovat a vysvětlovat, jak to probíhá konkrétně například v demokraciích nebo v oligarchiích atd. Doporučuji zde Tricotův důležitý komentář v jeho překladu *Politiky* (Tricot [1962] 1995: 356, pozn. č. 3).

⁵¹ Podle Vychodila, po němž to převzal Kříž. Špaňár překládá „*ktoré ústavy a na ktoré se prevažne menia*“. Tricot a Pellegrin překládají: „*z jakých forem <ústav> do jakých forem ke změně nejčastěji dochází*“. Aubonnet má: „*z jakých forem do jakých forem <politických režimů> přecházejí především*“.

⁵² Aristotelés to rozvíjí na jiném místě: „*Poněvadž však ani ti, kteří jsou rovni jen v jednom, nemají být považováni za rovné ve všem, ani nemají být pokládáni za nerovné ve všem ti, kteří jsou jen v jednom nerovni, jsou nutně zvrhlé (zhoršené neboli vychýlené) ty ústavy/režimy, v nichž tomu tak je <tj. ve kterých ti, kdo jsou rovni jen v jednom, jsou považováni za rovné ve všem, a ti, kdo jsou nerovni jen v jednom, jsou pokládáni za nerovné ve všem>*“ (Pol. III, 13, 1283a 26–29; Pellegrin (1990) 2015: 249; Tricot (1962) 1995: 226; Kříž 1998: 131; Kříž 2009: 121; Špaňár (1988) 2006: 123; Rackham (1932) 1998: 234, 235; Sinclair (1962) 1976: 129).

⁵³ Podle Kříže: „*ve správě obce*“.

vyvolávají vzpoury“⁵⁴ (Pol. V, I, 1301a 29–39; Pellegrin [1990] 2015: 342; Tricot [1962] 1995: 338; Aubonnet [1993] 2007: 155–156; Rackham [1932] 1998: 370–372; Sinclair [1962] 1976: 189–190; Jowett [1885] 1999: 108; Kříž 1998: 185–186; Kříž 2009: 169–170; Špaňár [1988] 2006: 178–179; Vychodil 1895: 176). O něco dál pak dodává: „Jedni totiž touží po rovnosti, a tak se bouří, když se domnívají, že mají méně (jsou znevýhodněni), přestože jsou prý přece rovni těm, kteří mají více. Druzí zase touží po nerovnosti a převaze⁵⁵, a tak se bouří, když jsou přesvědčeni, že ač jsou prý přece nerovni, nemají více, ale <jen> stejně nebo i méně. Taková touha může být oprávněná, ale může být také neoprávněná. Bouří se jednak ti, kteří mají méně a chtějí dosáhnout rovnosti, jednak ti, kteří jsou rovni a chtějí mít více“ (Pol. V, 2, 1302a 25–32; Aubonnet [1993] 2007: 158; Pellegrin [1990] 2015: 346; Tricot [1962] 1995: 343–344; Kříž 2009: 172; Špaňár [1988] 2006: 181–182; Rackham [1932] 1998: 378, 379; Sinclair [1962] 1976: 192; Jowett [1885] 1999: 110; Vychodil 1895: 176).⁵⁶

Lze to vyjádřit tak, že „povstání“⁵⁷ nebo vzpoura (řec. στάσις, tj. *stasis*) vypukne nejspíš tehdy, když je nerovnost mezi rovnými nebo když je rovnost mezi nerovnými, zatímco nejen rovnost mezi rovnými, ale i nerovnost mezi nerovnými je lépe snášena. Aristotelés dává vhodný příklad: „[...] doživotní království je <pociťováno jako>⁵⁸ nerovnost tehdy, je-li mezi rovnými“ (viz Pol. V, I, 1301b 27–29; Louis 1996: 152–153; Špaňár [1988] 2006: 180; Kříž 1998: 187, Kříž 2009: 170–171; Tricot [1962] 1995: 340–341; Pellegrin [1990] 2015: 344; Aubonnet [1993] 2007: 156–157; Rackham [1932] 1998: 374, 375; Sinclair [1962] 1976: 191; Jowett [1885] 1999: 109).

Aristotelés dále rozlišuje mezi a. rovností aritmetickou, tj. numerickou neboli podle počtu, a b. rovností poměrnou (proporcionální), geometrickou neboli podle hodnoty (podle zásluh).⁵⁹ „Rovnost je však dvojitá, jedna podle počtu, druhá podle hodnoty/zásluh. Podle počtu myslím totožnost a rovnost v množství nebo velikosti (nebo podle Špaňára: co je stejné v množství nebo velikosti), podle hodnoty/zásluh rovnost poměrnou (nebo: co je stejné poměrně). Tak například podle počtu převyšuje stejně trojka dvojku a dvojka jedničku, poměrně však <stejně> převyšuje čtyřka dvojku a dvojka jedničku. Dvojka je přece stejný díl čtyřky jako jednička dvojky: obě jsou polovinami“ (viz Pol. V, I, 1301a 28–35; Kříž 1998: 187, Kříž 2009: 171; Špaňár [1988] 2006: 180; Aubonnet [1993] 2007: 157; Pellegrin [1990] 2015: 344; Tricot [1962] 1995: 341; Rackham [1932] 1998: 374, 375; Sinclair [1962] 1976: 191; Jowett [1885] 1999: 109).

Rozdíl mezi rovností numerickou neboli aritmetickou a rovností proporcionální neboli geometrickou je jasný. Numerická rovnost znamená, že počty, statky atd. se rozdělují

⁵⁴ „Vzpoury“ je podle Vychodila.

⁵⁵ Podle Vychodila, po němž to převzal i Kříž. Nebo podle Špaňára: *po upřednostňování*.

⁵⁶ Podle Aristotela neexistuje „symetrie“ mezi jeho kritikou oligarchie a jeho kritikou demokracie: zatímco totiž zámožní (stoupenci oligarchie) se chtějí ve všem nad nemajetnými vyvýšit, nemajetným (stoupencům demokracie) stačí se zámožným ve všem vyrovnat. Existují kromě toho i jiné přednosti demokracie nad oligarchií, např. to, že demokracie je stabilnější, mj. proto, že je bližší *politei*, která je nejstabilnější formou vlády. A v neposlední řadě Aristotelova původní definice „občana“ je takřikajíc šita na míru demokracii, což není žádná náhoda. Konečně vláda lidu je podle Aristotela v té či oné podobě téměř nevyhnutelná jako důsledek sociálního vývoje.

⁵⁷ Antonín Kříž to překládá „rozbroje“. Jde však o výraz archaický a má i pejorativní ráz. „Povstání“ lépe vystihuje řecké *στάσις*. Vyhovuje i slovo „vzpoury“, jak to překládá Pavel J. Vychodil. Na těch místech, kde je pejorativní ráz na místě, nahrazuji slovo „rozbroje“ slovem „nepokoje“, které rovněž najdeme už u Vychodila.

⁵⁸ Zde následují Pierra Louise.

⁵⁹ Podobné rozlišení je nastíněno už v Platónových *Zákonech* (VI, 757b; Novotný [1961] 1997: 142).

tak, že každý, ať je jakýkoli, dostane stejný podíl. Proporcionální rovnost znamená, že se rozdělují podle hodnoty či zásluh každého. Méně zřejmé je, proč Aristotelés vícekrát uvádí, že stoupenci demokracie se shodují se stoupenci oligarchie v tom, že by měla platit rovnost proporcionální, tj. podle hodnoty neboli podle zásluh. Není tomu spíše tak, že podle stoupenců demokracie by měla platit naopak rovnost aritmetická (ti, kdo jsou rovní v něčem, chtějí být rovní ve všem)? Vždyť i Aristotelés sám uvádí, že „*demokratické právo*⁶⁰ (nebo podle Aubonneta a Jowetta: demokratická spravedlnost)⁶¹ *spočívá v tom, že je tu rovnost podle počtu (numerická), a nikoli podle hodnoty/zásluh (proporcionální)*“ (Pol. VI, 2, 1317b 4–5; Kříž 1998: 231; Kříž 2009: 211; Pellegrin [1990] 2015: 417; Tricot [1962] 1995: 431; Aubonnet [1993] 2007: 201; Rackham [1932] 1998: 488, 489; Sinclair [1962] 1976: 237; Jowett [1885] 1999: 141; Špaňár [1988] 2006: 228). Podobně i dále tvrdí „[...] její *právo*⁶²/*spravedlnost*⁶³ <právo demokracie> je totiž opakem práva/spravedlnosti podle hodnoty/zásluh [...]“ (Pol. VI, 6, 1321a 2–3; Kříž 1998: 241; Kříž 2009: 219; Pellegrin [1990] 2015: 435; Tricot [1962] 1995: 450–451; Špaňár [1988] 2006: 238; Aubonnet [1993] 2007: 210; Rackham [1932] 1998: 514, 515; Sinclair [1962] 1976: 247; Jowett [1885] 1999: 148).

Aristotelés zde měl na mysli to, že stoupenci oligarchie jsou pro rozdělování moci úměrně (proporcionálně) k bohatství a stoupenci demokracie jsou pro rozdělování moci úměrně ke svobodě. Tedy v obou případech jde v *tomto smyslu* o rozdělování moci podle zásluh čili podle hodnoty (viz mj. Pellegrin [1990] 2015: 342, pozn. č. 1). Aristotelés to tak vysvětluje v *Etice Nikomachově*: „[...] *všichni totiž souhlasí v tom, že právo*⁶⁴ (nebo: spravedlnost⁶⁵) *v rozdělování se má dít podle nějaké hodnoty*⁶⁶ (nebo: zásluhy⁶⁷), *ale nikdo nerozumí hodnotou/zásluhou totéž, nýbrž demokraté ji vidí ve svobodě, oligarchové v bohatství, jiní v urozenosti, aristokraté v duševní zdatnosti*⁶⁸ (nebo: v ctnosti)⁶⁹“ (E. N. V, 6, 1131a 25–29, Kříž 1996: 129; Kříž 2013: 117; Bodéüs 2004a: 238; Tricot [1990] 1997: 228).

Lze podle mě shrnout, že Aristotelés formuluje vztah stoupenců oligarchie (tj. zámožných) a stoupenců demokracie (tj. nemajetných) k rovnosti a nerovnosti třemi způsoby, které by se mohly zdát na první pohled vzájemně v rozporu, ale ve skutečnosti jde jen o tři různé formy výkladu, které vyjadřují věcně jedno a totéž. Podle první varianty jde stoupencům oligarchie o nerovnost (ve smyslu převahy neboli upřednostňování), zatímco stoupencům demokracie jde naopak o rovnost (ve smyslu vyrovnání). Podle druhé varianty jde o rovnost nejen stoupencům demokracie, ale i stoupencům oligarchie, ale zatímco demokratům jde o rovnost početní (numerickou) neboli aritmetickou, oligarchům jde o rovnost poměrnou (proporcionální) neboli geometrickou. Konečně podle třetí varianty jde o rovnost poměrnou neboli geometrickou nejen oligarchům, ale i všem ostatním, tj. i stoupencům demokracie (v tom se podle Aristotela všichni shodují). Neshodují se však v tom,

⁶⁰ Podle Kříže a Špaňára.

⁶¹ Nebo podle Pellegrina: „*správné* (event. *spravedlivé*, franc. „*juste*“) <podle koncepce> *demokratů* [...]“

⁶² Podle Kříže a Špaňára.

⁶³ Podle Pellegrina a Aubonneta.

⁶⁴ Podle Kříže.

⁶⁵ Podle Pellegrina a Tricota.

⁶⁶ Podle Kříže.

⁶⁷ Podle Pellegrina a Tricota.

⁶⁸ Podle Kříže.

⁶⁹ Podle Pellegrina a Tricota.

co se má vzít za kritérium této poměrné neboli geometrické rovnosti: například oligarchové míní, že je třeba za základ poměrné rovnosti vzít bohatství, demokraté soudí, že tím základem má být svoboda. A vezmeme-li za základ proporcionální (geometrické) rovnosti svobodu, výsledek bude totožný, jako kdybychom vycházeli z numerické (tj. aritmetické) rovnosti, protože, řečeno s Aristotelem, „svobodní jsou všichni stejně“.

Aristotelés se dlouze zabývá otázkou, jak rovnosti dosáhnout, ale pak smutně konstatuje: „*I když je velmi těžké/obtížné odhalit pravdu o tom, co je rovnost a spravedlnost, přece je to snadnější než přesvědčit o pravdě ty, kteří mají moc zajistit si víc než co jim patří. O rovnost a právo usilují vždy slabší; ti, kteří mají moc, o to však nijak nedbají.*“ (Pol. VI, 2, 1318b 2–6; Kříž 1998: 234; Kříž 2009: 213; Pellegrin [1990] 2015: 423; Tricot [1962] 1995: 438; Špaňár [1988] 2006: 231; Aubonnet [1993] 2007: 204; Vychodil 1895: 165; Rackham [1932] 1998: 312–315; Sinclair [1962] 1976: 240; Jowett [1885] 1999: 143).

Nerovnost může být mezi jiným 1. sociálně-ekonomická, tj. mezi bohatstvím a chudobou, 2. mravní, tj. mezi ctností (zdatností, výtečností, dokonalostí, řec. *ἀρετή*, tj. *areté*) a špatností (neřestí), 3. v rodu, tj. mezi urozeností a neurozeností a 4. ve vzdělání, tj. mezi vzdělaností a nevzdělaností.⁷⁰ Pro oligarchii je např. charakteristické bohatství, pro (skutečnou) aristokracii⁷¹ ctnost, pro demokracii svoboda. Aristotelés sám uvádí, že největší rozdíl/protiklad⁷² je asi mezi ctností a špatností (neřestí), potom mezi bohatstvím a chudobou (Pol. V, 3, 1303b 15–16; Špaňár [1988] 2006: 187; Pellegrin [1990] 2015: 353; Aubonnet [1993] 2007: 162; Tricot [1962] 1995: 351; Rackham [1932] 1998: 388, 389; Sinclair [1962] 1976: 197; Jowett [1885] 1999: 113; Kříž 1998: 192; Kříž 2009: 175). Mezi ctností a špatností je tedy sice podle Aristotela ještě větší protiklad než mezi bohatstvím a chudobou, ale v praxi to příliš velký význam nemá, protože ctnostné lidi bychom těžko někde hledali,

⁷⁰ Nerovnost ve vzdělání pro nás do jisté míry nahrazuje tradiční nerovnost v urozenosti, která ztratila ve 20. století svůj dřívější význam. Ale už i ve své *Rétorice* spojuje Aristotelés aristokracii právě se vzdělaností (viz *Rhet.* I, VIII, 1365b 33–34; Kříž 1999: 63; Kuklica 1980: 76; Ruelle 1882: 125; Ruelle/Vanhemelryck 1991: 126).

⁷¹ Aristotelés od skutečné aristokracie odlišuje „*takzvanou*“ aristokracii (viz mj. Mulgan 1998: 90–92). Zatímco ve skutečné aristokracii vládou ti, kdo jsou opravdu ctnostní (výteční, zdatní), v „*takzvané*“ aristokracii vládou spíše urození a zámožní než skutečně ctnostní, resp. jejich ctnost neboli výtečnost není skutečná a absolutní, ale jsou za výtečné považováni jen ve svém režimu. Aristotelés rozlišuje ještě tři druhy „*takzvané*“ aristokracie (viz Pol. IV, 7, 1293b 5–22, Kříž 1998: 161–162; Kříž 2009: 147–148; Špaňár [1988] 2006: 153–154; Pellegrin [1990] 2015: 301–302; Aubonnet [1993] 2007: 130; Tricot [1962] 1995: 288–289; Rackham [1932] 1998: 312–315; Sinclair [1962] 1976: 165; Jowett [1885] 1999: 91).

Vztah mezi „*dobrým* (řádným) *občanem*“ a „*dobrým* (ctnostným) *člověkem*“ tedy není stejný v různých „*ústavách*“: jen ve skutečné aristokracii je dobrý člověk (někteří – mj. Kříž a Špaňár – překládají: dobrý muž) a dobrý občan jedno a totéž. Ve skutečné aristokracii jsou i „*individuálně*“ a „*distributivně*“ dobrý člověk a dobrý občan jedno a totéž, tj. každý dobrý občan je tam zároveň i dobrým člověkem *et vice versa*. V *politei* (v nejužším slova smyslu) jakožto dobře „*namíchané*“ směsi prvků, principů a postupů demokracie a oligarchie jsou dobří občané a dobří lidé také jedním a týmž, ale „*kolektivně*“ (viz mj. Bodéüs 2002: 213; Terrel 2015: 116–117), tj. výtečnost (ctnost) platí o souboru, kolektivu, ale neplatí o každém jejím jednotlivci zvlášť, tj. distributivně neboli podílně, jako je tomu ve skutečné aristokracii. O rozdílu mezi obecným pojmem kolektivním neboli hromadným a obecným pojmem distributivním neboli podílným viz (Gredt 2009: 44).

Aristotelés kromě toho nejednou hovoří o „*takzvané politei*“, ale to neznamená, že by stejně jako v případě aristokracie odlišoval „*takzvanou*“ *politeiu* od *politeie* skutečné, ale o „*takzvané politei*“ se mluví proto, že jde o režim/ústavu, který má jméno stejné jako ústava/režim obecně: „[...] *zřízení, které Aristotelés nazývá jménem společným všem ústavám*“ (τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν) (tj. *politeia*, ve smyslu *ústavní demokracie*, v níž se na vládě podílejí všichni občané a přitom je ústavou i zákony zajištěno, aby vládli k užítku celé obce)“ (Mráz II 2004: 94).

⁷² „*Protiklad*“ (*opposition*) je podle Jowetta.

zatímco zámožných je podstatně víc, tím spíš pak nemajetných: „[...] *urozených a dobrých* (ctnostných) *není nikde sto, ale zámožných* <a nemajetných>⁷³ *je všude mnoho*“ (Pol. V, I, 1302a 1–3; Kříž 1998: 187; Kříž 2009: 171; Špaňár [1988] 2006: 181; Pellegrin [1990] 2015: 345; Aubonnet [1993] 2007: 157; Tricot [1962] 1995: 342; Rackham [1932] 1998: 376, 377; Sinclair [1962] 1976: 191; Jowett [1885] 1999: 109).

Dalo by se to shrnout tak, že z hlediska normativně-ontologického (spekulativního) je nejdůležitější rozdíl nebo protiklad mezi ctností (výtečností) a neřestí (špatností), z hlediska empiricko-analytického (pozitivního) je nejdůležitější rozdíl mezi bohatstvím a chudobou. Tím se vysvětluje, proč demokracie jako vláda nemajetných a oligarchie jako vláda zámožných jsou z empirického hlediska nejrozšířenější a z analytického hlediska hlavní, základní formy vlády.

Jiné formy vlády, jmenovitě „*takzvaná*“ aristokracie, *politeia* nebo tyranie, jsou z tohoto empiricko-analytického (pozitivního) hlediska podle Aristotela režimy smíšenými, tj. vznikají jakýmsi „mícháním“ prvků, principů, postupů a institucí analyticky základních a empiricky nejrozšířenějších forem vlády, tj. demokracie a oligarchie.⁷⁴ Neznamená to, že žádné prvky, principy, postupy nebo instituce jiných režimů („*ústav*“) nemohou do „*směsí*“ vůbec vstupovat. V praxi však hrají zdaleka nejdůležitější roli tyto dva nejrozšířenější režimy, které proto Aristotelés bere za základ empirických analýz a považuje je za hlavní. Naopak za „nesmíšené“ formy vlády lze podle Aristotela pokládat království a skutečnou aristokracii, které považuje sice z hlediska normativně-ontologického (spekulativního) za „*nejlepší*“ režimy, ale v praxi se (v případě království) empiricky už podle Aristotela ve vyspělých zemích v jeho době téměř nevyskytují (aristokracie v přísném slova smyslu se pak vlastně nevyskytovala nikdy, fakticky se vyskytovaly jen „*takzvané*“ aristokracie) a analyticky nehrají skoro žádnou roli pro „*dobrého zákonodárce*“ a „*opravdového státníka*“, jimž je určena Aristotelova nauka o politice.⁷⁵

To znamená, že z těch správných forem vlády je ve skutečnosti rozhodující *politeia*. Ačkoli *politeia* v přísném slova smyslu je nejvhodnější „*pro většinu obcí a pro většinu lidí*“, v praxi se podle Aristotela přesto téměř nevyskytuje. Jde totiž o mimořádně šťastně „*zkomponované*“ („*namíchané*“) ústavní zřízení, které je „*střední*“, jak je Aristotelés chápe. Z jeho *Etiky Nikomachovy* přece víme, že „*dosáhnout středu je velmi obtížné* (nesnadné)⁷⁶“ (E. N. II, 9, 1109a 34; srov. Kříž 1996: 65; Kříž 2013: 59; Vychodil 1888: 51; Bodéüs 2004a: 128; Tricot [1990] 1997: 116).

Aristotelés se ostatně velmi často vyjadřuje, jako kdyby jen demokracie a oligarchie byly skutečně významné a zdá se, že jenom jim připisuje praktickou důležitost (viz Moraux 1965: 142–143]. Právě tyto dvě formy vlády mají zvláštní význam z empiricko-analytického (neboli „pozitivního“) hlediska. Demokracie je vláda nemajetných a oligarchie je vláda zámožných. Zpravidla je tomu tak, že zámožných je menší počet, zatímco nemajetných větší počet, ale jak jsme již na to upozornili, hlavní, co definuje oligarchii a demokracii, není podle Aristotela ve skutečnosti počet vládnoucích, ale to, zda vládou zámožní nebo nemajetní: „[...] *menší nebo větší počet těch, kteří mají nejvyšší* (podle Kříže: svrchovanou)⁷⁷

⁷³ Někteří překladatelé, mezi nimi i Kříž a Špaňár, přidali „*a nemajetných* (nebo: chud(obn)ých/nezámožných)“, což není v originále, protože to nejspíš považoval Aristotelés za samozřejmé (viz např. Tricot [1962] 1995: 342, pozn. č. 2).

⁷⁴ Jak uvádím na jiném místě, tyranie je směsí prvků *extrémní* oligarchie a *extrémní* demokracie.

⁷⁵ Čistá (nesmíšená) oligarchie a čistá (nesmíšená) demokracie se v podstatě podle Aristotela neliší od tyranie a – podobně jako tyranie – to vlastně ani žádné režimy (nebo „*ústavy*“) nejsou.

⁷⁶ Vychodil překládá „*velice nesnadno*“, Kříž „*velmi obtížno*“.

⁷⁷ Je problematické při překladu antických děl nekriticky používat termíny, které později nabyly jiného smyslu. Aristotelés např. nezastává Bodinovu koncepci „*sovereignty*“ neboli „*svrchovanosti*“ (viz zejm. Terrel 2015: 95

moc, jak v oligarchiích, tak v demokraciích, je něčím nahodilým, protože všude je zámožných méně a nemajetných více. Proto [...] pravý rozdíl mezi demokracií a oligarchií je v chudobě a bohatství“ (Pol. III, 8, 1279b 35–1280a 5; Kříž 1998: 121; Pellegrin [1990] 2015: 232; Aubonnet [1993] 2007: 88; Tricot [1962] 1995: 202–203; Rackham [1932] 1998: 208 nn.; Sinclair [1962] 1976: 117). Podle toho, zda zvítězí zámožní nebo nemajetní, bude stát oligarchický nebo demokratický, a to vysvětluje, proč většina řeckých městských států jsou demokraciemi nebo oligarchiemi (viz Moraux 1965: 143–144).

Z těchto dvou empiricky nejrozšířenějších a analyticky základních forem vlády, které jsou obě podle Aristotela jen zčásti oprávněné a celkem pochybené, je přece jen jedna z nich méně náchylná k „nepokojům“: „*Přece však stabilnější a méně vystavená nepokojům je demokracie než oligarchie. Neboť v oligarchiích dochází k dvěma druhům nepokojů: jeden staví oligarchy proti jiným oligarchům a druhý je staví proti lidu, kdežto v demokracii bývají nepokoje jen proti oligarchům, zatímco mezi sebou se lid vzájemně nebouří tolik, že by to stálo za zmínku. Mimoto ústava (forma vlády), jež se zakládá na středních třídách a která je právě nejstabilnější ze zmíněných forem vlády,*⁷⁸ *je bližší demokracii než oligarchii*“ (Pol. V, I, 1302a 8–16; Tricot [1962] 1995: 342; Aubonnet [1993] 2007: 157–158; Kříž 1998: 186, Kříž 2009: 171; Špaňár [1988] 2006: 181; Pellegrin [1990] 2015: 345; Rackham [1932] 1998: 208 nn.; Sinclair [1962] 1976: 376, 377; Jowett [1885] 1999: 109–110).

Kdo „*podněcuje vzpoury*“? Podle Aristotela by na to největší právo měli ti, kdo vynikají ctností (zdatností, výtečností), neboť jen ti by zcela důvodně mohli pro sebe požadovat naprostou nerovnost. Jenže ti to dělají naopak nejméně, na rozdíl třeba od těch, kdo vynikají jen rodem, a v důsledku této „*nerovnosti*“ (převahy) nechtějí být pokládáni za rovné s ostatními, ale za vyšší (viz Pol. V, I, 1301a 39–1301b 1–4; Kříž 1998: 186, Kříž 2009: 170; Špaňár [1988] 2006: 179; Aubonnet [1993] 2007: 156; Pellegrin [1990] 2015: 342; Rackham [1932] 1998: 372, 373; Sinclair [1962] 1976: 190; Jowett [1885] 1999: 108). Ctnostných bývá totiž „*málo proti mnohým*“ (viz Pol. V, 4, 1304b 5–6; Kříž 1998: 194; Kříž 2009: 177; Špaňár [1988] 2006: 189; Pellegrin [1990] 2015: 357; Aubonnet [1993] 2007: 164; Tricot [1962] 1995: 355; Rackham [1932] 1998: 394, 395; Sinclair [1962] 1976: 199; Jowett [1885] 1999: 115).

Mnohem později spojoval úzce otázku rovnosti a nerovnosti s revolucemi Alexis de Tocqueville. „*Téměř všechny revoluce, které změnily tvář států, byly provedeny proto, aby požehnal nerovnosti nebo ji zrušily. Ponechme stranou vedlejší okolnosti, které vyvolávaly velký nepokoj mezi lidmi, a dostaneme se téměř vždy k nerovnosti. Buď to byli chudí, kteří chtěli vyrvat bohatým majetek, nebo bohatí, kteří se pokoušeli zotročit chudé*“ (Tocqueville 2012: 693–694).

Ad 2. Od změny režimu ke změně personálního složení

Poté, co Aristotelés vyložil, jaké jsou základní principy a zdroje „*nepokojů*“, rozlišuje *dva hlavní druhy „převratů“* (Vychodil, Kříž i Špaňár): „[...] *proto se také převraty dějí dvojím*

nn.). Není dále příliš vhodné v překladech Aristotela užívat spojení „*obecný zájem*“ (lépe vyhovuje „*společný prospěch*“).

⁷⁸ Nebo: „*z forem vlády tohoto druhu* (de ce genre)“ (Aubonnet, podobně mj. i Kříž). Sinclair to překládá „*of all such constitutions*“ (ze všech takových ústav). Jowett má: „*z nedokonalých forem vlády*“ (of the imperfect forms of government). Dalo by se to interpretovat mj. tak, že *politeia* (v nejužším smyslu) je nejstabilnější z těch forem vlády, které nejsou dokonalé (za dokonalé mohou být považována království a/nebo skutečné aristokracie). Pellegrin zcela vynechává „*totožného druhu*“ a překládá prostě „*nejstabilnější z ústav*“ (la plus stable des constitutions).

způsobem: <1.> někdy totiž převrat míří proti ústavě (režimu, zřízení), aby místo dosud platné (zavedené)⁷⁹ ústavy (dosud platného režimu) zavedl jinou⁸⁰, např. demokracii místo oligarchie nebo oligarchii místo demokracie [...], <2.> někdy však ani ne proti zavedené (stávající) ústavě: nespokojenci chtějí mít sice totéž zřízení, ale pod jejich vedením, například v oligarchii nebo v monarchii“ (Pol. V, I, 1301b 6–13; Kříž 1998: 186, Kříž 2009: 170; Vychodil 1895: 177; Špaňár [1988] 2006: 179; Pellegrin [1990] 2015: 343; Aubonnet [1993] 2007: 156; Tricot [1962] 1995: 339; Rackham [1932] 1998: 372, 373; Sinclair [1962] 1976: 190; Jowett [1885] 1999: 108). Tedy jednak změna režimu, jednak nedobrovolná výměna⁸¹ vládnoucího „personálu“ při zachování stejného režimu.

Je jasné, že „revoluce“ předpokládá změnu režimu. Ne každý přechod od jednoho režimu k druhému je ovšem revolucí v tom smyslu, jak jsme ji podle Hrocha definovali: někdy k němu může dojít nepozorovaně, aniž by bylo třeba ho prosazovat proti vůli vládnoucích „elit“.

Kromě toho i ty změny, při kterých režim (zřízení) zůstává, a které tedy samozřejmě nemohou být revolucemi, stojí Aristotelovi za analýzu, protože mezi těmi dvěma póly (změna režimu a změna vládnoucího personálu) mohou být ještě mezistupně: „Mimoto může jít o změnu co do stupně⁸² (nebo podle Kříže, Pellegrina a Aubonneta: „o ‚více‘ a ‚méně‘“),⁸³ a to tak, že dosud platná oligarchie má být oligarchická ve větší nebo menší míře, nebo že nynější demokracie má být demokratická více nebo méně, podobně pak i u ostatních zřízení,⁸⁴ aby byla buď napínána nebo uvolňována⁸⁵“ (Pol. V, I, 1301b 13–19; Rackham [1932] 1998: 372–375; Sinclair [1962] 1976: 190; Jowett [1885] 1999: 108–109; Vychodil 1895: 177; Kříž 1998: 186, Kříž 2009: 170; Špaňár [1988] 2006: 179; Pellegrin [1990] 2015: 343; Aubonnet [1993] 2007: 156; Tricot [1962] 1995: 343). Krajinými možnostmi zde jsou přechody od umírněné k extrémní (nebo naopak od extrémní k umírněné) podobě toho či onoho režimu.

Extrémní podoby režimů charakterizuje podle Aristotela to, že v nich nevládne zákon. V extrémní demokracii se totiž místo zákona vládne pomocí odhlasovaných dekretů⁸⁶ (Pol. IV, 4, 1292a 5–28; Pellegrin [1990] 2015: 294; Aubonnet [1993] 2007: 126; Tricot [1962] 1995: 280; Kříž 1998: 157; Kříž 2009: 143–144; Špaňár 2006: 149; Sinclair [1962] 1976: 160; Jowett [1885] 1999: 87; Rackham [1932] 1998: 310, 311), v extrémní oligarchii nevládne zákon, ale držitelé moci⁸⁷ (Pol. IV, 4, 1292b 5–6; Pellegrin [1990] 2015: 296; Aubonnet [1993] 2007: 127; Tricot [1962] 1995: 281; Kříž 1998: 171; Kříž 2009: 145; Špaňár 2006: 150; Sinclair [1962] 1976: 161; Jowett [1885] 1999: 88; Rackham [1932] 1998: 310 – 313). A tam, kde nevládne

⁷⁹ „Zavedené“ je podle Vychodila.

⁸⁰ Nebo podle Vychodila: „aby místo zavedené ústavy nastoupila jiná“.

⁸¹ Jde přirozeně o „výměnu“, která je v rozporu se stávajícími postupy a/nebo zvyklostmi a provádí se proti vůli dosavadního držitele „úřadu“, nikoli o „normální“ výměnu v důsledku regulérních procedur nebo biologických okolností (například přirozené smrti).

⁸² „Co do stupně“ je podle Vychodila. Podobně podle Jowetta: „there is a question of degree“, Rackhama: „it may be a question of degree“ i Sinclaira: „it may be a matter of degree“.

⁸³ Podle Špaňára „více nebo méně změn“ (viac alebo menej zmien).

⁸⁴ Podle Kříže „i u ostatních zřízeních obce“, podle Špaňára „i při ostatních ústavách“ (aj pri ostatných ústavách).

⁸⁵ „Napínána nebo uvolňována“ je terminologie týkající se některých hudebních nástrojů, resp. jejich strun. Aristotelés tyto výrazy v přeneseném smyslu v *Politice* nejednou používá (srov. Pellegrin [1990] 2015: 343, pozn. č. 1 a zejm. Terrel 2015).

⁸⁶ Nebo podle Kříže: „usnesení“.

⁸⁷ Mnozí, mj. Pellegrin, Jowett nebo Špaňár, překládají „úředníci“, ale jde o vládnoucí politiky, nikoli o úředníky v běžném smyslu.

zákon, vlastně už žádný režim ani žádná ústava není (viz např. *Pol.* IV, 4, 1292a 31–33; Pellegrin [1990] 2015: 295; Aubonnet [1993] 2007: 126; Tricot [1962] 1995: 280; Kříž 1998: 171; Kříž 2009: 144; Špaňár [1988] 2006: 150; Sinclair [1962] 1976: 160; Jowett [1885] 1999: 88).

Neznamená to však, že všude tam, kde vládne zákon, je též „správný“ (řádný) režim nebo správná „ústava“. Zákon může totiž vládnout i v těch režimech, které jsou „zhoršené“ („zvrhlé“, „vychýlené“, „zvrácené“). Takové demokracie nebo *oligarchie*⁸⁸ ovšem nejsou ani extrémní ani čisté (tj. nesmíšené), a „mícháním“ jejich prvků, postupů a principů může proto vzniknout ten režim, který je podle Aristotela vhodný „pro většinu obcí a pro většinu lidí“, tj. *politeia* v přísném smyslu slova.

Nemají pravdu tedy ti, kteří se pozastavují nad tím, že správný režim, jímž je *politeia* ve vlastním smyslu, vzniká ze dvou režimů zvrhlých, tj. z demokracie (v antickém smyslu) a oligarchie.⁸⁹ Tato *politeia* totiž vzniká z prvků, principů, postupů a institucí *umírněné* demokracie a *umírněné* oligarchie. Jak uvádí známý francouzský překladatel Aristotela Jules Tricot v poznámce pod čarou ve svém překladu *Politiky*, „*Politeia* ve vlastním smyslu slova si musí z oligarchie a demokracie vypůjčit nejlepší z jejich opatření“ (Tricot [1962] 1995: 312, pozn. č. 4).⁹⁰ Aristotelés dále vysvětluje, jakým způsobem se dá dospět k dobré „kombinaci“ nebo „selekcí“ prvků umírněné demokracie a umírněné oligarchie, jak tedy pořídit jejich „správnou směs“, a jak poznáme, že je taková kombinace nebo selekce úspěšná, zdařilá.⁹¹

Naproti tomu tyranie, která je nejhorším režimem vůbec (viz *Pol.* IV, 2, 1289b 2; Kříž 1998: 150; Kříž 2009: 137; Špaňár [1988] 2006: 141–142; Pellegrin [1990] 2015: 282; Aubonnet [1993] 2007: 118; Rackham [1932] 1998: 282 a 283; Sinclair [1962] 1976: 152; Jowett [1885] 1999: 82 a *Pol.* V, 9, 1309b 31–34; Kříž 1998: 210; *Pol.* V, 10, 1310b 4–7, Kříž 1998: 211–212, Kříž 2009: 192; Špaňár [1988] 2006: 207; Pellegrin [1990] 2015: 385–386; Aubonnet [1993] 2007: 181; Rackham [1932] 1998: 438 a 439; Sinclair [1962] 1976: 217; Jowett [1885] 1999: 127), vzniká z prvků a principů *extrémní* (tj. čisté, nesmíšené) demokracie a *extrémní* (čisté, nesmíšené) oligarchie. Dalo by se analogicky s Tricotem říct, že si z demokracie a z oligarchie vypůjčuje ta nejhorší opatření. Aristotelés se zde tedy nedopouští žádné nelogičnosti ani „nedůslednosti“.

„Změna se také může týkat části ústavy/režimu, například zavedení nebo zrušení nějakého úřadu (nějaké instituce) [...]“ (*Pol.* V, I, 1301b 13–19; Kříž 1998: 186, Kříž 2009: 170,

⁸⁸ Podle Aristotela dokonce i v některých tyraniích může vládnout zákon, hlavně v tyraniích z dob pro něho už dávno zašlých nebo v novějších tyraniích „barbarských“.

⁸⁹ Tak např. francouzský politolog a ústavní právník Marcel Prélôt (1898–1972), který byl jinak znalec Aristotela, jehož *Politiku* záslužně upravil pro frankofonní čtenáře na základě moderního konstitucionalismu, považuje za „vážnou nedůslednost“, že podle Aristotela z prvků dvou zvrhlých forem vlád (oligarchie a demokracie) vznikne vláda zdravá (*politeia* neboli republika): „*Comment logiquement concevoir que deux régimes corrompus engendrent, en se combinant, un régime pur?*“ (Prélôt [1950] 1977: 88). Tato námitka není nová. Stejně argumentoval proti Aristotelovi už Sir Robert Filmer v roce 1652 (viz Filmer [1652] 1991: 247).

⁹⁰ Aristotelés však také právem podrobně vysvětluje, že nejhorší forma demokracie (ve které lid neuznává vládu zákona, rozhoduje vše jen hlasováním a stává se pod vlivem demagogů despotickým), se velmi podobá tyranii, je dokonce „*druhem tyranie*“, jde tam vlastně o „*tyranii s mnoha tyrany*“ (viz *Pol.* IV, 4, 1292a 4–38; Kříž 1998: 157–158; Kříž 2009: 143–144; Špaňár [1988] 2006: 149–150; Sinclair [1962] 1976: 160; Jowett [1885] 1999: 88; *Pol.* V, 10, 1312b 6–7, 1312b 38, Kříž 1996: 217 a 218, Kříž 2009: 197 a 198; Špaňár [1988] 2006: 213 a 214; Sinclair [1962] 1976: 222 a 223; Jowett [1885] 1999: 131 a 132; Aubonnet [1993] 2007: 186 a 187; Pellegrin [1990] 2015: 393 a 394; Sinclair [1962] 1976: 160; Jowett [1885] 1999: 88).

⁹¹ Viz zejm. *Pol.* IV, 9, 1294a 36–1294b 2, 1294b 7–19, *Pol.* IV, 12, 1297a 39–41; srov. též Miller jr. 1995 a Novák 2001b.

Vychodil 1895: 177; Špaňár [1988] 2006: 179; Pellegrin [1990] 2015: 343; Aubonnet [1993] 2007: 156; Tricot [1962] 1995: 340; Rackham [1932] 1998: 374 a 375; Sinclair [1962] 1976: 190; Jowett [1885] 1999: 109). Do této poslední kategorie bychom mohli zařadit třeba i nedávnou změnu způsobu volby hlavy státu v České republice, tj. přechod od nepřímé volby parlamentem k přímé volbě lidem.

Změna tedy může být:

- od jednoho režimu k jinému,
- v rámci jednoho režimu pak:
 - a. z jeho umírněnější podoby k jeho podobě extrémnější (více nebo méně demokratický, více nebo méně oligarchický atd.) nebo naopak z jeho extrémnější podoby k podobě umírněnější,
 - b. od takových podob toho režimu, v nichž vládne zákon, k takové, v níž zákon nevládne⁹²: to jsou nejextrémnější podoby režimů, takže to podle Aristotela vlastně ani žádné režimy nebo „ústavy“ už nejsou:
 - v nějaké části režimu nebo ústavy, mj. zavedením nebo zrušením nějaké instituce,
 - v personálním složení vládnoucích.

Ad 3. Co rozhoduje o kontinuitě a diskontinuitě státu či polis

S tím souvisí otázka, kterou se zabývá Aristotelés v III. knize *Politiky*, *zda totiž se změnou režimu zaniká také polis (stát) a mění se v jinou polis, v jiný stát*, anebo zda naopak přetrvává. V našich dějinách podobná otázka vyvstává například v souvislosti s protektorátem Čech a Moravy nebo s komunistickým obdobím Československa. Jak uvádí Aristotelés, když se z oligarchie nebo z tyranie stane demokracie, někteří nechtějí uznat dokonce ani smlouvy, které minulý režim uzavřel, protože je prý neuzavřela *polis* nebo stát, ale tyran, jehož vláda spočívá na násilí a neusiluje o společný prospěch (viz *Pol.* III, 3, 1276a 8–13, Kříž 1998: 110; Kříž 2009: 102; Špaňár [1988] 2006: 102; Pellegrin [1990] 2015: 212; Aubonnet [1993] 2007: 76–77; Tricot [1962] 1995: 174; Rackham [1932] 1998: 180 nn.; Sinclair [1962] 1976: 104–105). K tomu je však třeba spolu s Aristotelem dodat, že co platí o tyranii jakožto nejhorším režimu, který tedy vlastně ani žádným režimem či „ústavou“ není, platí podobně i o čisté, „nesmíšené“ (a tedy extrémní) demokracii.⁹³

Na základě jakého kritéria můžeme tedy posuzovat kontinuitu a diskontinuitu obce či státu, tj. kdy můžeme soudit, že jde stále o jeden a tentýž stát, a kdy jde naopak už o jiný? Není to podle Aristotela těžké potud, pokud jde jen o území a obyvatelstvo. Místo a lidé mohou být rozděleni, tj. část z nich opustí původní území a usadí se jinde. Slovo obec (*polis*) má dva různé významy (*polis*/městský stát a *polis*/město), a to nám podle Aristotela umožní do značné míry vyřešit tuto otázku. A když obyvatelstvo zůstává na stejném území a jejich druh⁹⁴ zůstává stejný, máme *polis* pokládat za stejnou, i když jedni umírají a rodí se jiní, jako proud vody v řece a pramenu, který stále přitéká a odtéká?

⁹² Nebo obráceně.

⁹³ A samozřejmě i o čisté, nesmíšené (a tedy extrémní) oligarchii.

⁹⁴ Podle Pellegrina a Rackhama „*rasa*“.

Podle Aristotela o kontinuitě a diskontinuitě *polis*, politické pospolitosti nebo státu rozhoduje ústava, respektive ústavní režim (zřízení), forma vlády. *Polis* nebo stát je totiž společenství sdružující občany a řízené ústavou. Když se ta ústava čili režim změní, stát už přestane být, čím byl. Je to jako chór nebo sbor, který označujeme jinak, je-li komický nebo tragický, i když ho tvoří často jedni a tiž lidé. „Je-li tomu tak, musíme při otázce o totožnosti *polis* (státu) vycházet především z ústavy/režimu: státu (*polis*) však můžeme dát jméno jiné nebo stejné, ať už ho obývají lidé stejní nebo zcela jiní“ (Pol. III, 3, 1276b 10–12; Špaňár [1988] 2006: 103, Kříž 1998: 110, Kříž 2009: 103; Pellegrin [1990] 2015: 214; Aubonnet [1993] 2007: 78; Tricot [1962] 1995: 177–178; Rackham [1932] 1998: 184, 185; Sinclair [1962] 1976: 106). Francis Wolff právem poznamenal: „Ústava nebo režim obce je vskutku její utvářející/formální příčina [lat. *causa formalis*, pozn. M. N.]. Co v Aristotelově filosofii určuje věc, co tvoří její esenci (bytnost) a co zaručuje její subsistenci, je její [podstatná, pozn. M. N.] ‚forma‘ (tvar) – to, bez čeho by nebyla tím, čím právě je. Proto bytí obce, její totožnost a její stálost splývají s její ústavou (viz Pol. III, 3). Řečeno moderní terminologií, stát zůstává stejný, ať se jakkoli mění jeho hranice nebo jeho zalidnění, ale přestává jím být v případě revoluce nebo pádu režimu“ (Wolff [1991] 1997: 31).

Pokud jde o to, zda smluvním závazkům dostát či nedostát, když se v obci/státu změní ústava/režim, je to „jiná otázka“⁹⁵, jak doslova uvádí Aristotelés (Pol. III, 3, 1276b 14–15, Kříž 1998: 110, Kříž 2009: 103; Špaňár [1988] 2006: 103; Pellegrin [1990] 2015: 214; Aubonnet [1993] 2007: 78; Tricot [1962] 1995: 178; Sinclair [1962] 1976: 106; Rackham [1932] 1998: 184, 185), což se dá interpretovat tak, že s otázkou změny režimu či „ústavy“ přímo nesouvisí. Přinejmenším běžné smluvní závazky by se nejspíš podle něho měly dodržovat i v případě změny režimu.⁹⁶

Můžeme prozatím shrnout, že revolucí se týká jen ten „převrat“, který místo dosavadního režimu nastoluje režim jiný, a že hlavní a rozhodující příčina takových převratů, jakož i základ hlavních empiricky se vyskytujících forem vlády (demokracie a oligarchie) je různé chápání rovnosti a nerovnosti.⁹⁷

Ad 4. Jaké jsou „cíle“ těch, kdo „osnovují vzpoury“?

Jaké jsou „cíle“ těch, kdo osnovují vzpoury, jinak řečeno, co je „předmětem“ povstání nebo nepokojů? Aristotelés uvádí hlavně dva takové cíle, totiž *zisk* (řec. *κέρδος*, tj. *keros*) a *čest* (nebo *poctu*, *reputaci*, *prestiž*, řec. *τιμή*, tj. *timé*), ale také jejich opaky. Nejde přitom podle něho jen o jejich dosažení, ale také o zabránění jejich ztráty. „Neboť v obcích/státech se bouří lidé také proto, že se chtějí buď sami vyhnout ztrátě cti a materiální (finanční) újmě⁹⁸,

⁹⁵ Rackham to překládá: „is another *subject*“.

⁹⁶ Otázka je samozřejmě komplikovanější, například po pádu komunistického „bloku“ (Zbigniew Brzeziński) více méně automaticky některé smluvní závazky padly, mj. ty, které se týkaly tzv. Varšavské smlouvy.

⁹⁷ Dalo by se to přirozeně vyjádřit i tak, že stoupenci oligarchie a stoupenci demokracie mají jiné pojetí toho, co je spravedlivé, ale Aristotelés má vysoce propracovanou koncepci spravedlnosti v V. knize *Etiky Nikomachovy*, a to vyžaduje samostatné zkoumání a značně překračuje otázku sociopolitických změn. Pokud jde o Aristotelovy dvě formy partikulární spravedlnosti, musíme se zde proto spokojit s konstatováním, že „distributivní (rozdělovací) spravedlnost“ se zakládá na proporcionální neboli geometrické rovnosti, a že „spravedlnost korektivní“ (vyrovnávací, opravná, diortotická, později označovaná za „komutativní“) se zakládá na numerické neboli aritmetické rovnosti.

⁹⁸ Podle Kříže (a Špaňára) „trestu“. Následuji zde překlady Pellegrina, Aubonneta a Tricota.

anebo před tím chtějí uchránit svoje přátele“ (Pol. V, 2, 1302a 32–35; Pellegrin [1990] 2015: 347; Tricot [1962] 1995: 344; Aubonnet [1993] 2007: 158; Kříž 1998: 189; Kříž 2009: 172; Špaňár [1988] 2006: 182; Rackham [1932] 1998: 378 a 379; Sinclair [1962] 1976: 192–193; Jowett [1885] 1999: 110).

Aristotelés nepovažuje cíle zisku (bohatství) a cti (poct, hodnoty) za vlastní jen těm, kdo „osnovují vzpoury“, jde podle něho o obecný jev. „Pocty“ neboli „čest“ podle Aristotela odpovídají „prestíží“ neboli „statusové cti“ podle Maxe Webera. Weber v rámci své teorie sociální stratifikace totiž vychází ze tří komponent sociálních rozdílů: „bohatství“, „prestíže“ a „moci“, a rozlišuje podle toho ekonomickou „třidu“, sociální „status“ a politickou „stranu“ (viz Weber [1922] 1980)⁹⁹. Aristotelés vztahuje cíl zisku především ke zvrhlým zřízením, zvláště oligarchii a tyranii, zatímco cíl poct (cti nebo prestiže) správným, tj. zdravým neboli řádným režimům, jako jsou aristokracie a království (řec. βασιλεία, tj. *basileia*). Tyran podle něho usiluje hlavně o peníze, zatímco král spíše o čest. Nevztahuje se to tedy jen na ústavní režimy, ale i na jednotlivce: většině lidí (nemajetných i zámožných) jde hlavně o zisk, menšinu „vznešených“ jde spíše o čest. Pokud si tedy vládnoucí nechtějí dělat nepřátele, pak podle Aristotela nemají ani ochuzovat tu většinu (nemajetných i zámožných), které jde především o materiální zisk, ani ponižovat tu menšinu („vznešených“), které jde víc o čest.

Politické funkce mohou být ostatně samy také považovány podle Aristotela za „pocty“ nebo „hodnoty“: „Mají tedy vládnout vynikající¹⁰⁰/ctnostní/dobří lidé a být pány nad všemi (nebo: a mít nejvyšší moc ve všem)? Potom by všichni ostatní museli být bez cti (nebo: bez občanských práv)¹⁰¹ a nemohlo by se jim dostávat pocty zastávat politické (nebo: veřejné) funkce¹⁰²/úřady. Takovéto úřady/funkce nazýváme poctami, a tak kdyby je (nebo: kdyby moc) vždy obsazovali tíživí lidé, museli by ostatní být bez pocty“ (Pol. III, 10, 1281a 29–33; Špaňár [1988] 2006: 117; Pellegrin [1990] 2015: 239; Aubonnet [1993] 2007: 92; Tricot [1962] 1995: 213; Kříž 1998: 125; Kříž 2009: 116; Rackham [1932] 1998: 220, 221; Sinclair [1962] 1976: 122).

Ad 5. Zvláštní příčiny „nepokojů“, které platí pro všechny režimy

Aristotelés se dále velmi dlouze zabývá nejrůznějšími zvláštními příčinami a podmínkami „převratů“, „povstání“ a „nepokojů“, které platí pro všechny režimy. Jeho výklad přitom trpí neuspořádaností, vyplývající z výše uvedeného charakteru „literárního druhu“, totiž poznámek k ústním přednáškám, a potřeboval by proto přinejmenším uspořádat (srov. Gobry 1995: 175). Domnívám se, že tyto zvláštní příčiny a podmínky by se daly rozdělit do tří kategorií: psychologické příčiny, strukturní (neboli sociální) příčiny a instituční příčiny.¹⁰³

Psychologické příčiny. Mezi ně řadím:

⁹⁹ Weberovo dílo *Wirtschaft und Gesellschaft* bylo posmrtně sestaveno z jeho různých textů a má, jak známo, složitou historii, která však v kontextu práce o Aristotelovi není rozhodující, a proto zde neodkazuji na jeho nejnovější kritické vydání.

¹⁰⁰ „Vynikající“ (*hommes de valeur*) je podle Tricota a Aubonnet, Pellegrin překládá „čestní“ nebo „řádní“ (*honnêtes*), „ctnostní“ je podle Špaňára.

¹⁰¹ Podle Tricota.

¹⁰² „Veřejné funkce“ má Aubonnet.

¹⁰³ Jde o můj vlastní návrh. S takovým celkovým rozdělením jsem se ve specializované literatuře zatím nesetkal, s výjimkou první kategorie psychologických příčin.

- a) „zpupnost“ (řec. ὑβρις, tj. *hybris*)¹⁰⁴ politických předáků vyvolávající nepokoje mezi nimi a také proti režimu, který to umožňuje,
- b) „(zisku)chtivost“¹⁰⁵ (řec. πλεονεξία, tj. *pleonexia*) vládnoucích, kteří si přejí mít stále víc, a to buď na úkor majetku ovládaných, nebo na úkor veřejných financí,
- c) „strach z trestu“ u velkého množství občanů, ať už si ho zasluhují nebo nikoli,
- d) žárlivost nebo ctižádost těch, kteří jsou opomíjeni při „udělování poct“:
„Je zjevné, jaký vliv tu má také čest (nebo podle Vychodila: ctižádost) a jak bývá příčinou nepokojů; neboť občané se bouří, jsou-li sami bez občanských poct, a vidí-li, že jiným jsou udíleny [...]“ (Pol. V, 3, 1302b 11–13; Kříž 1998: 189; Kříž 2009: 173; Špaňár [1988] 2006: 182; Pellegrin [1990] 2015: 348; Aubonnet [1993] 2007: 159; Tricot [1962] 1995: 346; Rackham [1932] 1998: 380 a 381; Sinclair [1962] 1976: 193; Jowett [1885] 1999: 110–111).
- e) „pohrdání“ nebo „opovrhování“, což se stává zejména (ale nikoli výlučně) v oligarchiích a demokraciích.

Tyto zvláštní příčiny, na které klade Aristotelés důraz, souvisejí s výše uvedenými obecnými cíli, tj. ziskem a ctí. Ziskuchtivostí (která souvisí s cílem zisku) a zpupností (která souvisí s cílem poct) se vyznačují ti vládnoucí, kteří svým chováním vzbuzují odpor svých poddaných, zatímco žárlivost, pohrdání i strach z trestu (které jsou spjaté s cílem cti, poct a jejich opaku) charakterizují ty ovládané, kteří mají zájem na pádu stávajících vládců (nikoli nutně stávajícího režimu).

Kromě toho je třeba upozornit, že ta základní a nejdůležitější příčina povstání, tj. odlišné chápání rovnosti a nerovnosti, se v psychologické oblasti projevuje jako nespokojenost těch, kdo jsou rovní v něčem a chtěli by být rovní ve všem, a jako nespokojenost těch, kteří jsou zvýhodněni (upřednostněni) v něčem a chtěli by být zvýhodněni ve všem. Aristotelés tedy postupuje nejen empiricky, ale také logicky, a to od obecnějších ke konkrétnějším příčinám, a v celém řetězení je návaznost.

Strukturní neboli sociální příčiny. Mezi ně podle mě patří:

- a) příliš malý počet středních vrstev mezi zámožnými a nemajetnými, kteří jsou zhruba v rovnováze: „Ústavy (zřízení) se mění i tehdy, když protikladné třídy občanů se zdají být vzájemně v rovnováze, například boháči a lid, zatímco střední stav vůbec neexistuje anebo je zcela nepatrný. Když však jedna z dvou tříd převyšuje druhou svou mocí, nemá druhá strana chuť pustit se do boje se stranou jasně silnější. Proto téměř nikdy nevyvolávají nepokoje ti, kteří vynikají ctností (výtečností); je jich totiž málo proti mnohým“ (Pol. V, 4, 1304a 40–1304b 6; Špaňár [1988] 2006: 189, Kříž 1998: 194; Kříž 2009: 177; Pellegrin [1990] 2015: 357; Aubonnet [1993] 2007: 164; Tricot [1962] 1995: 355; Rackham [1932] 1998: 394 a 395; Sinclair [1962] 1976: 199; Jowett [1885] 1999: 114–115).

¹⁰⁴ „Zpupnost“ je podle Aristotela spolu s „pohrdáním“ a „zlovůl“ druhem „zlehčování“. Zpupný člověk škodí a působí bolest druhým ne proto, aby dosáhl nějakého prospěchu pro sebe, nebo proto, že se mu dříve stalo nějaké přikopání, ale „z pouhé rozkoše“ (Rhet. II, 2, 1379a 33–35; Kříž 1999: 108; Ruelle 1882: 184; Ruelle/Vahhemelryck 1991: 189; Kuklica 1980: 108). V poškozování druhých spatřuje důkaz své převahy. Zpupností se vyznačují obvykle lidé mocní, silní a/nebo mladí.

¹⁰⁵ „Ziskuchtivost“ je podle Vychodila, po němž to přejímá Špaňár (který má někde také „chamtivost“). U Kříže je „chtivost“.

- b) „*přesila*“,¹⁰⁶ neúměrně velká moc („*převaha*“) nebo „*nepoměrný vzrůst*“¹⁰⁷ nějakého jednotlivce nebo skupiny.
- c) „*postupný nárůst určité části občanů*“ (například nemajetných nebo zámožných).
- d) etnická „*nestejnorodost*“¹⁰⁸ nebo nárůst počtu cizinců či přistěhovalců. „*Ke vzpourám*“¹⁰⁹ (nebo: nepokojům) *vede také etnická*¹¹⁰ *nestejnorodost obyvatel, dokud úplně nesplynou*¹¹¹; *neboť jako nevzniká stát*¹¹² *z jakéhokoli náhodně seskupeného množství <lidu>, tak nevzniká ani v jakémkoli časovém rozmezí.*¹¹³ *Proto doposud ve většině států/obcí, kde se při jejich zakládání přijali cizinci anebo potom přistěhovalci, došlo ke vzpourám*¹¹⁴ (nebo: konfliktům)¹¹⁵“ (Pol. V, 3, 1303a 25 – 1303b 2; Špaňár [1988] 2006: 185–186; Vychodil 1895: 181; Kříž 2009: 174–145; Pellegrin [1990] 2015: 351–352; ; Aubonnet [1993] 2007: 161; Tricot [1962] 1995: 349–350; Rackham [1932] 1998: 384 nn.; Sinclair [1962] 1976: 195–196; Jowett [1885] 1999: 112).

Podobně jako dnes Giovanni Sartori ve svém knižním esejí *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci* (viz Sartori [2005] 2011), Aristotelés není tedy sice pro multikulturalismus, ale je zato pro pluralismus. Aristotelés totiž také právem zdůraznil ve své kritice Platóna ve II. knize *Politiky*, že není správné usilovat o příliš velkou jednotu státu nebo obce (*polis*). Obec je složena z domácností a ty z jednotlivých lidí. Obec se však neskládá prostě jen z „více“ lidí, což stačí pro alianci neboli spojenectví, ale skládá se z lidí různorodých, kteří mají různé vlastnosti, nikoli z jedinců zcela stejných. Domácnost je jednotnější než obec a jedinec je jednotnější než domácnost. Snaha o co největší jednotu tedy povede vlastně ke zrušení obce/*polis* (směrem k domácnosti nebo dokonce k jednotlivci). Obec je dále „*soběstačnější*“ než domácnost, která je soběstačnější než jedinec. Je-li žádoucí větší soběstačnost, je žádoucí i menší jednota (viz Pol. II, 2, 1261b 6–15, Kříž 1998: 67–68; Mráz II 2004: 29–30; Pellegrin [1990] 2015: 142; Aubonnet [1993] 2007: 34; Rackham [1932] 1998: 74–75). Jacqueline de Romilly konstatuje: „*Aristotelés provedl důkladnou a přísnou kritiku Platónova řešení. Není podle něho pravda, že obec (citě) může nebo musí usilovat o úplnou jednotu, kterou*

¹⁰⁶ Podle Vychodila.

¹⁰⁷ Podle Špaňára „*neúmerné rozmáhání*“.

¹⁰⁸ Viz (Contogeorgis 1978: 165). Považuji to za výstižnější než „*nestejnost*“ (Vychodil), „*různost*“ (Kříž) nebo „*odlišnost*“ (Špaňár). Pellegrin a Tricot mají „*nepřítomnost etnické (nebo „rasové“) pospolitosti*“. Aristotelés uvádí ještě víc historických příkladů této etnické nestejnorodosti než u jiných sociálně-strukturních příčin.

¹⁰⁹ Podle Vychodila. Kříž má „*rozbroje*“, Sinclair má „*civil strife*“.

¹¹⁰ Podle Pellegrina. Vychodil, Kříž i Špaňár tam mají „*kmenová*“, překladatelé do francouzštiny Tricot a Aubonnet, stejně jako překladatel do angličtiny Rackham, tam mají „*rasová*“.

¹¹¹ Podle Kříže. Špaňár překládá: „*dovtedy, kým netvorí organickou jednotu*“, Rackham má: „*until harmony of spirit is reached*“.

¹¹² Podle Vychodila a Špaňára. Kříž má „*obec*“.

¹¹³ Druhou část věty jsem upravil podle Tricota a Pellegrina.

¹¹⁴ Opět podle Vychodila. Kříž má „*různice*“.

¹¹⁵ Podle Špaňára.

zamýšlel Platón, ani že navrhované prostředky mohou přispět k utužení svazků mezi občany. Jednota obce žije z rozmanitosti (diversité) a Aristotelés je po této stránce liberálem“ (de Romilly [1975] 1991: 253–254). Robert Nisbet má tedy pravdu, když zdůrazňuje: „Myšlenka pluralitního společenství má svůj skutečný počátek na Západě v Aristotelově Politice. Konkrétněji lze říci, že se objevuje tehdy, když Aristotelés soustavně a nesmlouvavě, byť poněkud suchopárně kritizuje svého učitele Platóna a jeho pojetí politického společenství [...]. Tam, kde Platón vyjadřoval svou touhu po jednotě a svůj vroucí obdiv pro ni, Aristotelés méně oslnivým, nikoli však méně hlu- bokým způsobem vyžadoval pro dobré společenství pluralitu, rozmanitost a rozdílnost. Ve snaze o dosažení jednoty, která zachází příliš daleko, pak odhalil nebezpečí, že povede nejen k nastolení tyranie a duchovního útlaču, ale dokonce i k rozvrácení politického společenství jako takového“ (Nisbet 1976: 392). Aristotelův pluralismus je tak jakýmsi „středem“ mezi dvěma krajnostmi, jimiž jsou na jedné straně Platónova koncepce jednoty obce a na druhé straně multikulturalistická koncepce.

- e) geografická nestejnorodost, tj. vnitřní nepokoje vznikají ve státech „pro jejich polohu, když území nenapomáhá jednotě státu“ (Pol. V, 3, 1303b 6–8; Špaňár [1988] 2006: 186; Kříž 2009: 175; Pellegrin [1990] 2015: 353; Tricot [1962] 1995: 351; Rackham [1932] 1998: 384 nn.; Sinclair [1962] 1976: 196; Jowett [1885] 1999: 113).

Instituční příčiny. Tam řadím:

- a) malé změny v institucích neboli „maličkosti“.¹¹⁶ „Povstání tedy nevznikají o maličkosti, ale z maličností; rozněcují se však o veliké věci“ (Pol. V, 4, 1303b 18–19; Kříž 1998: 192, Kříž 2009: 176; Špaňár [1988] 2006: 187; Pellegrin [1990] 2015: 354; Aubonnet [1993] 2007: 162; Tricot [1962] 1995: 352; Rackham [1932] 1998: 388, 389; Sinclair [1962] 1976: 197; Jowett [1885] 1999: 113).
- b) „postupný nárůst“ nějakého úřadu, který hromadí moc.
- c) „nedbalost“. „[...] kdykoli se k nejvyšším úřadům/postům připustí lidé, kteří jsou nepřátelsky naladěni proti existující ústavě (formě vlády)“ (Pol. V, 3, 1303a 16–18; Špaňár [1988] 2006: 185; Kříž 1998: 190, Kříž 2009: 174; Pellegrin [1990] 2015: 351; Aubonnet [1993] 2007: 164; Tricot [1962] 1995: 348–349; Rackham [1932] 1998: 384, 385; Sinclair [1962] 1976: 195; Jowett [1885] 1999: 112).
- d) procedury, které favorizují určitou kategorii: vtíravé, intrikány, korupčníky apod. Je pak třeba je změnit, například místo voleb zavést losování.
- e) neshody mezi držiteli politických funkcí. Vždyť „i malé roztržky nabývají velkého významu, jsou-li mezi předáky“, takže „je třeba dávat pozor na začátky takových věcí a urovnávat spory mezi vůdci a držiteli moci“ (Pol. V, 4, 1303b 19 a 27–29; Kříž 1998: 192, Kříž 2009: 176; Špaňár [1988] 2006: 187; Pellegrin [1990] 2015: 354; Aubonnet [1993] 2007: 162; Tricot [1962]

¹¹⁶ Nebo podle Špaňára: „drobné změny“. Vychodil má „malichernosti“.

1995: 352; Rackham [1932] 1998: 388 nn.; Sinclair [1962] 1976: 197; Jowett [1885] 1999: 113).

Ad 6. Metody neboli způsoby „převratů“

„Změny ústav (režimů) pak bývají způsobovány někdy **násilím**, někdy **lstí**. Násilím tak, že se buď hned zpočátku nebo později užívá násilného donucování. Ale také lest je dvojího druhu. Někdy se totiž nejprve přelstí občané a ústava/režim se změní s jejich svolením, ale potom se uchvatitelé moci udržují násilím proti jejich vůli [...]; někdy se však záměr hned od začátku uskuteční přemlouváním a téhož prostředku se užívá i dále, takže se pak ti, kteří byli přemluveni, dobrovolně podrobují vládě“ (Pol. V, 4, 1304b 7–17; Kříž 1998: 195; Kříž 2009: 177–178; Špaňár [1988] 2006: 189–190; Pellegrin [1990] 2015: 357; Aubonnet [1993] 2007: 164–165; Tricot [1962] 1995: 355–356; Rackham [1932] 1998: 394, 395; Sinclair [1962] 1976: 199; Jowett [1885] 1999: 115; zvýraznil jsem já, M. N.). Zdá se, že lest nenásleduje po násilí (srov. Contogeorgis 1978: 228–229). Kontogeorgis dále uvádí, že násilí užívají jak třídy oligarchů (zámožní) nebo demokratů (nemajetní), tak jednotlivci nebo skupiny, jež usilují nastolit nebo naopak svrhnout tyranii či „dynasteiu“¹¹⁷, nebo se pomstít držitelům moci. Naproti tomu lest, ať už je nebo není následována násilím, se podle něho objevuje jen v revolucích tyranských nebo „dynasteických“ (viz Contogeorgis 1978: 233).

Podle Aristotela se ovšem všechny změny z jednoho režimu do jiného nedějí násilím nebo lstí. Takové změny mohou nastat také například v důsledku nárůstu bohatství (nebo v důsledku jiných objektivních okolností), a to postupně nebo i rychle, někdy dokonce nepozorovaně.

Všechny tyto obecné příčiny nebo podmínky převratů a povstání byly vnitřní. Existují však i vnější, tj. zahraniční příčiny.

Ad 7. Vnitřní (domácí) a vnější (zahraniční) příčiny pádu režimů

Aristotelés vysvětluje: „Všechny ústavy/režimy zanikají¹¹⁸ někdy *samey ze sebe* (zvýraznil M.N.), někdy z příčin *vnějších* (zvýraznil M.N.), kdykoli obec (stát) s opačným zřízením je buď nablízku, nebo je sice vzdálenější, ale má velkou moc.“ (Pol. V, 4, 1307b 19–22; Kříž 1998: 203–204; Kříž 2009: 185; Špaňár [1988] 2006: 199; Vychodil 1895: 201; Pellegrin [1990] 2015: 372; Aubonnet [1993] 2007: 173; Tricot [1962] 1995: 375; Rackham [1932] 1998: 418, 419; Sinclair [1962] 1976: 208; Jowett [1885] 1999: 121) Vrací se k tomu, když rozebírá příčiny pádu tyranií: „Tyranie zaniká zaprvé, jako každý jiný režim, jednak **zvenčí**¹¹⁹ [vnějšími vlivy; oboje zvýraznil M.N.], když nepřátelský stát s opačnou ústavou/opačným režimem má větší moc (že potom chce svrhnout tyranii, je zřejmé z toho, že sleduje protikladné cíle; všichni, když mohou, konají to, co chtějí). Protichůdné ústavy jsou především demokracie a tyranie, a to tak, řečeno s Hésiodem, jako je hrnčíř proti hrnčířovi (vždyť nejkrainější demokracie je druhem tyranie).¹²⁰ Potom království a aristokracie v důsledku protikladné struktury

¹¹⁷ *Dynasteia* (řec. *δυναστεία*) neodpovídá českému termínu „dynastie“, ale znamená v Aristotelově *Politice* nejextrémnější ze čtyř forem oligarchie, je tedy – podobně jako nejextrémnější varianta demokracie – „jakousi tyranii“ (viz Terrel 2015: 188, pozn. č. 1).

¹¹⁸ Nebo podle Vychodila: „hynou“.

¹¹⁹ Podle Vychodila: „bývá podkopána zvenčí“.

¹²⁰ Nebo podle Vychodila: „jakousi tyranii“.

jejich ústavy/režimu [...]¹²¹ Druhým způsobem zaniká tyranie zevnitř¹²² [sama od sebe; oboje zvýraznil M.N.], když se ti, kdo se podílí na moci, stanou nejednotnými [...].“ (Pol. V, 10, 1312a 39–41 – 1312b1–11; Kříž 1998: 217; Kříž 2009: 197; Špaňár [1988] 2006: 213; Vychodil 1895: 201; Pellegrin [1990] 2015: 392–393; Aubonnet [1993] 2007: 173; Tricot [1962] 1995: 401–402; Rackham [1932] 1998: 450 nn.; Sinclair [1962] 1976: 222; Jowett [1885] 1999: 131).

Ad 8. Příčiny změn a pádu v jednotlivých formách vlády („jak to je u každého druhu ústavy zvlášť“)

Aristotelés se pochopitelně zabývá nejprve *demokracií* a *oligarchií*, dvěma formami vlády, které považuje z hlediska analytického za základní a které se také (nejen) v jeho době vyskytují nejčastěji.

„Demokracie se mění zvlášť zpupnou nevázaností demagogů.¹²³ Ti jednak zámožné jedince stíhají úskočnými žalobami a tím je vlastně nutí, aby se sjednotili (vždyť společný strach sdružuje i největší nepřátele), jednak proti nim veřejně popuzují lid. [...] Někdy totiž demagogové, aby se zavděčili lidu, poškozují notáblly¹²⁴ tím, že jejich jmění rozdělují mezi lid, nebo ho veřejnými výlohami zmenšují, a dráždí je tak k odboji; někdy <poškozují notáblly> zase tím, že je osočují, aby mohli zabavit jejich majetek“ (Pol. V, 5, 1304b 21–24, 1305a 4–9; Kříž 1998: 195 a 196; Kříž 2009: 178 a 179; Špaňár [1988] 2006: 190 a 191; Pellegrin [1990] 2015: 358 a 359; Aubonnet [1993] 2007: 165 a 166; Tricot [1962] 1995: 357 a 358–359; Rackham [1932] 1998: 396 nn.; Sinclair [1962] 1976: 200 a 200–201; Jowett [1885] 1999: 115, 116).

Když byl demagog zároveň vojevůdcem, měnila se často tradiční umírněná demokracie v tyranii. To se stávalo podle Aristotela v minulosti, kdy „obce“ nebyly ještě veliké a lid bydlel na venkově a byl plně zaměstnán prací. Tato stará („tradiční“) umírněná demokracie se pak mění v novější extrémní demokracii, kde se do „úřadů“ volí a neexistuje majetkový cenzus. V ní pak ti, kdo baží po funkcích, „dosahují toho, že lid je postaven i nad zákony“ (Pol. V, 5, 1305a 31–33; Pellegrin [1990] 2015: 360; Aubonnet [1993] 2007: 166; Tricot [1962] 1995: 360; Kříž 1998: 197; Kříž 2009: 179–180; Špaňár [1988] 2006: 192; Rackham [1932] 1998: 400, 401; Sinclair [1962] 1976: 201; Jowett [1885] 1999: 116).¹²⁵ Tam už jsou demagogové prohnáni řečníky, nikoli vojevůdci, „a pro nedostatek zkušeností ve válečnictví se neodvažují podniknout žádný útok“ (Pol. V, 5, 1305a 8–16; Kříž 1998: 196–197; Kříž 2009:

¹²¹ Podle Aristotela, jak se aspoň z tohoto úryvku zdá, mohou spolu vstoupit do konfliktu i dva sice odlišné, ale „správné“ režimy jako království a (takzvaná) aristokracie. Jak známo, dnes se domníváme, že reprezentativní demokracie (tj. *politeie* podle Aristotelovy terminologie) spolu zpravidla „neválčí“, což je v souladu s Aristotelovým výkladem. Jak však víme ze zkušenosti, válčí spolu i stejné (autokratické) režimy, například komunistická Čína válčila svého času s komunistickým Vietnamem.

¹²² Podle Vychodila, který má „ze vnitřka“.

¹²³ V řečtině znamená *démagógos* lidový vůdce.

¹²⁴ Následuji zde a na několika dalších místech mj. Pellegrina. Vychodil a po něm Kříž se Špaňárem mají „vznešené“.

¹²⁵ „Prostředek proti tomu, aby se to nestávalo, nebo aspoň ne tak často, je v tom, aby úředníky (veřejné činitele) nevolil všechen lid zároveň, ale volili se v jednotlivých fýlách (správních jednotkách)“ (Pol. V, 5, 1305a 32–34; Špaňár [1988] 2006: 192; Kříž 1998: 197; Kříž 2009: 180; Pellegrin [1990] 2015: 360–361; Aubonnet [1993] 2007: 166–167; Tricot [1962] 1995: 360–361; Rackham [1932] 1998: 400, 401; Sinclair [1962] 1976: 201; Jowett [1885] 1999: 116).

179; Špaňár [1988] 2006: 191; Pellegrin [1990] 2015: 360; Aubonnet [1993] 2007: 166; Tricot [1962] 1995: 359; Rackham [1932] 1998: 384, 385; Sinclair [1962] 1976: 195; Jowett [1885] 1999: 112; Vychodil 1895: 201). Tyrany starých dob, kteří byli vojevůdci, by tedy nejspíš charakterizovalo „*násilí*“, zatímco tyrany novější doby, kteří jsou řečníky a demagogy, spíše „*lest*“.

Oligarchie se mění ze dvou příčin: jednak tehdy, když stávající moc páchá křivdy na lidu, jednak když převrat pochází naopak od samotných boháčů, kteří nejsou soudržní a jsou mezi sebou nejednotní. Aristotelés rozvíjí hlavně tuto druhou možnost, ve které rozlišuje několik variant.

Za prvé se bouří ti oligarchové, kteří se nezúčastňují vlády, protože počet vládnoucích je mimořádně malý, vytváří se tedy jakási „*druhá oligarchie*“, jak se vyjadřuje Aristotelés, nebo když někteří oligarchové chtějí omezit vládu na ještě menší počet, a potom jsou ostatní oligarchové nuceni povolati si na pomoc lid.

Za druhé když se oligarchové dokonce vzájemně utlačují nebo jsou vládnoucí páno-
viti (despotičti).

Za třetí když nevraživost mezi oligarchy vede k tomu, že se někteří stávají demagogy, což může nabýt ještě dvou podob: buď jsou demagogy mezi samotnými oligarchy, nebo mohou být takoví oligarchové demagogy u davu, který je volil.¹²⁶

Za čtvrté když svým hýřivým životem oligarchové promrhají svůj soukromý majetek, chtějí zavádět změny, obvykle tyranii. Buď se chtějí sami stát tyrany, nebo tyranem ustaví někoho jiného. Někdy rozkrádají veřejný majetek a vznikají pak nepokoje buď mezi nimi, nebo proti těmto zlodějům bojují jiní.

Za páté oligarchie se mění často v tyranii také tím, že ať už za války nebo v období míru, ze strachu z lidu se vládnoucí obklopují žoldnéři, z nichž pak se jeden uchopí moci.

Za šesté může změna nastat tehdy, když nějaká instituce nebo pravidlo (Aristotelés dává příklad majetkového cenzu) se sice nemění, ale mění se složení obyvatelstva například v důsledku vzrůstu blahobytu, k čemuž může docházet někdy pomalu, postupně a nepozorovaně, ale někdy i rychle. Oligarchie se tímto způsobem může i nepozorovaně přeměnit v demokracii, protože pak mnohem větší část obyvatelstva splňuje podmínky cenzu a může se proto podílet na vládě.

Aristotelés se dále zabývá příčinami převratů v *aristokraciích*¹²⁷ a jim blízkých *politeích* („*republikách*“, „*timokraciích*“¹²⁸ neboli – podle Milana Mráze – „*ústavních demokraciích*“). „*Především však politeie a aristokracie podléhají pádu tím, že se porušuje právo (spravedlnost) v rámci samotné ústavy/režimu. Má to původ v tom, že v politei nebývá správně smísená demokracie a oligarchie <jejich prvky, principy, postupy a instituce>, v aristokracii pak kromě nich i ctnost, zvláště však ty dvě. Těmi „dvěma“ mám na mysli demokracii a oligarchii. Ty <dvě, tj. demokracii a oligarchii> se totiž snaží v sobě sloučit jak politeie, tak i většina*

¹²⁶ Připomeňme, že volby nejen podle starověkých a středověkých, ale i některých novověkých myslitelů (např. Rousseaua) charakterizují aristokracie, resp. oligarchie, kdežto pro demokracii je charakteristické losování. Toto stanovisko není nijak absurdní. Lze k tomu doporučit především známé dílo Bernarda Manina *Principes du gouvernement représentatif* (viz Manin [1995] 1996), ale také *Verfassungslehre* od Carla Schmitta (viz Schmitt 1928: 257). Srovnání těchto dvou autorů s Aristotelem lze najít v (Novák 2016: 45–50).

¹²⁷ Myslí se tím podle mě „*takzvané*“ aristokracie, protože skutečné aristokracie (které existují v podstatě jen na papíře) nejsou režimy „*smíšenými*“.

¹²⁸ Tohoto výrazu užívá Aristotelés v *Etice Nikomachově*: „[...] *třetí <ústavu, režim> pak podle majetkového cenzu, kterou nejvlastněji asi lze nazvat timokracií, obvykle však ji označují prostě za politeiu (ústavu, režim, republiku)*“ (E. N. VIII, 12, 1160a 34, Vychodil 1888: 205; Kříž 2013: 193; Bodéüs 2004a: 436).

takzvaných aristokracií.¹²⁹ Tím se právě liší aristokracie od takzvaných politeí, a proto jedny z nich <aristokracie> jsou méně trvalé/stabilní, druhé <politeie> naopak více: ty, které se více kloní k oligarchii, se nazývají aristokraciemi, zatímco ty, které se kloní k vládě množství <k demokracií>, politeiemi. Proto politeie bývají stabilnější¹³⁰ než aristokracie. Neboť větší moc má většina a lidé jsou spokojeni, že jsou rovní. Naproti tomu, když ústava/režim dává přednost zámožným, ti se stávají zpupnými a osobují si ještě víc na úkor ostatních“ (Pol. V, 7, 1307a 6–21; Pellegrin [1990] 2015: 369–370; Aubonnet (1990) 2015: 171–172; Tricot [1962] 1995: 371–372; Rackham [1932] 1998: 412 nn.; Sinclair [1962] 1976: 206–207; Jowett [1885] 1999: 120; Kříž 1998: 202; Kříž 2009: 184; Špaňár [1988] 2006: 197).

V aristokraciích se příčiny převratů podobají těm v oligarchiích, „protože aristokracie je jaksi (nebo: v jistém smyslu) oligarchií, neboť v obou režimech vládne jen málo občanů¹³¹, ale ne ze stejného principu“¹³² (Pol. V, 7, 1306b 24–27; Špaňár [1988] 2006: 196; Sinclair [1962] 1976: 206; Pellegrin [1990] 2015: 368; Aubonnet (1990) 2015: 170; Tricot [1962] 1995: 369; Jowett [1885] 1999: 119; Kříž 1998: 201; Kříž 2009: 183; Rackham [1932] 1998: 410, 411). Proto, že aristokracie se podobá oligarchiím, v obou vznikají nepokoje ze stejné příčiny: jen málo občanů se v nich podílí na počtách, tj. i na „hodnostech“. Zvláště se tak stává tehdy, když je tam určité množství lidí, kteří se domnívají, že se jim i ve ctnosti (výtečnosti, zdatnosti) vyrovnají, anebo když některé takové lidi urážejí a zneužívají držitelé vysokých vládních funkcí. Kromě toho i tehdy, když některý jednotlivec je mocný a mohl by se stát ještě mocnějším. Dále pak vznikají nepokoje, když jedni jsou příliš chudí a druhí příliš bohatí.

Podobně jako v ostatních formách vlády, i v aristokraciích¹³³ může dojít k pádu režimu pohnutím, nepozorovaně a z drobných změn: „neboť jakmile se v ústavě v něčem povolí, tu lidé snáze už mění i věci poněkud důležitější, až změni celý řád“ (Pol. V, 7, 1307b 1–6; Kříž 1998: 203, Kříž 2009: 185; Špaňár [1988] 2006: 198; Pellegrin [1990] 2015: 371; Tricot [1962] 1995: 374; Aubonnet [1993] 2007: 172–173; Louis 1996: 170; Rackham [1932] 1998: 416, 417; Sinclair [1962] 1976: 208; Jowett [1885] 1999: 121).

V dobře smíšených režimech/ústavách (tj. nejspíš v *politei* a aristokratické *politei*) je třeba především dbát na to, aby tam nevznikly sebemenší nezákonnosti, které se totiž mohou vplížit (vkradnout) nepozorovaně (viz Pol. V, 8, 1307b 30–34; Kříž 1998: 204; Kříž 2009: 186; Špaňár [1988] 2006: 200; Pellegrin [1990] 2015: 373, Tricot [1962] 1995: 376; Aubonnet [1993] 2007: 171; Louis 1996: 171; Rackham [1932] 1998: 418, 419; Sinclair [1962] 1976: 209; Jowett [1885] 1999: 122). Dále pak i malé roztržky nabývají velkého významu, když k nim dochází mezi předáky (viz Pol. V, 4, 1303b 19–20; Kříž 1998: 203, Kříž 2009: 176; Špaňár [1988] 2006: 187; Pellegrin [1990] 2015: 354; Tricot [1962] 1995: 374, (1993) 2007: 172–173; Aubonnet [1993] 2007: 162; Louis 1996: 159; Rackham [1932] 1998: 388, 389;

¹²⁹ O rozdílu mezi „takzvanými“ aristokraciemi a skutečnými aristokraciemi pojednávám na jiném místě. Tam také vysvětluji, proč Aristotelés hovoří o „takzvaných politeích“.

¹³⁰ Podle Kříže „pevnější“.

¹³¹ Na rozdíl od Špaňára má Kříž „málo mužů“.

¹³² „Ne ze stejného principu“ je podle Špaňára (ještě jasněji to překládá Sinclair: „but the basis of limitation is not the same“). Kříž má „ne ze stejného důvodu“, což se mi nezdá být příliš logické. Pellegrin (a téměř stejně i Jowett a Aubonnet) to opisuje, aby to bylo jasné: „i když jsou málo početní (zvýraznil jsem já, M. N.) z odlišného důvodu“. V aristokraciích jsou vládnoucí v malém počtu proto, že ctnostných/výtečných je velmi málo, v oligarchii je vládnoucích málo v důsledku toho, že zámožných je – přinejmenším v porovnání s nemajetnými – také dost málo (srov. Tricot [1962] 1995: 369, pozn. č. 2 nebo Pellegrin [1990] 2015: 368, pozn. č. 2).

¹³³ Jde podle všeho o „takzvané“ aristokracie.

Sinclair [1962] 1976: 197; Jowett [1885] 1999: 113). Proto je třeba dávat pozor na takové „maličkosti“ hned na počátku (viz Pol. V, 4, 1303b 25–29; Kříž 1998: 203, Kříž 2009: 176; Špaňár [1988] 2006: 198; Pellegrin 2000: 371, Tricot [1962] 1995: 374, Aubonnet [1993] 2007: 172–173; Louis 1996: 170; Rackham [1932] 1998: 388, 389; Sinclair [1962] 1976: 197; Jowett [1885] 1999: 113). Podle Aristotela je však jen skutečný (a zkušený) státník schopen rozpoznat včas důležitost těch „maličkostí“, které jsou u počátků velkých změn a „rozpoznat vznikající zlo hned v začátcích“ (viz Pol. V, 8, 1308a 34–35; Kříž 1998: 205, Kříž 2009: 187; Špaňár [1988] 2006: 201; Vychodil 1895: 192; Pellegrin [1990] 2015: 375; Tricot [1962] 1995: 379, Aubonnet [1993] 2007: 175; Louis 1996: 173).

Poněkud podobnou myšlenku formuloval Alexis de Tocqueville. „*Revoluce nepropuká vždy, kdy se lidu vede čím dál hůře. Daleko častěji dochází k tomu, že lid snáší nejtěživější zákony, aniž si stěžuje a jako by je ani necítil, a násilně je odmítne až poté, když se jejich váha zmírní. Režim, který revoluce zničí, je téměř vždy lepší než ten, který bezprostředně předcházel, a zkušenost učí, že nejnebezpečnější moment pro špatnou vládu je obvykle ten, kdy se začíná reformovat. Pouze velká genialita by mohla zachránit vládce, který začal ulevovat svým poddaným po dlouhém útlaku. Zlo, které bylo trpělivě snášeno jako nevyhnutelné, jeví se jako nesnesitelné, jakmile si lidé představí, že by mu mohli uniknout. Zdá se, že to, co se z utrpení ubírá, lépe odhaluje to, co z něj zůstává, a to se hůře snáší: zlo se sice zmenšilo, ale citlivost je živější*“ (Tocqueville 2003: 204–205).

Rozdíl mezi Tocquevillem a Aristotelem v tomto bodě je podle mě hlavně v tom, že Tocqueville spojuje tuto úvahu pouze se „špatnými“ režimy. Tocqueville dále klade důraz na to, jak je režim svými poddanými vnímán a zvláště pak na kontrast mezi velkými nadějemi nebo očekáváními a relativně chabými výsledky. Aristotelés zkoumá vnímání režimu svými poddanými nebo odpůrci při jiných příležitostech, totiž když přistupuje k psychologickým příčinám pádu vlád. Ale lze se také podle mého názoru především domnívat, že Aristotelova základní myšlenka o tom, jak odlišným způsobem chápou rovnost a nerovnost stoupenci demokracie (nemajetní) a stoupenci oligarchie (zámožní) v sobě obsahuje přinejmenším implicitně tuto důležitou Tocquevillovu myšlenku o kontrastu mezi velkými očekáváními a neuspokojivou skutečností: například nemajetný sice získá svobodu (a práva, která dává občanství), ale neuspokojuje ho to: má zato, že by měl být rovný i ve všem ostatním.

Jak známo, James C. Davies ve své proslulé stati „*Toward a Theory of Revolution*“ (viz Davies 1962) soudí, že i u Karla Marxe lze najít myšlenku do jisté míry podobnou jako u Alexise de Tocquevilla. Marx v *Námezdní práci a kapitálu* píše, že když vzrůstá produktivní kapitál, stoupá i mzda. A dodává: „*Rychlý růst produktivního kapitálu vyvolává stejně rychlý růst bohatství, přepychu, společenských potřeb a společenských požitků. Ačkoli tedy požitky dostupné dělníkovi vzrostly, společenské uspokojení, jež poskytují, pokleslo v porovnání s rozmnoženými rozkošemi kapitalistovými, jež jsou dělníkovi nedostupné, v porovnání se stupněm vývoje vůbec. Naše potřeby a požitky vyvěrají ze společnosti; proto je měříme společenskými měřítky; neměříme je předměty sloužícími k jejich ukojení. Poněvadž naše potřeby a požitky mají povahu společenskou, jsou relativní*“ (Marx 1950: 90).

Marx, jak známo, rozlišoval mezi absolutním zbídačováním (absolutní *pauperizací*) a relativním zbídačováním (relativní *pauperizací*). V uvedeném citátu jde pochopitelně o pauperizaci relativní. Experti se dohadují, zda Marx hlásal i absolutní pauperizaci. Zdá se, že v některých textech skutečně předpokládá i absolutní zbídačování, ale k jeho argumentaci stačí zbídačování relativní.

Tím se dostáváme k tzv. „relativní deprivaci“. Davies ve své výše uvedené stati uvádí, že revoluce nejspíš nevypuknou v průběhu rozsáhlého zbídačení, ale tehdy, když po dlouho-trvajícím období objektivního ekonomického a sociálního pokroku následuje krátké období prudkého zvratu. V průběhu vzestupného období se v lidech probudí naděje, že své rostoucí potřeby budou moci uspokojit, a naopak během sestupného období se plně projeví kontrast mezi očekáváním a skutečnou situací. Na skutečnou situaci přitom záleží méně než na očeká-váních, že pokrok, který se zastavil, může a musí pokračovat i v budoucnu. Koneckonců tak podle Daviese závisí především na duševním rozpoložení ve společnosti. Nejenom populace spokojená, ale i apatická, která není dobře vybavena ani materiálními statky ani mocí, ani prestiží, zůstane nejspíš politicky v klidu. Revoluce vypukne spíše tehdy, když ve společnosti zavládne pocit nespokojenosti, než když nedochází k „adekvátnímu“ rozdělování „*potravin, rovnosti nebo svobody*“ (sic). Musí se podle Daviese vytvořit spojení sil mezi nespokojenými lidmi z různých sociálních vrstev. Naproti tomu ti, kdo jsou dobře živeni, získali dobré vzdělá-ní a mají vysoké sociální postavení, mohou sami vyvolat nanejvýš převrat, ale nikoli revoluci (viz Davies 1962: 6). V Aristotelových kategoriích by tak jedna oligarchie vystřídala jinou oligarchii (nebo jedna tyranie druhou tyranii). Ted Gurr ve své knize *Why Man Rebel* navrhl rozlišovat tři druhy relativní deprivace:

1. dekrementální, tj. úbytkovou, při níž dochází k poklesu, ale lidé očekávají udržení současného stavu,
2. progresivní, při níž dlouhé období vzestupu je přerušeno náhlým poklesem,
3. aspirační, při níž objektivní situace zůstává beze změny, ale aspirace rostou (viz Gurr 1970).

Je zřejmé, že „progresivní“ relativní deprivace odpovídá Daviesově koncepci. Nebylo by obtížné vytvořit skutečně obecnou typologii, která by vzala v úvahu i Tocquevillovy a Marxovy výklady, ale pak by nešlo jen o „relativní deprivaci“. Jedním způsobem by bylo vyjít z kombinace objektivní situace a subjektivních očekávání, tj. znaků, se kterými operuje Davies (a před ním Tocqueville), druhým způsobem by bylo rozšířit Maxovo pojetí absolutní a relativní *pauperizace*.

O příčinách pádu *království* a *tyranií*, dvou podob vlády jednoho (monarchie), se v Aristotelově *Politice* dočteme až po výkladu, jak se režimy „udržují“. Platí o nich téměř totéž, co o ostatních „*ústavách*“. Království je blízké aristokracii, zakládá se tedy také na hodnotě (zásluhách), ať už na zdatnosti osobní nebo rodové nebo prokázaném dobrodiní anebo na tom všem spolu s mocí. Vznikala ostatně k ochraně zámožných a vzdělaných (řec. *ἐπιεικεῖς*, tj. *epieikeis*, doslova „*lepších občanů*“ nebo „*lepší třídy*“ (srov. Kříž 2009: 302]) proti obyčej-ným lidem, zatímco tyran se dosazuje z lidu a velkého množství proti „*notáblům*“, aby lidu neubližovali. „*Cílem tyranie je příjemnost, cílem království krása. Proto také tyrana vyzna-čuje úsilí o peníze, krále spíše úsilí o čest; královu tělesnou stráž tvoří občané, tyranovu cizí nájemníci/žoldnéři*“ (Pol. V, 10, 1311a 4–7; Kříž 1998: 212, Kříž 2009: 194; Špaňár [1988] 2006: 205; Pellegrin 2000: 387–388, Tricot [1962] 1995: 374, Aubonnet [1993] 2007: 172–173; Rackham [1932] 1998: 440 nn.; Sinclair [1962] 1976: 218; Jowett [1885] 1999: 128).

Většina tyranů pocházela z demagogů, tj. vůdců lidu, kteří si získali důvěru tím, že osočovali notáblы. Některé tyranie vznikaly z království, když králové dychtili po větší moci, nebo z osob, které byly za starých časů voleny na dlouhou dobu do nejvyšších funkcí, konečně jiné vznikly z oligarchií, když jedna osoba volbou nabyla nejvyšší moci.

Tyranie se podle Aristotela skládá z prvků, postupů a principů nejkrajnější oligarchie a nejkrajnější demokracie, skládá se tedy z dvojího zla a obsahuje krajnosti a vady obou těchto zvrhlých režimů. Z oligarchie má to, že jejím účelem je bohatství (neboť jen tak se dá udržet námezdná tělesná stráž a rozmařilý život), a že nedůvěřuje lidu (proto jak tyranie, tak oligarchie lidu odnímají zbraně). Z demokracie má nepřátelství a boj proti notáblům, které vraždí a vyhánějí ze země.

V monarchiích jsou tedy příčiny převratů prakticky stejné jako v jiných režimech a stejné jsou také jejich cíle – monarchie mají hojnost bohatství a poct, které všichni vyhledávají. Útoky mohou být zaměřeny proti režimu nebo jen proti osobě vládce. Proti osobě vládce mívá tehdy, když je vyvolalo jeho zpupné jednání. Obecně *„bezpráví, strach a pohrdání dohánějí mnohé poddané k tomu, že monarchiím strojí úklady“* (Pol. V, 10, 1311a 25–27; Kříž 1998: 213; Kříž 2009: 194; Špaňár [1988] 2006: 212; Pellegrin 1993: 388; Tricot [1962] 1995: 395; Aubonnet [1993] 2007: 183; Rackham [1932] 1998: 442, 443; Sinclair [1962] 1976: 219; Jowett [1885] 1999: 128).

Mezi těmi příčinami, které Aristotelés uvádí, zasluhuje zvláště pozornost *pohrdání*. Z pohrdání strojí úklady proti vladaři dokonce i někteří z vladařových přátel: *„neboť důvěra, kterou k nim má, posiluje jejich pohrdání v naději, že úklady nebudou vyzrazeny“* (Pol. V, 10, 1312a 7–9; Kříž 1998: 215, Kříž 2009: 196; Špaňár [1988] 2006: 208; Pellegrin 1990: 391; Tricot [1962] 1995: 399; Aubonnet [1993] 2007: 185; Rackham [1932] 1998: 448, 449; Sinclair [1962] 1976: 221; Jowett [1885] 1999: 130). Z pohrdání prý do jisté míry povstávají také ti, kteří si myslí, že se mohou zmocnit vlády sami, mají pocit moci a pohrdají nebezpečím, jako vojevůdcové proti monarchům.¹³⁴

Jako doklad důležitosti pohrdání mezi příčinami pádu tyranií uvádí Aristotelés, že ti, kteří si dobyli sami vládu, ji většinou udrželi až do konce svého života, ale téměř všichni jejich nástupci (obvykle synové) ji téměř ihned ztratili. *„Neboť pro svůj požitkářský život upadají v opovržení a svým protivníkům poskytují často vhodnou příležitost“* (Pol. V, 10, 1312b 21–26; Kříž 1998: 217, Kříž 2009: 198; Špaňár [1988] 2006: 209; Pellegrin 1990: 393, Tricot [1962] 1995: 402–403, Aubonnet [1993] 2007: 187; Rackham [1932] 1998: 454, 455; Sinclair [1962] 1976: 223; Jowett [1885] 1999: 131). U občanů například pozbyl veškeré vážnosti ten vládce¹³⁵, který byl stále opilý.

„Mnoho útoků se událo také kvůli sexuálnímu zneužívání¹³⁶, které spáchali někteří monarchové“ (Pol. V, 10, 1311b 6–8; Pellegrin 2000: 389, Tricot [1962] 1995: 396–397, Aubonnet [1993] 2007: 184, Louis 1996: 181; Kříž 1998: 217, Kříž 2009: 198; Špaňár [1988] 2006: 209; Rackham [1932] 1998: 444, 445; Sinclair [1962] 1976: 219; Jowett [1885] 1999: 129). K tomu se Aristotelés vrátí, až bude vykládat, jakými dvěma protikladnými způsoby se dá udržet při životě tyranie.¹³⁷

¹³⁴ Podobnou roli hraje podle Aristotela ctižádost. Pro ty, kteří jsou vedeni ctižádostí, nejde ani tak o dobytí monarchie jako o získání slávy a na rozdíl od těch, kterým je trnem v oku vladařovo bohatství nebo pocta, *„napadají monarchy také tak, jako když chtějí vykonat nějaký jiný vynikající čin, jímž by si u ostatních získali jméno a slávu“* (Pol. V, 10, 1312a 26–31; Kříž 1998: 216; Kříž 2009: 197; Špaňár [1988] 2006: 208; Pellegrin [1990] 2015: 392; Tricot [1962] 1995: 400; Aubonnet [1993] 2007: 186; Rackham [1932] 1998: 450, 451; Sinclair [1962] 1976: 221–222; Jowett [1885] 1999: 130).

¹³⁵ Dionýsios mladší.

¹³⁶ Vychodil a po něm i Kříž a Špaňár tam mají *„tělesné zprznění“*, což zní dnes příliš archaicky.

¹³⁷ Tyrán se má podle Aristotela vyvarovat *„násilného obcování s mládeží“* a pokud se toho nedokáže zřeknout, má aspoň budit dojem, že se *„pohlavnímu obcování s mládeží“* oddává *„z vášnivé lásky, nikoli ze svévole“* (Pol. V, 11, 1315a 15–16, 22–23; Pellegrin [1990] 2015: 403; Aubonnet [1993] 2007: 193–194; Louis 1996:

Ad 9. „V jakou ústavu se která nejspíš mění“

Na rozdíl od deterministických sklonů svého vynikajícího učitele Platóna zastává Aristotelés v této věci jen probabilistický (pravděpodobnostní) postoj: jednotlivé režimy se nutně nemění jen v jeden určitý režim, ale existuje více možností „přechodu“ od jednoho zřízení k druhému, z nichž některé jsou jen pravděpodobnější nebo snadnější než jiné (odtud „nejspíš“ podle Kříže nebo „převážně“ podle Špaňára). Demokracie (a podobně i jiné „ústavy“) mohou být ostatně „více nebo méně“ demokratické podle toho, kolik prvků, postupů nebo principů „míchají“ s prvky jiných režimů, v daném případě zejména s oligarchií. Pokud jde o jejich nesmíšené podoby, tj. čisté demokracie a čisté oligarchie, ty jsou, jak už jsme uvedli, „jakýmsi tyranie“ a tedy vlastně ani žádnými režimy či „ústavami“ nejsou.

„Nedemokratický prvek v demokratické formě může demokracii zavést směrem k tyranii nebo, podle případů, směrem k politei (republice) nebo i k aristokracii (viz zvl. Pol. IV, 5, 1292b 11–21). Plyne z toho, že vývoj politických režimů k lepšímu nebo k horšímu není jednostranný (unilaterální). Tak třeba demokracie se nutně nepozvedá směrem k politei (republice), ani neupadá nutně směrem k tyranii. Takovými úvahami se Aristotelés radikálně staví proti myšlence (kterou zčásti zastával Platón), podle níž vývoj politických režimů řídí nutně historické zákony. Aristotelés nevěří ani v zákon stálého pokroku, ani v zákon stálého úpadku, ani v zákon cyklického vývoje, který by například vycházel z anarchického chaosu a pak se k němu vracel. Proti historické nutnosti staví implicitně argument, že lidská iniciativa může neustále zavádět do politického řádu faktor vývoje všemi směry. Dokladem je, že nacházíme v politickém režimu charakteristické prvky jiných režimů“ (Bodéüs 1996: 87).

Aristotelés ostatně Platóna v této věci kritizuje (viz Pol. V, 12, 1316a 1 – 1316b 23; Kříž 1998: 202; Kříž 2009: 205–207; Špaňár [1988] 2006: 222–225; Pellegrin [1990] 2015: 406–408; Aubonnet [1993] 2007: 196–198; Louis 1996: 69–71; Tricot [1962] 1995: 419–424; Thurot/Bastien b.d.: 331 nn. Rackham [1932] 1998: 476 nn. ; Sinclair [1962] 1976: 232 nn.; Jowett [1885] 1999: 138 nn.). Proti Platónově cyklickému pojetí změny „ústav“ namítá, že i když to Platón neříká, protože by pro něho nebylo snadné to říct, tyranie by se podle něho „měla změnit v ústavu první a nejlepší, neboť jen tak by byla <zachována> nepřetržitost a kruh. Avšak tyranie se mění také v <jinou> tyranii, jako například v Sikýóně se Myrónova tyranie změnila v Kleisthenovu, a v oligarchii [...] nebo také v demokracii [...] nebo v aristokracii [...]“ (Pol. V, 12, 1316a 1 – 1316b 23; Kříž 1998: 202, Kříž 2009: 206; Špaňár [1988] 2006: 198; Aubonnet [1993] 2007: 197; Louis 1996: 69–70; Pellegrin 1990: 408; Tricot [1962] 1995: 419–424; Thurot/Bastien b.d.: 331; Rackham [1932] 1998: 476 nn.; Sinclair [1962] 1976: 232 nn.; Jowett [1885] 1999: 138 nn.).

Pokud jde o to pořadí změn režimů (ústav), které Platón explicitně uvádí, tj. z *timokracie* (kterou podle Platóna reprezentuje spartská ústava) do oligarchie, z ní do demokracie a z té pak do tyranie, Aristotelés poznamenává: „A přece přechod se může dít také naopak, například demokracie v oligarchii, a to ještě spíše než v monarchii“ (Ibid.).

186; Tricot [1962] 1995: 415; Vychodil 1895: 206; Kříž 1998: 222; Kříž 2009: 203–204; Špaňár [1988] 2006: 220; Rackham [1932] 1998: 470 nn.; Sinclair [1962] 1976: 230; Jowett [1885] 1999: 136). Tyranie ovšem dělají obvykle pravý opak: „[...] oddávají se jim <tělesným požitkům> totiž nejen hned zrána a nepřetržitě po mnoho dní, ale svůj požitkářský život ještě úmyslně ukazují ostatním, aby jeho <tyranovo> blaho a štěstí obdivovali [...]“ (Pol. V, 11, 1314b 29–32, Kříž 1998: 221, Kříž 2009: 202–203, Špaňár [1988] 2006: 219; Pellegrin [1990] 2015: 402; Tricot [1962] 1995: 413–414; Aubonnet [1993] 2007: 193; Louis 1996: 185; Rackham [1932] 1998: 468, 469; Sinclair [1962] 1976: 229; Jowett [1885] 1999: 136).

„Vůbec se každá ústava (forma vlády) přeměňuje v tu, ke které se přiklání, poněvadž každá strana¹³⁸ se snaží rozšířit svou moc, a tak *politeia* přechází <resp. se zvrhá čili „degeneruje“¹³⁹ v demokracii a aristokracie v oligarchii. Anebo <se přeměňuje> ve svůj opak¹⁴⁰, tedy aristokracie v demokracii – neboť chudší, jsou-li utiskováni, strhnou režim¹⁴¹ na opačnou stranu –, a *politeie* (republiky, ústavní demokracie) v oligarchii, neboť stálost <režimu> je jen tam, kde je rovnost podle zásluhy a kde každý má, co mu patří¹⁴²“ (Pol. V, 7, 1307a 21–28; Kříž 1998: 202, Kříž 2009: 184; Špaňár [1988] 2006: 198, Aubonnet [1993] 2007: 172, Louis 1996: 69–70, Pellegrin 1990: 370, Tricot [1962] 1995: 372, Thurot/Bastien b.d.: 331; Rackham [1932] 1998: 414 nn.; Sinclair [1962] 1976: 207; Jowett [1885] 1999: 120). Ostatně „[...] všechny ústavy/režimy se častěji mění v opačné než v ústavy/režimy jim blízké“ (Pol. V, 12, 1316a 19 – 20; Kříž 1998: 202, Kříž 2009: 206; Špaňár [1988] 2006: 223; Aubonnet [1993] 2007: 196; Louis 1996: 69–70; Pellegrin [1990] 2015: 407–408; Tricot [1962] 1995: 419–424; Thurot/Bastien b.d.: 331; Rackham [1932] 1998: 478, 479; Sinclair [1962] 1976: 233; Jowett [1885] 1999: 138).

Lze shrnout, že podle Aristotela přeměna z jednoho režimu k druhému může probíhat prakticky všemi směry. K *politei* (neboli republice, jinak řečeno *timokracii* podle *Etiky Nikomachovy*, „ústavní demokracii“ podle Milana Mráze) se kupříkladu můžeme dostat nejen „zlepšením“ demokracie (přechodem ze zhoršené podoby vlády mnoha ke zdravé neboli řádné vládě mnoha), ale i zdařilým „namícháním“ prvků umírněné oligarchie a umírněné demokracie, tj. naordinováním prvků umírněné demokracie do umírněné oligarchie nebo naopak, tj. vyjdeme-li z umírněné demokracie, tak namícháním prvků umírněné oligarchie.

K tyranii, tj. nejhoršímu režimu vůbec, se můžeme dostat nejen „zhoršením“ čili odchýlením království, ale také z demokracie dovedené do extrémů (která je ostatně podle Aristotela „tyranii s mnoha tyrany“ neboli „polytyrání“), stejně tak jako z oligarchie dovedené do extrémů¹⁴³, a samozřejmě „namícháním“ prvků, principů a postupů krajní demokracie a krajní oligarchie. Lze tedy souhlasit s tím, že „[...] *tyranie je možný horizont všech ostatních režimů*“ (Edmond 2000: 141).

¹³⁸ Stejně jako Kříž to překládá i Pellegrin, zatímco Tricot místo „každá strana“ překládá „každá třída u moci“, Louis a Aubonnet to překládají „každá skupina“, resp. „každá z dvou skupin“.

¹³⁹ „Degeneruje“ neboli „zvrhá“ (*dégénère*) je v Thurotově francouzském překladu *Politiky* upraveném Bastienem.

¹⁴⁰ Zde následují mj. Aubonneta, Pellegrina a Tricota. Nejde zde tedy o to, že by změna mohla proběhnout také obráceně, tj. že by se např. místo od *politeie* k demokracii (tj. od správné vlády mnoha ke zvrhlé vládě mnoha) mohlo přejít naopak od demokracie k *politei* (tj. od zvrhlé vlády mnoha ke správné vládě mnoha). I to je pochopitelně možné, i když je to méně pravděpodobné, ale Aristotelés zde chce říct, že přeměna jde od jednoho režimu k režimu opačnému, např. od *politeie* k oligarchii.

¹⁴¹ Podle Aubonneta, Louise, Pellegrina a Tricota. Kříž má místo režimu „obec“.

¹⁴² Jak uvádí Tricot, tam, kde vládne lid, není totiž vždy zajištěno, že každý má, co mu patří (podle Kříže „každý má své“, Louis to překládá jako „garanci vlastnictví“) ani tam není vždy zaručena rovnost podle zásluhy (Kříž má „rovnost podle hodnoty“, Louis má „rovnost úměrnou zásluze“, jde tedy o poměrnou neboli proporcionální rovnost). A tak střední vrstvy, které mají v *politeích* (ústavních demokraciích) klíčové postavení, si mohou přát nastolení autoritativnější moci (viz Tricot [1962] 1995: 372, pozn. č. 2).

¹⁴³ K přechodu k tyranii od oligarchie nebo od demokracie dochází snadněji tehdy, když vládnoucí zůstávají u moci dlouho (viz Pol. V, 8, 1308a 19–24; Kříž 1998: 205; Kříž 2009: 187; Špaňár (1988) 2006: 201; Vychodil 1895: 192; Aubonnet [1993] 2007: 174–175; Louis 1996: 172–173; Pellegrin [1990] 2015: 375; Tricot [1962] 1995: 378; Rackham [1932] 1998: 422, 423). Aristotelés doporučuje proto krátké funkční období; podobně v dnešních prezidentských režimech se doporučuje, aby hlava státu nemohla být volena víc než dvakrát po sobě (viz např. Novák 2013: 189).

Pohyb směrem od správných (řádných, zdravých) k zhoršeným (vychýleným, zvrhlým) režimům, ať už stejného druhu (vlády jednoho, vlády malého množství nebo vlády velkého množství) nebo jiného druhu je podle Aristotela pravděpodobnější než naopak od zhoršených ke zdravým režimům.

V prvním případě *politeia* (neboli podle *Etiky Nikomachovy timokracie*) nejsnadněji přechází k demokracii, (takzvaná) aristokracie k oligarchii a království k tyranii, které se ke svým zhoršeným podobám neboli deviacím (řec. *παρεκβάσεις*, tj. *parekbaseis*) „přiklání“ (viz E. N. VIII, 12, 1160b 10–20; Kříž 1996: 215–216; Kříž 2013: 193–194; Vychodil 1888: 206; Bodéüs 2004a: 436–437; Tricot [1990] 1997: 412–413). „*Takto se tedy hlavně ústavy (režimy) mění – přechod je přitom totiž nejsnadnější a změny jsou nejmenší [...]*“ (E. N. VIII, 12, 1160b 21–23; Vychodil 1888: 206; Kříž 1996: 216; Kříž 2013: 194; Bodéüs 2004a: 437; Tricot [1990] 1997: 413).¹⁴⁴

V druhém případě často správné (řádné) režimy jednoho druhu přecházejí podle Aristotela také ke svým „opakům“ z jiného druhu: v případě *politeie* je tím opakem podle něho oligarchie, v případě aristokracie je tím opakem demokracie. To znamená, že nepřecházejí například jen od správné podoby lidovlády (*politeie* v nejužším smyslu) k její podobě zvrhlé (demokracii), ale i ke zvrhlé podobě odlišného druhu vlády, v tomto případě vlády malého množství (oligarchii). Proč jsou takové přechody časté, když jsou méně snadné? Zdá se, že je tomu tak mezi jiným proto, že tímto směrem zasahují vnější nepřátelé, tj. cizí státy, které mají opačné zřízení.

Obecně vzato se nelze divit, že přechod od správných ke zhoršeným režimům, ať už stejného druhu nebo různého druhu, je častější než přechod od zvrhlých k řádným formám vlády, podobně jako je snadnější vyrobít zmetek než vysoce kvalitní zboží nebo spíše je snadnější udělat z kvalitního zboží zmetek než ze zmetku kvalitní výrobek.

Na druhé straně však umírněnější podoby režimů (i těch „zvrhlých“) jsou podle Aristotela stabilnější než extrémnější podoby, a mezi „zhoršenými“, tj. zvrhlými režimy je nejstabilnější ten, který je nejméně špatný (demokracie), zatímco nejméně stabilní mezi nimi je naopak ten, který je nejhorší ze všech (tyranie). Řečeno jednodušeji: čím lepší režim, tím víc je odolný vůči „nepokojům“. Co je to však platné, když zřídit „správné“ režimy je tak těžké, že se to zdaří jen zřídka, tím spíše, že některé ze správných režimů (hlavně království) už neodpovídají komplexně rozvinuté sociální struktuře.

Lze souhlasit s Kontogeórgisem, že „správné“, tj. řádné ústavní režimy jsou buď jakési „pozůstatky dějin“ (*débris historiques*), což platí zejména o království a v menší míře o „takzvané“ aristokracii, nebo výsledky postupného vývoje sociální struktury (to platí o *politei*, tj. „ústavní demokracii“, viz Kontogeorgis 1978: 72). Záleží tedy na době, mohli bychom říct na stupni vývoje. Lidé podle Aristotela totiž v Řecku nejprve žili pod vládou králů, protože bylo zpočátku těžké najít více jedinců vynikajících zdatností, tím spíše, že tehdy „obce“ byly jen „malé“. To byla takzvaná „hérojská“ království. Jakmile se vyskytlo více jedinců zdatností a výtečností srovnatelných, králova vláda jim začala být nesnesitelná, hledali něco společného a zřídili novou¹⁴⁵ ústavu, nejspíš „takzvanou“ aristokracii, jejímž zhoršením v důsledku

¹⁴⁴ Nemožný není ani přechod od jednoho řádného režimu k jinému řádnému režimu. Příkladem je změna ze starého „hérojského“ království v „takzvanou“ aristokracii v důsledku nárůstu počtu notáblů.

¹⁴⁵ „Novou“ navrhl vložit Pellegrin. Podle Kontogeórgise je tou novou „ústavou“ (takzvaná) aristokracie, což se mi zdá být logické jak z toho, co předchází (Aristotelés předtím uvádí, že aristokracie je žádoucnější než království, když se objeví větší počet lidí zdatných a výtečných), tak z toho, co následuje, protože oligarchie, která po té „nové ústavě“ přichází, vyplývá ze „zhoršení“ občanů a z toho, že na první místo se dostalo bohatství.

obohacování z veřejných statků došlo k nastolení oligarchií. Ty se pak měnily nejprve v tyranie a tyranie nakonec v demokracie: „*Když se pak (nebo: nyní)¹⁴⁶ obce zvětšily, nebylo už ani snadné, aby vznikl jiný ústavní režim než demokracie*“ (Pol. III, 15, 1286b 20–21; Kříž 1998: 141; Kříž 2009: 129; Pellegrin [1990] 2015: 264; Špaňár [1988] 2006: 132; Aubonnet [1993] 2007: 108; Tricot [1962] 1995: 245; Rackham [1932] 1998: 260, 261; Sinclair [1962] 1976: 141). Jde tedy o *lineární* (nikoli *cyklický*)¹⁴⁷ vývoj a jeho vyústěním je *demokracie*, a to její extrémní podoba.¹⁴⁸ Časové rozdíly lze tudíž převést na rozdíly ve skladbě, sociální struktuře, která se postupně mění.

Zajímavý je případ království. V Aristotelových časech už podle něho království neodpovídá tak říkajíc duchu doby, protože je větší množství jedinců a rodů, kteří a které se považují za kvalitní. Králové se postupně sami nějakých pravomocí vzdávali, jiné jim „*masy*“ (podle Pellegrina; Kříž i Špaňár mají: „*davy*“) odebíraly (viz Pol. III, 14, 1285b 15–16; Kříž 1998: 138; Kříž 2009: 127; Pellegrin [1990] 2015: 259; Špaňár [1988] 2006: 129; Aubonnet [1993] 2007: 104–105; Tricot [1962] 1995: 239; Rackham [1932] 1998: 260, 261; Sinclair [1962] 1976: 141). V Aristotelově době tedy už existují vlastně jen dva druhy království. Jedno z nich je „*barbarské*“, tj. typické pro země, které nejsou dostatečně rozvinuté. Toto království se podle Aristotela podobá tomu, jaké v Řecku existovalo v dávných dobách: je totiž také v souladu se zákonem. Druhé království Aristotelovy doby sice nacházíme ve vyspělém Řecku, ale králové tam už mají jen velmi omezenou moc, jde (ve Spartě) spíše o „*doživotní dědičné vojevůdcovství*“ (Pol. III, 14, 1285a 3–25; Kříž 1998: 136–137; Kříž 2009: 127; Pellegrin [1990] 2015: 256–257; Špaňár [1988] 2006: 128; Aubonnet [1993] 2007: 103–104; Tricot [1962] 1995: 239; Rackham [1932] 1998: 246 nn.; Sinclair [1962] 1976: 135–136). Je nápadné, že tento Aristotelův výklad by se dal s pár úpravami aplikovat i na naše 21. století: skutečné monarchie se dnes vyskytují už jen v zemích nerozvinutých (kulturně nebo ekonomicky), zatímco ve vyspělých zemích se vyskytují jen parlamentní monarchie, kde královna nebo král nemají takřka žádnou moc.

Zvláštní pozornost si však zasluhuje zejména vláda velkého množství, jejíž zvrhlou neboli „*výstřední*“ (podle Vychodila) podobou je demokracie a spořádanou podobou je politeia v nejužším smyslu. U Aristotela lze najít myšlenku podobnou Tocquevillově tezi o jisté „*nezvratnosti*“ demokracie v sociálním významu slova. Soudí tak mezi jinými i Richard Bodéüs: „*Dá se také v <Aristotelových> textech najít indicie ukazující, že takový politický systém <demokracie> se podle Aristotela v průběhu dějin postupně prosadil a že se, jak to sám filosof <Aristotelés> uznal, ve velkých městských státech jeho doby stal prakticky nevyhnutelný*“

¹⁴⁶ „*Now*“ mají mj. Rackham a Sinclair, stejně tak „*maintenant*“ (nyní) má mj. Tricot a Aubonnet.

¹⁴⁷ Pokud Jonathan Lear ve své nedávno do češtiny přeložené knize *Aristotelés. Touha rozumět* hovoří v této souvislosti na dvou místech o „*cyklickém úpadku*“ podle Aristotela (viz Lear 2016: 231), je třeba proti tomu poznamenat následující. Zprvte ten vývoj není cyklický, ale spíše lineární. Zadruhé nejde v něm ani tak o zhoršování („*úpadek*“), ale hlavně o komplexifikaci sociální struktury, v jejímž důsledku některé režimy (zejména království) se stávají anachronickými, takže vlastně jediným způsobem jak udržet království je radikálně omezit panovníkovu moc, a demokracie se časem stává téměř nevyhnutelnou. Kromě toho – v rozporu s tím, co tamtéž tvrdí Lear – monarchie „*přirozeně*“ neupadá v oligarchii. Nový politický režim, který následuje po království, je nejspíš „*takzvaná aristokracie*“ (v tom souhlasím s Kontogeórgisem), a teprve po ní se objevuje oligarchie. A přechod od království k takzvané aristokracii není „*úpadkem*“; s mírnou nadsázkou bychom ho mohli naopak označit za „*sociální pokrok*“.

¹⁴⁸ Někteří specialisté (mj. Newman a Aubonnet) se domnívali, že s tímto popisem vývoje je v rozporu to, co stojí jinde (viz Pol. IV, 13, 1297b 16–28). Kontogeórgis tento jejich názor přesvědčivě kritizuje. Neexistují podle něho dvě různá pořadí vývoje ústavních režimů, ale „*dvě odlišná ospravedlnění jednoho a téhož pořadí vývoje (ordre de succession)*“, která se vzájemně doplňují (viz Contogeorgis 1978: 143).

(Bodéüs 2014: 52). A pak vlastně u Aristotela vyvstává podobný základní problém jako u Alexise de Tocquevilla (a jeho pokračovatele Raymonda Arona): demokracie v sociálním slova smyslu jakožto vláda nemajetných je nejspíš nevyhnutelná, ale jde o to, zda bude nebo nebude respektovat vládu zákona a práva menšiny. Ještě jinak vyjádřeno (podle Fareeda Zakarii [1997, čes. Zakaria 1998]): bude „liberální“ nebo „neliberální“?

Aristotelés ostatně neprezentuje vždycky „demokracii“ v antickém smyslu jako režim „vychýlený“. Vezmeme-li v úvahu její záměr, je demokracie naopak, jak aspoň soudí Jean Terrel ve své výtečné knize o Aristotelově *Politice* (viz Terrel 2015: 32 a 205–238), „první“ ve smyslu normativním a nikoli chronologickým: „*Demokracie je předně¹⁴⁹ ta ústava, v níž je dokonale skutečně rovnost. Rovnost podle zákona této demokracie znamená, že nikdo, ať je bohatý nebo chudý, nemá přednost (převahu), že ani jedna část <polis> nevládne nad druhou, ale obě jsou na tom stejně. Když je tedy nejvíc svobody a rovnosti v demokracii, jak se někteří domnívají, bude to nejspíš proto, že všichni mají zvláště na vládě státu rovný podíl. A když lid tvoří většinu a platí rozhodnutí většiny, musí být takový režim demokracií*“ (Pol. IV, 4, 1291b 30–38; Kříž 1998: 156, Kříž 2009: 143; Pellegrin [1990] 2015: 293; Aubonnet [1993] 2007: 124–125; Tricot [1962] 1995: 276–278; Rackham [1932] 1998: 300, 301; Sinclair [1962] 1976: 159; Špaňár [1988] 2006: 148). Proč je tedy demokracie „zvrhlým“ neboli „zhoršeným“ režimem? Terrel soudí, že je to důsledek dvou okolností: zaprvé sociálního rozštěpení (*division sociale*), zadruhé početní převahy nemajetných nad zámožnými (viz Terrel 2015: 208).

Ad 10. Jak předcházet převratům neboli jak se dají režimy udržovat při životě

Aristotelés se v 8. kapitole V. knihy *Politiky* vyjadřuje, že je nutné pojednat o udržování ústav (režimů) obecně i v každém režimu zvlášť. Předně je podle něho jasné, že známe-li příčiny pádu režimů, známe také prostředky, kterými se režimy udržují, neboť to, co je opačné, působí opačně, a zánik je opakem zachování (Pol. V, 8, 1307b 26–30; Kříž 1998: 202, Kříž 2009: 186; Špaňár [1988] 2006: 200; Aubonnet [1993] 2007: 173; Pellegrin 1990: 373; Tricot [1962] 1995: 376; Thurot/Bastien b.d.: 331; Louis 1996: 171; Jowett [1885] 1999: 121–122).¹⁵⁰ Zajímavým příkladem je zde majetkový cenzus, o kterém jsme pojednávali v souvislosti s pády režimů (zvláště při přechodu od oligarchie k demokracii), a zdánlivou výjimkou jsou dva protichůdné způsoby, jak udržet tyranii.¹⁵¹

¹⁴⁹ Podle Kříže. Vyjadřuje to lépe myšlenku normativní (a ne chronologické) priority tohoto druhu demokracie, než Špaňárovo: „Z demokracií je prvá tá [...]“.

¹⁵⁰ Aristotelés k tomu ovšem právem dodává: „*Politické režimy (nebo: ústavy) však nezachraňuje (nebo: neudrží) jen to, že nebezpečí, která je ohrožují, zůstávají daleko, ale někdy také to, že jsou <ta nebezpečí, která je ohrožují> blízko. Pak se totiž ti, kdo mají strach, o <zachování> režimu/ústavy lépe starají. Proto ti, kterým leží na srdci ústava/režim (nebo: kterým záleží na ústavě/režimu), mají občany udržovat ve strachu, aby zůstávali ve střehu a jako noční stráž nepřestávali nad ústavou/režimem bdít. Musí jim proto vzdálené nebezpečí líčit, jako kdyby bylo nablízku*“ (Pol. V, 8, 1308a 25–31; Kříž 1998: 205; Kříž 2009: 187; Špaňár [1988] 2006: 201; Vychodil 1895: 192; Aubonnet [1993] 2007: 175; Pellegrin [1990] 2015: 375). Mezi prvním a druhým Aristotelovým tvrzením není rozpor. V prvním případě skutečně nebezpečí zůstává daleko (a je tedy malé), v druhém případě se nebezpečí jen vykládá (líčí) jako kdyby bylo blíž (tj. větší) než skutečně je. Protikladem první situace je, že se nebezpečí skutečně přiblíží, a stane se tedy větší, protikladem druhé situace je, že se nebezpečí líčí (vykládá), jako kdyby bylo menší, než je ve skutečnosti. V obou případech působí účinek ve stejném směru.

¹⁵¹ Ovšem co platí pro tyranii, platí podobně i pro ostatní zvrhlé režimy, tj. oligarchii a demokracii.

Aristotelés se však nespokojuje s tím, že by prostě odkázal na mechanismy, příčiny, podmínky a okolnosti opačné k těm, které analyzoval v souvislosti se změnami a pády režimů, ale uvádí i některá další důležitá doporučení.

Vůbec nejdůležitější pro udržování režimů je to, co podle Aristotela všichni právě zanedbávají, totiž „*výchova v duchu ústavy*“, tj. režimu.¹⁵² „*Neboť nebude žádný prospěch ze sebeprospěšnějších zákonů, i kdyby byly schváleny třeba všemi občany, nebudou-li pro život v ústavě (režimu) navykání*¹⁵³ *a v jejím duchu vychovávání, a to demokraticky, jsou-li zákony demokratické, a oligarchicky, jsou-li oligarchické.*¹⁵⁴ [...] *Vychovávat v duchu ústavy/režimu však neznamena dělat to, co se oligarchům nebo stoupencům demokracie líbí, ale to, čím by se stali schopnými žít v oligarchii nebo druhí v demokracii*“ (Pol. V, 9, 1310a 12–23; Kříž 1998: 210–211, Kříž 2009: 191–192; Špaňár [1988] 2006: 206; Vychodil 1895: 196; Aubonnet [1993] 2007: 180, Louis 1996: 178, Pellegrin 1990: 383–384, Tricot [1962] 1995: 389–390, Thurot/Bastien b.d.: 343; Jowett [1885] 1999: 126). Jde přece o to, aby se daný režim udržel.

Tím se vlastně dostáváme ke „*středu*“ (řec. μέσον, tedy meson, nebo μεσότης, tedy mesotés). „*Kromě toho všeho se nesmí zapomínat na to, čeho se ve zhoršených odrůdách (podobách) ústav nedbá, totiž na střed; neboť mnoho toho, co se zdá demokratické, demokracii ničí a mnoho toho, co se zdá oligarchické, ničí oligarchie.*¹⁵⁵ [...] *Oligarchie i demokracie mohou být ještě snesitelné, i když se odchyľují od nejlepšího zřízení; bude-li však někdo tyto odchylky stupňovat ještě dále, ústavu nejprve zhorší a pak už nebude vůbec žádná ústava. Proto zákonodárci a státníci nesmí být neznámo, jaké demokratické postupy*¹⁵⁶ *demokracii udržují a jaké demokratické postupy ji ničí a stejně tak pro oligarchii*“ (Pol. V, 9, 1309b 18–38; Pellegrin [1990] 2015: 381 a 382; Špaňár [1988] 2006: 205; Kříž 1998: 207, Kříž 2009: 191; Aubonnet [1993] 2007: 179; Tricot [1962] 1995: 387–388; Louis 1996: 176–177; Rackham [1932] 1998: 432 nn.; Sinclair [1962] 1976: 214–215; Jowett [1885] 1999: 125 a 126). V obou případech, jak v otázce výchovy v duchu daného režimu, tak ve věci středu, jde o to, že i zvrhlé režimy, jako jsou oligarchie a demokracie (v antickém pojetí), jsou do značné míry snesitelné, nesnaží-li se jejich představitelé jejich prvky, principy, postupy a instituce

¹⁵² To, že každý režim má své chápání rovnosti a nerovnosti, tedy vlastní pojetí distributivní spravedlnosti, a podle toho pak vypadá výchova v duchu odpovídající „*ústavy*“, srovnává ve své knize Aristote. *La politique des citoyens et la contingence* Michel-Pierre Edmond s tím, co například Jürgen Habermas nazývá „*ústavním patriotismem*“ (viz Edmond 2000: 92).

¹⁵³ Proto by se podle Aristotela zákony neměly měnit příliš rychle a příliš často: občané by si na takové efemérní a neustále proměnlivé zákony nemohli zvyknout. A etické chování přece vychází z návyku, a jak by pak vůbec návyky mohly vzniknout?

¹⁵⁴ Aristotelés v souvislosti s tím doporučuje dohlížet nad těmi, „*jejichž způsob života škodí zájmům ústavy (režimu), tedy v demokracii zájmům demokracie, v oligarchii zájmům oligarchie, a stejně tak v ostatních ústavách (režimech)*“ (Pol. V, 8, 1308b 21–25; Špaňár [1988] 2006: 202; Kříž 1998: 206, Kříž 2009: 188; Pellegrin [1990] 2015: 377; Aubonnet [1993] 2007: 176; Tricot [1962] 1995: 381; Louis 1996: 174; Rackham [1932] 1998: 424, 425; Sinclair [1962] 1976: 211; Jowett [1885] 1999: 123).

¹⁵⁵ Edmond se podle mého názoru mylí, když tuto Aristotelovu tezi vykládá tak, že neuznání (*méconnaissance*), že mnoho z toho, co se zdá demokratické, demokracii ničí, může být připsáno náhodě, osudu či štěstěně (*fortune*) viz Edmond (2000: 98). Aristotelés zde nespátřuje dílo náhody nebo osudu, ale špatného rozhodnutí stoupenců daného režimu (ústavy), kteří svému režimu škodí, když usilují o „*zostřování*“, extrémizaci nebo maximalizaci jeho principů, zatímco umírněnost a „*střed*“ naopak jejich režimu (a jeho udržování) prospívá. Na štěstěně (fortuně) naproti tomu podle Platóna (a nepochybně i podle Aristotela) skutečně závisí uskutečnění nejlepšího zřízení, jak soudí Leo Strauss (viz Strauss 1995: 68–69).

¹⁵⁶ Aubonnet má: „*jaká demokratická opatření*“, Tricot „*jaké demokratické instituce*“.

(a podobně i výchovu v jejich duchu) hnát do krajností. Tak například mnoho demokracie podle Aristotela demokracii škodí.

Terrel právem poznamenává: „*Ale tendence každého zhoršeného/vychýleného (dévíe) režimu zvýrazňovat svůj vlastní sklon (sa pente propre) je vždycky oslabením, nikoli – přes všechno zdání – posílením: tím, že – zde demokracie – svou deviací (úchylku) zvětší, vychyluje se směrem ke svému zničení jakožto režimu i jakožto demokracie, protože extrémní demokracie je přece despotismem a tyraníí, nikoli demokracií*“ (Terrel 2015: 190).

Obvykle tomu bývá tak, že „*ti, kteří extrémními zákony chtějí ničit zámožné <v demokraciích> nebo lid <v oligarchiích>, ničí ústavu (režim) samu. V tom se chybuje jak v demokraciích, tak v oligarchiích. V demokraciích, kde o zákonech rozhoduje lid, chybují demagogové (vůdci lidu), neboť bojem proti zámožným rozdvoují obec. Měli by naopak mluvit jakoby v zájmu zámožných. V oligarchiích by zase naopak oligarchové měli mluvit jakoby v zájmu lidu [...]*“ (Pol. V, 9, 1309b 35–39 – 1310a 7; Špaňár [1988] 2006: 205–206; Kříž 1998: 207, Kříž 2009: 191; Pellegrin [1990] 2015: 381 a 382; Aubonnet [1993] 2007: 179–180; Tricot [1962] 1995: 387–388; Louis 1996: 176–177; Rackham [1932] 1998: 432 nn.; Sinclair [1962] 1976: 215; Jowett [1885] 1999: 126).

Další z Aristotelových obecných zásad se týká poměru sil v polis. „*Vůbec však režimy udržuje všechno to, o čem říkáme, že v zákonech prospívá ústavám, zvláště často uvedená velmi důležitá podmínka, že se má hledět, aby strana, která si ústavu/režim přeje, byla silnější než ta, která si jí nepřeje*“ (Pol. V, 9, 1309b 14–18; Špaňár [1988] 2006: 205; Kříž 1998: 209, Kříž 2009: 190; Pellegrin [1990] 2015: 381; Aubonnet [1993] 2007: 179; Tricot [1962] 1995: 386–387 Louis 1996: 176; Rackham [1932] 1998: 432, 433; Sinclair [1962] 1976: 214; Jowett [1885] 1999: 125). Aristotelés to rozvádí na jiném místě: „*Především pro všechny ústavy/režimy musíme stanovit obecně platnou zásadu: ta část občanstva, která si přeje udržet ústavu/režim, musí být silnější než ta, která ji nechce. U každé obce jde o kvalitu a kvantitu. Kvalitou myslím svobodu, bohatství, vzdělání a urozenost, kvantitou početní převahu. Kvalita může být u jedné části, z nichž se obec/stát skládá, kvantita u druhé, například neurození mohou být početnější než zámožní, přece však ne do té míry, že by jejich číselná převaha mohla vyrovnat rozdíl v kvalitě. Proto při posuzování musíme vzít v úvahu oba aspekty*“¹⁵⁷ (Pol. IV, 12, 1296b 14–24; Pellegrin [1990] 2015: 381; Aubonnet [1993] 2007: 139; Tricot [1962] 1995: 307–308; Rackham [1932] 1998: 336, 337; Sinclair [1962] 1976: 175; Jowett [1885] 1999: 97–98; Špaňár 2006: 163; Kříž 1998: 171; Kříž 2009: 156; srov. též Pol. II, 8, 1268a 25–26; Mráz II 2004: 61; Pellegrin [1990] 2015: 174; Rackham [1932] 1998: 124, 125]. Mráz k tomu uvádí: „*Kvantitativní poměr přitom není rozhodující, protože menší počet stoupenců ústavy může být kompenzován jejich kvalitou*“ (Mráz II 2004: 150).

Ani v současných reprezentativních demokraciích, kde platí zásada „*jeden člověk, jeden hlas*“, nerozhoduje jen kvantitativní většina. Například pokud by poměrně úzká vrstva vzdělavců byla masivně proti nějakému režimu, způsobilo by to pro takový režim přinejmenším z dlouhodobějšího hlediska nebezpečí: ideologie převažující dnes uvnitř intelektuálů pronikne za pár desetiletí i do dalších sociálních vrstev.¹⁵⁸ Joseph A. Schumpeter se dokonce domníval, že právě v důsledku nepřátelství intelektuálů časem kapitalismus padne

¹⁵⁷ Zvýraznil jsem já, M. N. Kříž má: „*Proto oboje musí být vzájemně smícháno ve správném poměru.*“ Stejně i Špaňár: „*Obidvoje teda musí byť zmiešané v správnom pomere.*“ Já zde následuji naopak všechny výše uvedené francouzské a anglické překlady.

¹⁵⁸ Výrazné elitářské stanovisko zastával – nejen v této věci – Joseph A. Schumpeter (viz mj. Schumpeter 2004: 165).

a vystřídá ho socialismus. Nebezpečím pro režim může být i v naší době přirozeně také odpor těch nejbohatších.

S „*poměrem sil*“ a „*středem*“ pochopitelně souvisí *stabilizující role středních vrstev*, na kterou klade Aristotelés veliký důraz. Střední vrstvy by měly být nejlépe silnější¹⁵⁹ než zámožní a zároveň i silnější než nemajetní, nebo přinejmenším by měly být silnější než jedna z těch dvou krajních sociálních vrstev (tj. silnější než zámožní nebo silnější než nemajetní), takže když se připojí k té sociální kategorii, která vládne, poměr sil se stane pro daný režim příznivý. „*Je tedy zjevné, že také politické společenství, které se zakládá na středních třídách, je nejlepší a že dobře spravovány mohou být právě takové obce/státy, ve kterých střední třída je početná a je pokud možno silnější než druhé dvě třídy nebo alespoň než jedna z nich; neboť přidá-li se k jedné straně, rozhodne a zabrání vzniku opačných krajností*¹⁶⁰. *Proto je největším štěstím, mají-li občané vládnoucí ve státě*¹⁶¹ *majetek střední a dostatečný, poněvadž tam, kde jedni mají velmi mnoho*¹⁶² *(nadbytek)*¹⁶³ *a druhí nic, vzniká z těch dvou krajností buď nejkrásnější demokracie, nesmíšená*¹⁶⁴ *(čistá)*¹⁶⁵ *oligarchie nebo dokonce i tyranie; ta totiž vzniká jak z naprosto bezuzdné demokracie, tak z oligarchie, kdežto zřídka*¹⁶⁶ *z vlády střední třídy a z těch <vlád>, které se jí blíží*¹⁶⁷“ (Pol. IV, 11, 1295b 35–1296a 5; Kříž 1998: 169; Kříž 2009: 154; Špaňár [1988] 2006: 160–161; Tricot [1962] 1995: 303–304; Aubonnet [1993] 2007: 137; Vychodil 1895: 147–148; Rackham [1932] 1998: 330, 331; Sinclair [1962] 1976: 172–173; Jowett [1885] 1999: 96).

Do našich poměrů se zvláště hodí následující Aristotelovo doporučení (a varování), týkající se *rozkrádání veřejného majetku*, a které přímo souvisí s dvěma cíli, jež si podle něho obecně lidé kladou a které zvláště vedou k „*nepokojům*“. „*Pro každou formu vlády (ústavu) je však nejdůležitější požadavek, aby zákony i ostatní zřízení zaručovaly, že se z úřadů/funkcí nedá obohacovat. Na to je třeba dbát především v oligarchiích. Neboť většina lidí se ani tak nepohoršuje nad tím, že je vyloučena z úřadů (postů, hodností) a vlády, ba naopak je ráda, že se může starat o své soukromé záležitosti. Když však má podezření, že úředníci (politici předáči)*¹⁶⁸ *rozkrádají veřejný majetek, je roztrpčena nad dvěma věcmi, totiž že nemá podíl na veřejných počtech ani na zisku. Jedině kdyby to někdo tak uspořádal <tj. kdyby se zabránilo obohacování z „úřadů“>, by mohla ústava (forma vlády) být demokratická a zároveň aristokratická. Vždyť by pak obě strany, i notáblové i lid, mohly mít, co chtějí. Neboť to, že všichni*

¹⁵⁹ Jak už víme, Aristotelés rozlišuje mezi „*početnějšími*“ a „*silnějšími*“, přičemž silnější nemusejí být vždycky početnější.

¹⁶⁰ Podle Tricota: „*empêche les extrêmes opposés d'arriver au pouvoir*“ („*zabraňuje tomu, aby se opačné krajnosti dostaly k moci*“).

¹⁶¹ Vychodil, Kříž i Špaňár mají jen „*občané*“. Doplnuji to podle Tricota, Aubonneta a Pellegrina.

¹⁶² Podle Kříže a Špaňára.

¹⁶³ „*Nadbytek*“ je podle Vychodila.

¹⁶⁴ Podle Kříže. „*Nesmíšená*“ neboli „*čistá*“ oligarchie nemá „*přimíseny*“ žádné prvky demokracie, je tedy extrémní. Je to podle Aristotela „*jakási tyranie*“, a tak vlastně ani žádnou ústavou či režimem není.

¹⁶⁵ „*Čistá*“ (*pure*) je podle Aubonneta. Pellegrin má „*nevázaná*“ (*dérèglée*).

¹⁶⁶ Podle Kříže. Vychodil překládá: „*ne tak snadno*“.

¹⁶⁷ Podle Tricota se tím myslí umírněné oligarchie a umírněné demokracie (viz Tricot [1962] 1995: 304, pozn. č. 3). Lze se skutečně domnívat, že ty se politei (v nejužším smyslu) „*blíží*“.

¹⁶⁸ „*Úředníci*“ se zde samozřejmě chápou v širokém slova smyslu, tj. držitelé „*úřadů*“, přesněji vyjádřeno političtí předáci, nikoli úřednický aparát v užším (a běžnějším) smyslu. A „*úřady*“ jsou zde funkce neboli posty, které zastávají, např. v dnešních demokraciích premiérský „*úřad*“, prezidentský „*úřad*“ apod.

se mohou podílet na správě obce, je demokratické, ale že ve skutečnosti jsou v úřadech jen notáblové, je aristokratické, a toho se dosáhne tehdy, když nebude možné obohacovat se z úřadů. Nemajetní totiž nebudou stát o úřady/funkce, protože z nich nebudou mít zisk, kdežto zámožní je budou moci zastávat, protože žádný zisk z obecního majetku nepotřebují. Tím se stane, že nemajetní zbohatnou, protože se nerušeně budou moci zabývat svou prací, a nad notáblé nebude vládnout kdekdo. Aby se předešlo rozkrádání veřejného majetku, musí se peníze odevzdávat před všemi občany a opisy účtů musí být uloženy [...]. Pro ty, kdo se proslaví nezištnou službou obci, musí být zákonem stanoveny pocty“ (Pol. V, 8, 1308b 32–1309a 14; Špaňár [1988] 2006: 202–203; Kříž 1998: 207, Kříž 2009: 188–189; Pellegrin [1990] 2015: 377–378; Aubonnet [1993] 2007: 176–177; Tricot [1962] 1995: 382; Louis 1996: 174–175; Rackham [1932] 1998: 426 nn.; Sinclair [1962] 1976: 212; Jowett [1885] 1999: 124).

Jakými způsoby lze podle Aristotela udržovat tyranie?

Pořádný rozruch vyvolává mezi čtenáři *Politiky* Aristotelův výklad, jakými způsoby lze udržovat tyranie, které přitom považuje za nejhorší režimy vůbec. Otázku, jak se různé režimy udržují, Aristotelés do značné míry uzavřel už v 9. kapitole V. knihy *Politiky*. Následující 10. kniha se však zaměřuje na to, jak zanikají (podle Vychodila: „*jak hynou*“) monarchie, přestože téma pádu režimů Aristotelés jinak zakončil už dávno: předtím než se vůbec začal zabývat tím, jak se dají zachovat.

A teprve v 11. kapitole V. knihy se pak Aristotelés soustřeďuje na to, jak se dvě podoby monarchie, tj. království a (zejména) tyranie, dají udržovat. O monarchiích obecně se v *Politice* Aristotelés příliš nerozepisuje. „*Je zřejmé, že se monarchie, krátce řečeno, udržují opačnými příčinami* <než zanikají> [...]“ (Pol. V, 11, 1313a 18–19; Pellegrin [1990] 2015: 396; Špaňár [1988] 2006: 215; Kříž 1998: 219, Kříž 2009: 199; Aubonnet [1993] 2007: 188; Tricot [1962] 1995: 405; Louis 1996: 186; Rackham [1932] 1998: 456, 457; Sinclair [1962] 1976: 224; Jowett [1885] 1999: 132). A o pár stránek dále čteme lakonickou vsuvku uvnitř velmi rozsáhlého výkladu, věnovaného speciálně tyranii: „*Obecný prostředek k ochraně všech monarchií spočívá v tom, že se nepřipustí, aby se nějaký jednatel dostal na významné postavení, a pokud ho získá, tak ať jde o více jednotlivců, neboť ti budou navzájem dávat na sebe pozor. A když je přece třeba nějakého jednotlivce na významné postavení pustit, ať hlavně nemá odvážnou povahu: takový člověk je totiž schopný podniknout nejrůznější iniciativy. A když je třeba někoho zbavit moci, tak se to má dělat postupně, nikoli mu odebrat celou moc najednou*“ (Pol. V, 11, 1315a 8–14; Pellegrin [1990] 2015: 402–403; Špaňár [1988] 2006: 215; Aubonnet [1993] 2007: 193; Tricot [1962] 1995: 414; Louis 1996: 191; Kříž 1998: 219, Kříž 2009: 203; Rackham [1932] 1998: 470, 471; Sinclair [1962] 1976: 229–230; Jowett [1885] 1999: 136).

Podobně stručný je Aristotelés v tom, jak udržovat u moci zvláště království. „*Vezme-li odlišné druhy monarchie zvlášť, království se udržují tím, že se mírní. Čím menší je totiž (pravo)moc králů, tím bude mít nutně jejich vláda delší trvání. Neboť sami jsou pak méně despotičtí (panovační), svým způsobem života¹⁶⁹ jsou spíše rovní jiným a poddaní jim méně závidí*“ (Pol. V, 11, 1313a 20–24; Pellegrin [1990] 2015: 396; Špaňár [1988] 2006: 215; Kříž 1998: 207, Kříž 2009: 199; Aubonnet [1993] 2007: 188; Tricot [1962] 1995: 405; Louis 1996: 186; Rackham [1932] 1998: 456, 457; Sinclair [1962] 1976: 224; Jowett [1885] 1999: 132).

¹⁶⁹ Nebo: svými mravy.

Aristotelés dává příklad spartského krále Theopompa, jehož žena se ho zeptala, zda se nestydí, že království odevzdává svým synům slabší, než je od svého otce převzal.¹⁷⁰ Podle Aristotela však to, co mu král ubral na moci, přibral mu na trvání, takže v jistém smyslu království nezmenšil, ale naopak zvětšil.

Veliký prostor zato věnuje Aristotelés otázce zdánlivě kontroverzní: jak udržet u moci tyranie. Způsob, jakým ji pojednává, však nenechává nejmenší pochybnost o jeho názorech a zbavuje jakéhokoliv opodstatnění případnou námitku, že je v tom machiavelistou nebo cynikem. Existují podle něho dva takřka protikladné způsoby, jak se dá udržet tyranie.¹⁷¹ První z nich je „tradiční“¹⁷² neboli „dobře známý“ (Barthélemy Saint-Hilaire) a používá ho velká většina tyranů. Aristotelés tento první způsob udržování tyranii popisuje velmi podrobně, jasně, ale opět poněkud neuspořádaně. Dal by se podle mého názoru shrnout do tří na sebe navazujících bodů (odlišně než to resumuje Aristotelés sám):

1. Co a jaký druh lidí tyranovi vadí,
2. Co a jaký druh lidí tyranovi vyhovuje,
3. Jakým způsobem hodlá tyran neutralizovat ty, kteří mu nevyhovují a nastolit poměry, které se mu hodí.

Ad 1: Tyranovi vadí lidé výteční, nezávislí, čestní, kteří se mezi sebou znají, scházejí se, nemají strach, vzájemně si důvěřují a mají k tomu volný čas i hmotné zajištění.

Ad 2: Vyhovují mu naopak lidé průměrní, závislí, lichotníci, pochlebovači, kteří zůstávají tyranovi na dohled, mají strach, vzájemně si nedůvěřují, jsou izolovaní, mezi sebou svárliví a nemají dost volného času ani materiálních prostředků, aby mohli proti tyranovi konspirovat.

Ad 3: K tomu, aby své poddané „*mravně degradoval*“ (Pierre Louis), ochudil, zbavil je volného času, elity nivelizoval (opět Louis) a všechny si podřídil, tyran mj. nedovolí nebo zruší kulturní a studijní kroužky¹⁷³, ztíží kontakt mezi lidmi, vydržuje armádu donašček, špiclů a jiných vyzvědačů, mezi nimi hodně žen a dokonce i otroků, ochuzuje své poddané tučnými daněmi a zbavuje je volného času monumentálními stavbami, jako jsou egyptské pyramidy, nebo vedením válek.

¹⁷⁰ Podle Aristotela tento odstupující král prý odpověděl: „*Nikterak, vždyť jim ho odevzdávám trvalejší.*“ (Ibid.)

¹⁷¹ Aristotelés nevykládá oba způsoby udržování tyranii stejně. Ten první způsob, který je obvyklý, Aristotelés popisuje. Vykládá, co tyranii *dělají*, a je patrné, že je mu to odporné. Když pojednává o tom druhém způsobu udržování tyranii, uvádí naopak, co by tyranii *měli dělat*, aby se režim přiblížil království. Ale i ve výkladu toho druhého způsobu se opírá o některé historické zkušenosti „*umírněných*“ tyranů.

¹⁷² „*Tradiční*“ to překládají mj. Rackham, Sinclair, Pellegrin, Tricot, Aubonnet a Louis, zatímco Vychodil, po něm Kříž a Špaňár překládají „*zděděný*“, což se mi zdá méně šťastné. Barthélemy Saint-Hilaire to překládá volněji, ale výstižně, jako „*bien connue*“, tj. „*dobře známý*“. „*Zděděný*“ přece sugeruje, že jde o něco zcela dávného, co se dědí z jednoho tyranu na druhého tyranu. Ve skutečnosti první historicky známé tyranie v Řecku byly naopak obvykle tyranii poměrně umírněnými, ve kterých tyran nevládl jen podle své libovůle, a které byly také relativně dobře snášeny svými poddanými, zejména těmi nemajetnými, zatímco v novější době se vyskytují podle Aristotela takřka výlučně ty „*tradiční*“ neboli „*dobře známé*“ tyranie, tj. tyranie extrémní.

¹⁷³ Dalo by se to vyjádřit i tak, že bude bránit rozvoji „*občanské společnosti*“.

Aristotelés to sám shrnuje takto: „*Tyranie přece usiluje o tři věci. Za prvé o to, aby poddaní byli malomyslní¹⁷⁴, neboť malomyslný člověk se neodváží někomu strojit úklady. Za druhé, aby si vzájemně nedůvěřovali. Tyranie totiž může být svržena jen když <mezi občany>¹⁷⁵ panuje důvěra. A tak tyrani pronásledují čestné lidi. Pokládají je za nebezpečné pro svou moc nejen proto, že čestní lidé považují za nedůstojné podrobit se despotické moci¹⁷⁶, ale také proto, že sobě i jiným důvěřují a sebe ani jiné neprozradí. Za třetí <tyranie usilují o to>, aby byli <poddaní> neschopní podniknout jakoukoli akci: vždyť nikdo nepodnikne to, k čemu nemá prostředky“ (Pol. V, 11, 1314a 15–25; Pellegrin [1990] 2015: 399–400; Špaňár [1988] 2006: 217–218; Vychodil 1895: 204–205; Kříž 1998: 219, Kříž 2009: 201; Aubonnet [1993] 2007: 191; Tricot [1962] 1995: 410; Louis 1996: 189; Rackham [1932] 1998: 464, 465; Sinclair [1962] 1976: 227; Jowett [1885] 1999: 134).*

Druhý způsob, jakým se tyranie udržují, je „*téměř opačný tomu, který jsme právě popsali*“¹⁷⁷ (Pol. V, 11, 1314a 31; Kříž 1998: 219, Kříž 2009: 201; Pellegrin [1990] 2015: 400; Špaňár [1988] 2006: 217–218; Vychodil 1895: 204–205; Aubonnet [1993] 2007: 191; Tricot [1962] 1995: 410; Louis 1996: 189; Rackham [1932] 1998: 464 nn.; Sinclair [1962] 1976: 228; Jowett [1885] 1999: 135). „*Podobně jako je první způsob pádu království příliš tyranská králova vláda, tak i jeden ze způsobů udržení tyranie je přiblížit jí <naopak> vládě královské. Tyran si přitom musí zachovat jen takovou moc, aby byl schopen vládnout nejen se souhlasem poddaných, ale i bez jejich souhlasu*“ (Pol. V, 11, 1314a 33–37; Pellegrin [1990] 2015: 400; Špaňár [1988] 2006: 218; Vychodil 1895: 205; Kříž 1998: 219, Kříž 2009: 201–202; Aubonnet [1993] 2007: 191; Tricot [1962] 1995: 410; Louis 1996: 189; Rackham [1932] 1998: 466, 467; Sinclair [1962] 1976: 228; Jowett [1885] 1999: 135). Ve všem ostatním si má počínat jako král, nebo se aspoň tak tvářit, respektive budit takový dojem. Výsledkem by byla jakási tyranie s lidskou tváří.

Aristotelés to vykládá velmi detailně. Musí se zdát, že v hospodářské a materiální oblasti (což spadá pod cíl zisku) takový tyran pečuje o veřejné vlastnictví, neplýtvá jím a nerozhazuje ho, „*skládá účty z příjmů a vydání, což někteří tyrani už skutečně zavedli; při takové správě se bude podobat více hospodáři než tyranovi*“ (Pol. V, 11, 1314b 5–8; Vychodil 1895: 205; Kříž 1998: 222, Kříž 2009: 202; Pellegrin [1990] 2015: 400; Špaňár [1988] 2006: 218; Aubonnet [1993] 2007: 192; Tricot [1962] 1995: 411; Louis 1996: 190; Rackham [1932] 1998: 466, 467; Sinclair [1962] 1976: 228; Jowett [1885] 1999: 135). „*Dále musí budit dojem, že daně a veřejné příspěvky vybírá z hospodárnosti a pro případ války a sám se vůbec musí chovat jako jejich strážce a pokladník, tedy majetku veřejného, nikoli soukromého*“ (Pol. V, 11, 1314b 14–18; Kříž 1998: 222, Kříž 2009: 202; Pellegrin [1990] 2015: 400; Špaňár [1988] 2006: 218; Vychodil 1895: 205; Aubonnet [1993] 2007: 192; Tricot [1962] 1995: 411; Louis 1996: 190; Rackham [1932] 1998: 466, 467; Sinclair [1962] 1976: 228; Jowett [1885] 1999: 135). Musí také „*stavět a krásnit město, jako by byl jeho správcem, nikoli tyranem*“

¹⁷⁴ „*Malomyslní*“ je podle Vychodila, po kterém to opakují Kříž i Špaňár. O kus dále ve svém překladu píše Louis, že jedním z cílů tyranie je „*mravně degradovat*“ své poddané.

¹⁷⁵ Tento dodatek má Pellegrin.

¹⁷⁶ Podle Vychodila „*pánovité vládě*“.

¹⁷⁷ Jak je možné, že dva „*téměř opačné*“ způsoby směřují oba k udržování tyranie při životě? Neměly by podle Aristotela „*téměř opačné*“ postupy vést naopak k „*téměř opačným*“ výsledkům? Vysvětlení je podle mého názoru prosté: jen ten první („*tradiční*“, resp. obvyklý neboli „*dobře známý*“) způsob vede opravdu k zachování tyranie ve stávajícím stavu, zatímco ten druhý míří ve skutečnosti k reformování tyranie, tj. k její změně v režim umírněnější, a tedy skutečně k něčemu „*téměř opačnému*“.

(Pol. V, 11, 1314b 37–38; Kříž 1998: 223, Kříž 2009: 203; Pellegrin [1990] 2015: 401; Špaňár [1988] 2006: 219; Vychodil 1895: 206; Aubonnet [1993] 2007: 193; Tricot [1962] 1995: 412; Louis 1996: 191; Rackham [1932] 1998: 468, 469; Sinclair [1962] 1976: 229; Jowett [1885] 1999: 136). Takový tyran by dále podle Aristotela měl nejlépe dbát o to, aby obě hlavní sociální kategorie, nemajetní i zámožní, nabyly dojmu, že jejich „*blaho*“ je nerozlučně spjato s jeho vládou, a jedna od druhé by neměla být poškožována. Pro svou vládu by si měl tyran získat především tu z nich, která je silnější.¹⁷⁸

Pokud jde o vše, co souvisí s cílem cti a poct, takový tyran by se především měl vyvarovat „*zpupnosti*“.¹⁷⁹ Podobně totiž jako většina, která miluje peníze a zisk, nese těžce zmenšení svého majetku, menšina, které jde víc o čest a pocty, těžce snáší vše, co se dotýká jejich cti. Zvláště velký pozor by si měl dát tyran na ty, kterým nezáleží ani na vlastním životě, když si myslí, že oni nebo jejich blízcí byli potupeni. Tyran by neměl podle Aristotela takové své poddané fyzicky trestat. Ukládání trestů by vůbec měl ponechat jiným (úřadům a soudům), a pokud by přesto někoho trestal, měl by to provádět tak, aby to vypadalo, že to dělá z otcovské starostlivosti a nikoli z pohrdání nebo zpupnosti.

Pokud jde o pohlavní styky s mladými („*ať mladíky nebo děvčaty*“¹⁸⁰), měl by se v těchto věcech „*mírnit*“, nebo se aspoň přitom neukazovat před ostatními, a když už, tak budit dojem, že to nedělá ze svévole, ale z milostné vášně. Případná porušení cti by měl kompenzovat nebo „*vykupovat*“ o to většími poctami. Vůbec pocty (na rozdíl od trestů) by měl těm, kteří se něčím vyznamenali, tyran udělovat sám. A to tak, aby měli ti, kdo si je zaslouhují, dojem, že za žádného jiného režimu by se jim větších poct nedostalo.

Tyranovo vystupování by nemělo být nevlídné, ale důstojné¹⁸¹ a vážné, aby se ho jeho poddaní nebáli, ale aby u nich vzbuzoval úctu. Neměl by zavdat podnět k pohrdání; na veřejnosti by se neměl ukazovat opilý nebo ospalý, ale střízlivý a bdělý. „*Proto musí hledět, když ne na jiné ctnosti, tak aspoň na válečnou zdatnost, a zajistit si v tom dobrou pověst*“ (Pol. V, 11, 1314b 22–23; Kříž 1998: 223, Kříž 2009: 202; Pellegrin [1990] 2015: 401; Špaňár [1988] 2006: 218; Vychodil 1895: 205; Aubonnet [1993] 2007: 192; Tricot [1962] 1995: 411; Louis 1996: 190; Rackham [1932] 1998: 468, 469; Sinclair [1962] 1976: 229; Jowett [1885] 1999: 135). Má být také horlivý ve věcech náboženství, ale bez pověřčivosti.

Aristotelés to rekapituluje takto: „*Je však zbytečné mluvit o všech takových podrobnostech; záměr*¹⁸² *je zřejmý, totiž že nemá před svými poddanými vystupovat jako tyran, ale jako hospodář a král; ne jako ten, kdo z nich ždímá*¹⁸³ *jejich majetek, ale jako správce; <jako ten>, který se v životě řídí mírností, nikoli výstřednostmi. Bude se ukazovat ve společnosti notáblů, ale dokáže si získat svou demagogii*¹⁸⁴ *i přízeň lidu.*¹⁸⁵ *Pak se <tyranova>*

¹⁷⁸ Opět připomeňme, že podle Aristotela silnější nemusejí být početnější.

¹⁷⁹ A měl by také dohlížet nad tím, aby se zpupně nechovalo k ostatním ani jeho okolí, zejména pak jeho ženy.

¹⁸⁰ Podle Vychodila. Kříž má „*ať je to jinoch nebo dívka*“.

¹⁸¹ Nebo podle Vychodila: „*vznešené*“.

¹⁸² Podle Vychodila. Jiní, mj. Kříž, Špaňár a Pellegrin, mají „*cíl*“.

¹⁸³ Aubonnet má „*exploiteur*“ (vykořisťovatel), Pellegrin a Louis mají „*qui s'approprie le(s) bien(s) d'autrui*“ (kdo si přivlastňuje cizí majetek). Špaňárovo „*uzurpátor*“ příliš nevyhovuje, protože to má jiný význam, podobně i „*uchvatitel*“, jak má Vychodil a po něm Kříž.

¹⁸⁴ Termín „*demagogie*“ neměl v antickém Řecku tak pejorativní ráz jako má dnes. Lépe by podle mě teď vyhovovalo přeložit to „*svým populismem*“, ale nechci být obviněn z nepatřičné aktualizace antického textu.

¹⁸⁵ Podle Špaňára a Aubonneta, jiní, mj. Kříž s Pellegrinem, mají „*množství*“.

vláda stane nejen krásnější¹⁸⁶ a záviděníhodnější tím, že bude vládnout lidem lepším, kteří nebudou poníženi a nebudou před ním žít ve stálé nenávisti a strachu, ale ta vláda se také stane trvalejší (stabilnější) a on sám se ve svém charakteru bude ke ctnosti skutečně nebo aspoň napůl přiklánět, nebude tedy vlastně špatný, ale jen zpoloviny špatný“ (Pol. V, 11, 1315a 40–1315b 10; Vychodil 1895: 207; Kříž 1998: 225, Kříž 2004: 204; Pellegrin [1990] 2015: 404; Špaňár [1988] 2006: 221; Aubonnet [1993] 2007: 194–195; Tricot [1962] 1995: 416–417; Louis 1996: 192; Rackham [1932] 1998: 472 nn.; Sinclair [1962] 1976: 230–231; Jowett [1885] 1999: 137).

I kdybychom na věc pohlíželi jen z hlediska etické kvalifikace individuálního tyranova chování, která je zde přitom druhotná, dospěli bychom k závěru, že Aristotelés se zasazuje o menší zlo. Vždyť Aristotelovým záměrem není, aby se tyran jako král jen tvářil, ale daleko spíše aby se skutečně skoro jako král choval – a jen v těch případech, kdy toho tyran není schopen, soudí Aristotelés, že by aspoň své poddané neměl provokovat.

Navíc je třeba vzít v úvahu Aristotelovo pojetí etiky: mravní ctnost (řec. *ἡθικὴ*, tedy *éthiké*) podle něho vzniká ze zvyku nebo návyku (řec. *ἔθος*, tedy *ethos*) (E. N. II, 1, 1103a 17–18, Kříž 1996: 49; Kříž 2013: 45; Bodéüs 2004a: 99; Tricot [1990] 1997: 87), například když jsme mnohokrát své sousedy pozdravili, pak už to děláme skoro automaticky¹⁸⁷. Ctností podle něho nabýváme po předchozí činnosti. Tomu, co máme konat, se naučíme tím, že to konáme. „*Tak i spravedlivým jednáním se stáváme spravedlivými [...]*“ (E. N. II, 1, 1103b 1–2, Kříž 1996: 50; Kříž 2013: 46; Bodéüs 2004a: 101; Tricot [1990] 1997: 89). Proto i tyranovo chování se tak stává skutečně – nikoli jen zdánlivě – lepší, přinejmenším do jisté míry. A pro své poddané se taková tyranova vláda stává daleko snesitelnější.

„*Příklad tyranie je tak zářným dokladem toho, co by se dalo nazvat maximalismem aristotelovského postoje: zákonodárce, tvůrce výtečné (excellente) ústavy, ji musí být schopný prosadit i za těch nejhorších podmínek. A tyranie je právě nejhorší z podmínek: Aristotelés vícekrát uvádí, že tento režim nesmí být vzhledem ke svému despotickému (panskému) charakteru ani považován za skutečnou ústavu. Je a-politický“* (Pellegrin [1990] 2015: 52).

Upravil bych Pellegrinovu interpretaci tak, že za určitých okolností ani sebelepší zákonodárce ani sebelepší státník nejsou schopni dosáhnout toho, aby se režim stal „výtečným“, ale musejí být vždycky schopni prosadit, aby byl nejlepší možný, jak to stávající okolnosti dovolují.¹⁸⁸ Jak jsme už uvedli výše, „zákonodárce“ může mít například zcela volné ruce a může

¹⁸⁶ Podle Vychodila, Kříže, Špaňára a Louise. Aubonnet má: „*plus noble*“ (šlechtetnější), Pellegrin má „*meilleur*“ (lepší).

¹⁸⁷ Příklad je můj, nikoliv Aristotelův.

¹⁸⁸ Totéž co platí o dobrém zákonodárci a opravdovém státníkovi (v oblasti politické), platí (v oblasti etické) o „dobrém/ctnostném a rozumném“ jednotlivci: ten totiž „*dle okolností*“, jak to výstižně překládá Vychodil [zvýraznil jsem já, M. N.], „*vždy nejlepší provádí [...]*“ (E. N. I, 11, 1101a1–2; Vychodil 1888: 27; Thomson/Tredennick [1976] 1980: 84; Bodéüs 2004a: 86; Tricot [1990] 1997: 75). Bohužel jak Kříž, tak Špaňár to překládají „*za každých okolností*“, což mění smysl. Zdá se mi, že nejpřiléhavěji to překládá Aubenque ve svém pozoruhodném textu „*La cohérence de la doctrine aristotélicienne du bonheur*“: „*L'homme véritablement vertueux et intelligent fera toujours ce qui est le meilleur dans les circonstances données [...]*“, tj. „*Člověk skutečně ctnostný/dokonalý a inteligentní udělá vždy to, co je za daných okolností nejlepší [...]*“ (Aubenque 2011: 111; zvýraznil jsem já, M. N.; srov. též Pellegrin 2003 a 2011). Podobně je to kupříkladu v anglickém překladu J. A. K. Thomsona, který revidoval H. Tredennick: „*[...] the truly good and wise man [...] always takes the most honourable course that circumstances permit [...]*“ (opět jsem zvýraznil já, M. N.). V řadě svých prací zdůrazňuji, že vládne „*model*“, který vyhovuje za určitých okolností, může být za odlišných okolností naopak nevhodný (viz mj. Novák 1996, 1997, 2001a a Novák ed. 2016: 374 nn.).

dosáhnout změny méně vhodného režimu v režim za daných poměrů nejvhodnější,¹⁸⁹ nebo má méně volnosti a musí zůstat v rámci daného typu (například lidovlády), a pak musí být schopen dosáhnout toho, že zvrhlá podoba lidovlády (demokracie) se přetvoří ve zdravou, správnou formu lidovlády (*politeiu*), nebo má ještě víc svázaný ruce, jako je právě v tomto případě, a pak musí být aspoň schopný prosadit, aby se tyranie poněkud přiblížila království, a tak se zmírnila a zlidštila.

Všeobecným cílem proto nemůže být „*excelentní*“ ústava/režim, ale ústava „*vhodná*“, „*přiměřená*“ (*convenable*) okolnostem, jak to vysvětlil zejména Pierre-Marie Morel (viz Morel 2011: 98–99, 102–103 a Morel 2003: 222–223). Aristotelés totiž soudí, že lze vždycky stávající režim reformovat, přinejmenším tak, aby se stal méně extrémní a pro své poddané přijatelnější. To označuje Bodéüs výrazem „*thérapie universelle*“ (ozdravovat za všech okolností): „*Aristotelův program je určen zákonodárcům, a je tedy pojat tak, aby jim za jakékoli situace, v níž by se mohli ocitnout, objasnil, jakými vlastně prostředky se dají korigovat nedostatky ústavního režimu, který mají na starost, nebo jak ho uchránit před jeho zhoršením (détériorisation). Cílem tohoto programu je ozdravovat za všech okolností*“ (Bodéüs 1996: 84–85).

Místo závěru: Aristotelovo politické myšlení: tak vzdálené a tak blízké

V tomto textu jsem se pokusil „*rekonstruovat*“, přehledně uspořádat a vysvětlit Aristotelovo pojetí sociopolitických změn, převratů, povstání, revolucí a jejich předcházení, jež je „*chaotický*“ (Pierre Pellegrin) vyloženo zejména v V. knize *Politiky*.

Tato stať mimoděk dokládá, že řada idejí, které spojujeme s novověkými autory, jako jsou Niccolò Machiavelli, John Locke, Alexis de Tocqueville, Karl Marx a začátkem 20. století třeba Max Weber, se objevuje už mnohem dříve u Aristotela. Aristotelova koncepce je navíc velmi promyšlená a komplexní, byla však vypracována za zcela jiných sociálních poměrů a za velmi odlišné intelektuální atmosféry, takže není snadné do Aristotelova způsobu uvažování skutečně proniknout (platí to například o Aristotelově tezi, že etika je součástí politiky). Proto jsem se mezi jiným snažil najít co nejvhodnější terminologii a uváděl jsem mnohdy více „*verzí*“ překladů Aristotelových textů.

Důraz jsem kladl na to, co přesvědčivě vyložil Richard Bodéüs, totiž na skutečnost, že Aristotelés určuje své analýzy a doporučení v *Politice* „*dobrým zákonodárcům a pravým státníkům*“. To také do jisté míry vysvětluje, proč věnuje Aristotelés tolik úsilí výkladu, jak udržet při životě i „*zvrácené*“ režimy. Nešlo mu přitom ostatně v první řadě o to, aby se zabránilo svržení těchto režimů, ale především aby byly vhodně reformovány. Další důvod, proč dává přednost reformě takových režimů před jejich svržení, spočívá v tom, že podle něho není nic platné mít sebelepší zákony, pokud politická moc není schopna prosadit jejich dodržování a s pomocí veřejné výchovy v duchu daného režimu dosáhnout toho, aby si na ně občané mohli časem zvyknout. Aubenque dokonce soudí, že podle Aristotela je lepší mít nevalné instituce než žádné instituce, a že se proto snaží stávající režimy uchránit před pádem (viz Aubenque 2011: 152). Dnes bychom mohli dodat (mj. po zkušenosti takzvaného arabského jara), že nový politický režim nemusí být nutně lepší, ale někdy bývá ještě horší než ten, který byl násilně sesazen. Proto je v současné době vhodnější (a opatrnější) hovořit nikoli o „*přechodech k demokracii*“, ale neutrálněji o „*politických přechodech*“.

¹⁸⁹ Tím „*nejvhodnějším*“ režimem může být – přinejmenším teoreticky – i ten „*absolutně nejlepší*“ ústavní režim, pokud to výjimečně příznivé podmínky umožňují.

Dnešního čtenáře může ovšem udivovat, že značnou část Aristotelových analýz sociopolitických změn, převratů, povstání a revolucí, jakož i způsobů, jak jim předcházet, lze s několika úpravami aplikovat i na dnešní politické režimy. Jak je to možné? Omezím se na dva prvky vysvětlení. Aristotelés se zaprvé opírá o „gigantickou“ (Richard Bodéüs) dokumentaci. Z druhé a především Aristotelés vychází z analýzy rovností a nerovností. Tím jde na kořen věci, ostatně otázka rovností a nerovností zůstává klíčovou i ve společnostech velmi odlišných od těch, jejichž svědkem Aristotelés byl. Není mimochodem náhodou, že mezi politickými režimy má pro Aristotela zvláštní postavení nejen demokracie v antickém pojetí, ale především politeia ve vlastním smyslu. Jak jsem to už vysvětlil, jednou z jejích forem je podle Aristotela právě to, co dnes nazýváme reprezentativní demokracií.

LITERATURA:

- ARISTOTE (MDCCCLXXIV 1874). *Politique*. Paris: Ladrangé, 3. vyd., přeložil Jules Barthélemy Saint-Hilaire, 3. vyd., 1. vyd. 1837. Dostupné z WWW: <<http://remacle.org/blo-dwolf/philosophes/Aristote/tablepolitique.htm>>; <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2079427>> nebo nově elektronicky přepsáno: <http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-384_-322,_Aristoteles,_Politique,_FR.pdf>; (označuji v textu jako: Barthélemy Saint-Hilaire 1874).
- ARISTOTE (1950) 1977. *La Politique*. Paris: Denoël/Gonthier (upravený a adaptovaný překlad Charlese Millona; editoval Marcel Prélôt, označuji v textu jako: Prélôt [1950] 1977, Paris: Presses universitaires de France, jiná paginace).
- ARISTOTE (1962) 1995. *La Politique*. Paris: Vrin, přeložil Jules Tricot (označuji v textu jako: Tricot [1962] 1995).
- ARISTOTE (1965). *Ethique de Nicomaque*. Paris: Garnier-Flammarion, přeložil Jean Voilquin, (označuji v textu jako: Voilquin 1965).
- ARISTOTE (1979). *Organon IV: Les Seconds Analytiques*. Paris: Vrin, přeložil Jules Tricot (označuji v textu jako: Tricot 1979).
- ARISTOTE (1882). *Poétique et Rhétorique*. Paris: Librairie Garnier Frères, přeložil Ch.-Emile Ruelle (označuji v textu jako: Ruelle 1882).
- ARISTOTE (1990) 1997. *Ethique à Nicomaque*. Paris: Vrin, přeložil Jules Tricot (označuji v textu jako: Tricot [1990] 1997).
- ARISTOTE (1990) 2015. *Les Politiques*. Paris: Flammarion, přeložil Pierre Pellegrin, 3. opravené vyd. (označené jako „nové“), stejná paginace (označuji v textu jako: Pellegrin [1990] 2015).
- ARISTOTE (1991). *Rhétorique*. Paris: Librairie générale française, přeložil Ch.-Emile Ruelle, upravila Patricia Vanhemelryck (označuji v textu jako: Ruelle/Vanhemelryck 1991).
- ARISTOTE (1992). *Ethique à Nicomaque*. Paris: Librairie générale française/Livre de poche, přeložil Jules Barthélemy Saint-Hilaire, revidoval Alfredo Gomez-Muller (označuji v textu jako: Barthélemy Saint-Hilaire/Gomez-Muller 1992).
- ARISTOTE (1993) 2007. *La Politique*. Paris: Gallimard, coll. Tel, přeložil Jean Aubonnet (označuji v textu jako: Aubonnet [1993] 2007; jde o jednosvazkový přetisk překladu, který původně v letech 1960–1989 vycházel spolu s řeckým originálem v nakl. C.E.F. v Paříži v celkem třech svazcích).

- ARISTOTE (1996). *La Politique*. Paris: Hermann (přeložil Pierre Louis, označuji v textu jako Louis 1996).
- ARISTOTE (2004). *Ethique à Nicomaque*. Paris: GF Flammarion, přeložil Richard Bodéüs (označuji v textu jako: Bodéüs 2004a).
- ARISTOTE (2005). *Seconds Analytiques*. Paris: GF Flammarion, přeložil Pierre Pellegrin (označuji v textu jako: Pellegrin 2005).
- ARISTOTELES (1980). *Rétorika*. In Aristoteles. *Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava: Knižnica estetiky Tatran, pp. 50–201. přeložil Peter Kuklica (označuji v textu jako: Kuklica 1980).
- ARISTOTELES (1895). *Politika*. Praha: J. Otta, přeložil Pavel J. Vychodil (označuji v textu jako: Vychodil 1895).
- ARISTOTELES (1962). *Druhé analytiky*. Praha: Nakl. ČSAV, přeložil Antonín Kříž (označuji v textu jako: Kříž 1962).
- ARISTOTELES (1988) 2006. *Politika*. Přeložil Július Špaňár, 2. vyd. s jinou paginací, Bratislava: Kalligram (označuji v textu jako: Špaňár [1988] 2006).
- ARISTOTELES (1996). *Etika Níkomachova*. Praha: Rezek, 2.vyd., přeložil Antonín Kříž (označuji v textu jako: Kříž 1996).
- ARISTOTELES (1998). *Politika*. 2. vyd., Praha: Rezek, přeložil Antonín Kříž (označuji v textu jako: Kříž 1998; 3. kapes vyd. s jinou paginací Praha: Rezek 2009, označuji v textu jako Kříž 2009).
- ARISTOTELES (1999). *Politika I*. Přeložil Milan Mráz, Praha: Oikoymenh (označuji v textu jako: Mráz I 1999).
- ARISTOTELES (1999). *Rétorika. Poetika*. Praha: Rezek, přeložil Antonín Kříž (označuji v textu jako: Kříž 1999).
- ARISTOTELES (2004). *Athénská ústava*. Praha: Arista and Baset, přeložil Pavel Oliva (označuji v textu jako: Oliva 2004).
- ARISTOTELES (2004). *Politika II*. Přeložil Milan Mráz, Praha: Oikoymenh (označuji v textu jako: Mráz II 2004).
- ARISTOTELES (2008). *Metafyzika*. Praha: Rezek, přeložil Antonín Kříž, 3. vyd. (označuji v textu jako: Kříž 2008).
- ARISTOTELES (2015). *Metafyzika A*. Praha: Oikoymenh, přeložil Filip Karfík (označuji v textu jako: Karfík 2015).
- ARISTOTELES (2013). *Etika Níkomachova*. Praha: Rezek, 3. vyd., stejný překladatel s jinou paginací (označuji v textu jako: Kříž 2013).
- ARISTOTLE (1885) 1999. *Politics*. Batoche Books, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html>>, translation by Benjamin Jowett (označuji v textu jako: Jowett [1885] 1999 a cituji podle stránkování v této internetové elektronické verzi).
- ARISTOTLE (1932) 1998. *Politics*. With an english translation by Harris Rackham. Cambridge: Harvard University Press, Loeb Classical Library (označuji v textu jako: Rackham [1932] 1998).
- ARISTOTLE (1962) 1976. *The Politics*. Hardmonworth: Penguin Translated by Thomas Alan Sinclair, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://newconsensus.org/MarxInAmerica/wp-content/uploads/2013/10/aristotlepolitics.pdf>>, (označuji v textu jako: Sinclair [1962] 1976).
- ARISTOTLE (2009). *Nicomachean Ethics*. World Library Classics [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://classics.mit.edu/Aristotle/nicomachaen.html>>, translation by W. D.

- Ross (označuji v textu jako: Ross 2009).
- AUBENQUE, Pierre (1975). La prudence chez Kant. *Revue de Métaphysique et de Morale*. Vol. 80, no. 2, pp. 156–182, přetištěno: pp. 186–212 In Aubenque (1993) 2004.
- AUBENQUE, Pierre (1993) 2004. *La prudence chez Aristote*. Paris: Presses Universitaires de France, coll. Bibliothèque de philosophie contemporaine (čes. překl.: Aubenque, P. [2003] Rozumnost podle Aristotela, Praha: Oikoymenh, přeložil Cyril Říha).
- AUBENQUE, Pierre (2011). *Problèmes aristotéliens II*. Philosophie pratique. Paris: Vrin.
- BAECHLER, Jean (1970). *Les phénomènes révolutionnaires*. Paris: Presses universitaires de France.
- BODÉÛS, Richard (1982). *Le philosophe et la cité*. Paris: Les Belles Lettres.
- BODÉÛS, Richard (1991). *Politique et philosophie chez Aristote*. Namur: Société des études classiques.
- BODÉÛS, Richard (1996). *Aristote. La justice et la Cité*. Paris: Presses universitaires de France.
- BODÉÛS, Richard (2004b). *Le véritable politique et ses vertus selon Aristote*. Recueil d'études, Louvain-la-Neuve: Peeters.
- BODÉÛS, Richard (2014). Dossier : Aristote et la démocratie. *Ithaque*. Vol. 15, pp. 51–56 [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.revueithaque.org/fichiers/Ithaque15/Presentation.pdf>>.
- CONTOGEORGIS, Georges. D. (1978). *La Théorie des révolutions chez Aristote*. Paris: L. G. D. J./Montchrestien.
- DAHRENDORF, Ralf (1957). *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*. Stuttgart: Enke.
- DAHRENDORF, Ralf (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.
- DAHRENDORF, Ralf (1972). *Classes et conflits de classes dans la société industrielle*. Introduction par Raymond Aron. Paris – La Haye: Mouton Éditeur.
- DAVIES, James C. (1962). Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*. Vol. 27, no. 1, pp. 5–19 [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.vanderbilt.edu/econ/faculty/Vrooman/j-curve-theory.pdf>>.
- DE LAUBIER, Patrick (1978) 2000. *Une alternative sociologique: Aristote-Marx*. Fribourg/ Suisse: Editions universitaires de Fribourg, 5. vyd.
- DE ROMILLY, Jacqueline (1975) 1991. *Problèmes de la démocratie grecque*. Paris: Hermann, 2. vyd. Presses Pocket, coll. Agora.
- EDMOND, Michel-Pierre (2000). *Aristote. La politique des citoyens et la contingence*. Paris: Payot.
- FILMER, Robert (1991). Observations upon Aristotles Politiques, Touching Forms of Government (1652). In SOMMERVILLE, Johann P. (ed). *Patriarcha and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDSTEIN, Leslie Friedman (2001). Aristotle's theory of revolution: Looking at the Lockean side. *Political Research Quarterly*. Vol. 54, no. 2, pp. 311–331.
- GOBRY, Ivan (1995). *La philosophie pratique d'Aristote*. Lyon: Presses universitaires de Lyon.
- GREDT, Joseph (2009). *Základy aristotelsko-tomistické filosofie*. Praha: Krystal. Přeložil kolektiv vedený Karlem Šprunkem.
- GURR, Ted Robert (1970). *Why Men Rebel*. New Jersey: Princeton University Press.
- HROCH, Miroslav (2006). Revoluce – pokus o typologii. In MACHÁT, Zbyněk; SLAČÁLEK, Ondřej; ZNOJ, Milan (eds.). *Nezapomenuté historie*. Brno: Doplněk, pp.10–22.

- HROCH, Miroslav (2016). *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KELLER, Jan (2000a). Střední vrstvy a občanská společnost. In *Sociální studia 5*, Brno: Masarykova univerzita, pp.175–186.
- KELLER, Jan (2000b). *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KELLER, Jan (2012). *Sociologie středních vrstev*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- KREJČÍ, Jaroslav (1992). *Dějiny a revoluce*. Praha: Naše vojsko.
- KORT, Fred (1952). The Quantification of Aristotle's Theory of Revolution. *The American Political Science Review*. Vol. 46, no. 2, pp. 486–493.
- LEAR, Jonathan (2016). *Aristotelés. Touha rozumět*. Praha: Oikoymenh, přeložil Jakub Jinek.
- MALIA, Martin (2009). *Lokomotivy dějin*. Brno: CDK.
- MANIN, Bernard (1996). *Principes du gouvernement représentatif*. Paris: Flammarion, Coll. Champs, 2. vyd. (1. vyd. s jinou paginací 1995, Calmann-Lévy).
- MARX, Karl (1950). Námezdní práce a kapitál. In MARX, Karl; ENGELS, Friedrich. *Vybrané spisy I*. Praha: Svoboda, pp. 65–113.
- MACINTYRE, Alasdair (2004). *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenh.
- MILLER, Fred D. Jr. (1995). *Nature, justice, and rights in Aristotle's Politics*. New York: Oxford University Press.
- MILLS, Charles Wright (1951). *White Collar, the American Middle Classes*. New York: Oxford University Press.
- MORAU, Paul (1965). Quelques apories de la politique et leur arrière-plan historique. In STARK, Rudolf; ALLAN, Donald J.; AUBENQUE, Pierre (et al.). *La „Politique“ d'Aristote: sept exposés et discussions*. Vendœuvres-Genève: Fondation Hardt, pp.125–158.
- MOREL, Pierre-Marie (2003). *Aristote. Une philosophie de l'activité*. Paris: Flammarion.
- MOREL, Pierre-Marie (2011). Le meilleur et le convenable. Loi et constitution dans la Politique d'Aristote. In BERMON, Emmanuel; LAURAND, Valéry; TERREL, Jean. *Politique d'Aristote. Famille, régimes, éducation*. Bordeaux: Presses universitaires de Bordeaux, pp. 89–103.
- MULGAN, Richard Grant (1998). *Aristotelova politická teorie*. Praha: Oikoymenh.
- NATALI, Carlo (1989). *La sagesse di Aristotele*. Napoli: Bibliopolis.
- NEWMANN, William Lambert (1887–1902) 1973. *The Politics of Aristotle*. Oxford: Clarendon Press.
- NISBET, Robert (1976). *The Social Philosophers*. Frogmore: Paladin.
- NOVÁK, Miroslav (1996). Démocratie(s) et efficience(s). Y a-t-il un choix constitutionnel supérieur à tous les autres? *Revue internationale de politique comparée*. Vol. 3, no. 3, pp. 689–712, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <<http://www.miroslavnovak.cz/D%E9mocratieEfficienceCorDef.pdf>>.
- NOVÁK, Miroslav (1997). Is There One Best 'Model of Democracy'? Efficiency and Representativeness: 'Theoretical Revolution' or Democratic Dilemma? *Czech Sociological Review*. Vol. 5., no. 2, pp. 131–157, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <http://miroslavnovak.cz/Is_There_One_Best_Model_of_Democracy.pdf>.
- NOVÁK, Miroslav (2000). Aristotelés aktuální a inspirující: role středních tříd a smíšené vlády. In *Střední třída, demokracie, prosperita. Sborník textů z konference*. Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku, pp. 143–152.
- NOVÁK, Miroslav (2001a). *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model*,

- efektivita a kulturně homogenní společnosti*. Brno: International Institute for Political Studies, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <http://www.miroslavnovak.cz/Miroslav_Novak_Jakou_demokracii.pdf>.
- NOVÁK, Miroslav (2001b). Aristotelova politická sociologie a moderní reprezentativní demokracie. *Sociologický časopis*. Vol. 37, no. 4, pp. 406–423, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/9630ed10d88be8b526d78165ff61c3dcbced43e9_138_405NOVAK.pdf>.
- NOVÁK, Miroslav (2012). Politika a politologie: Úvod do politické vědy. In NOVÁK, Miroslav (ed., 2012). *Úvod do studia politiky*. Praha: Sociologické nakl. SLON, pp. 26–75.
- NOVÁK, Miroslav (2016). L'Europe politique et l'avenir de la démocratie. In ZARKA, Charles; PERRINEAU, Pascal; LAQUIÈZE, Alain (eds.). *L'Union européenne entre implosion et re-fondation*. Paris: Edition Mimésis, Collection Philosophie et Société, pp. 43–56.
- NOVÁK, Miroslav (ed., 2016). *Strany, volby a demokracie: od Duvergera k Sartorimu a dále*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- PHILLIPS SIMPSON, Peter L. (ed. and trans. 1997). *Politics of Aristotle*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press (označuji v textu jako: Phillips Simpson 1997).
- PHILLIPS SIMPSON, Peter. L. (1998). *A Philosophical Commentary on the Politics of Aristotle*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.
- PLATÓN (2001). *Ústava*. Praha: Oikoymenh, 3. vyd., přeložil František Novotný.
- PLATÓN (1997). *Zákony*. Praha: Oikoymenh, 2. vyd., přeložil František Novotný.
- SARTORI, Giovanni (2005). *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha: Dokořán.
- SCHMITT, Carl. (1928). *Verfassungslehre*. München: Dunkler & Humblot.
- SCHUMPETER, Joseph A. (1962). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper (1. vyd. 1942), čes. překl. SCHUMPETER, Joseph A. (2004). *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK.
- STRAUSS, Leo (1964). *The City and Man*. Chicago: University of Chicago Press (čes. překl. STRAUSS, Leo [2007]. *Obec a člověk*. Praha: Oikoymenh).
- STRAUSS, Leo (1995). *Eseje o politické filosofii*. Praha: Oikoymenh.
- SVOBODA, Filip (2012). Význam aristotelovské koncepce vědy v otázce po filosofii. In KALNICKÁ, Zdeňka; ŠKABRAHA, Martin (eds.). *Filozofické a společenské kontexty vědeckého poznání*. Ostrava: Ostravská univerzita, pp. 141–159.
- SVOBODA, Filip (2014). České a slovenské aristotelské bádání. *Aither*. Vol. 6, no. 11, pp. 52–75.
- TERREL, Jean (2015). *La Politique d'Aristote. La démocratie à l'épreuve de la division sociale*. Paris: Vrin.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2012). *Demokracie v Americe*. Praha: Leda/Rozmluvy.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2003). *Starý režim a revoluce*. Praha: Academia.
- URMSON, James Opie (1973). Aristotle's Doctrine of the Mean. *American Philosophical Quarterly*. Vol. 10, no. 3, pp. 223–230, [cit. 2017-12-01]. Dostupné z WWW: <http://people.umass.edu/cox/urmson_ne2_mean.pdf>, čes. překl. URMSON, James Opie (1996) Aristotelova nauka o středu. In Rezek, Petr; ed. (1996). *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: Oikoymenh, pp. 9–23.
- VEČERNÍK, Jiří (2000). Střední třídy a středostavovský konsensus. In *Střední třída, demokracie, prosperita. Sborník textů z konference*. Praha: Institut pro evropskou politiku a ekonomiku, pp. 25–45.
- WEBER, Max (1922) 1980. *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden So-*

ziologie. Tübingen: Mohr (1. vyd. z r. 1922 ed. Marianne Weber, 5. vyd. z r. 1980 ed. Johannes Winckelmann).

WEBER, Max (1929). *Politika jako povolání*. Praha: Orbis, přeložil Jan Mertl.

WEBER, Max (1998). *Politika jako povolání*. In WEBER, Max (1998). *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikymen, pp. 246–296, přeložil Miloš Havelka.

WOLFF, Francis (1991) 1997. *Aristote et la politique*. Paris: Presses Universitaires de France.

ZAKARIA, Fareed (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. Vol. 76, no. 6, pp. 22–43 (český překlad Zakaria, Fareed [1998]. Neliberální demokracie na vzestupu. *Střední Evropa*. No. 81, pp. 20–36).

Příloha 1: Jak pracuji s Aristotelovými texty

Aristotelovu *Politiku* označuji jako *Pol.*¹⁹⁰ U citátů z Aristotelovy *Politiky* odkazují nejprve na stranu, sloupec a řádku podle Bekkerova třídění Aristotelových spisů, jak je v odborných pracích zvykem, dále pak na český překlad Antonína Kříže (v 2. Rezkově vázaném vydání z roku 1998 a v 3. Rezkově kapesním brožovaném vydání z roku 2009) a na slovenský překlad Júlia Špaňára z roku 1988 (v 2. kapesním brožovaném vydání z r. 2006 s jinou paginací). Milan Mráz přeložil I. a II. knihu *Politiky*, nikoli však knihy IV., V. a VI., které jsou pro naše téma rozhodující. Vydání českého překladu III. knihy bohužel zmařilo Mrázovo úmrtí roku 2010. V těch výjimečných případech, kdy přesto používám I. nebo II. knihu *Politiky*, odkazují pochopitelně i na nový Mrázův překlad.

Křížův překlad vyšel poprvé v roce 1939, je dnes už archaický a v mnoha pasážích současnému čtenáři těžko srozumitelný. Provádím v něm především nutné jazykové úpravy. Současná převažující praxe v české literatuře, která se často spokojuje s odkazem na Křížovy překlady, je podle mého názoru neúnosná. Jak nedávno konstatoval Filip Svoboda, „[...] v kruzích badatelů zabývajících se Aristotelovým dílem v Česku a na Slovensku panuje poměrně široká shoda v nedostatečnosti, zavádějícím charakteru a nepřesnosti zmíněných [českých] překladů [Aristotelových spisů]. Tato námitka, nikoli jen z řad klasických filologů, je vznášena ponejvíce proti překladům Antonína Kříže [...]“ (Svoboda 2014: 67).

Špaňárův slovenský překlad je o půlstoletí novější než Křížův; pro toho, kdo je na slovenštinu zvyklý, je srozumitelnější než starší překlad Křížův. Někdy Špaňárův překlad беру za základ, a dávám pak referenci na jeho slovenský překlad na první místo, tj. před odkazem na český Křížův překlad. Občas dávám přednost dokonce prvnímu českému překladu *Politiky* Pavla J. Vychodila z roku 1895; v tom případě uvádím odkaz i na tento historický český překlad, který je podle mého názoru přes své stáří na několika místech elegantnější a/nebo výstižnější než překlad Antonína Kříže z roku 1939. Vychodil – stejně jako mnoho dalších před ním i po něm – VII. a VIII. knihu *Politiky* přesunuje dopředu, takže tam tvoří IV. a V. knihu.¹⁹¹

¹⁹⁰ *Etiku Nikomachovu* označuji jako *E. N.*, *Etiku Eudémovu* (která do češtiny přeložena nebyla) jako *E. E.*, *Druhé analytiky* jako *An. Post.*, *Metafyziku* jako *Met.*, *Rétoriku* jako *Rhet.* U těchto spisů na rozdíl od *Politiky* odkazují jen na pár překladů, především českých a/nebo slovenských, event. francouzských.

¹⁹¹ První, kdo doporučil změnit pořadí knih Aristotelovy *Politiky*, byl asi Nicolas d'Oresme už ve 14. století (viz Pellegrin 1993: 3; Kříž 1998: 340), pak Bernardo Segni v roce 1559 (viz Vychodil 1895: XXXIV), podrobně to zdůvodnil roku 1577 Antonio Scaino da Salo (Phillips Simpson 1998: XVII; Pellegrin 1993b: 3 a Vychodil 1895: XXXIV). Je tomu tak i u Williama Lamberta Newmanna (viz Newmann [1887–1902] 1973), Leonharda von Spengela a Franze Susemihla. Kromě toho se navíc někdy (je tomu tak i u Vychodila) VI. kniha dává před V. Ve svém francouzském volném překladu *Politiky* to doporučil a sám také provedl Barthélemy Saint-Hilaire roku 1837. V dnešní době až na výjimky, k nimž patří zejména Phillipp Simpson (1997), jasně převládá tradiční

Někdy ovšem moje úpravy překračují pouhou jazykovou modernizaci Křížova (případně Vychodilova) překladu nebo „zčeštění“ překladu Špaňára. V takových případech vycházím z uznávaných zahraničních překladů Aristotelovy *Politiky*, zejména francouzských, ale i anglických (a/nebo z komentářů uznávaných expertů). Často používám oceňovaný francouzský překlad Pierra Pellegrina z roku 1990, resp. jeho třetí upravenou verzi z roku 2015, dále se opírám o jednosvazkový překlad Jeana Aubonneta z roku 1993, který předtím vycházel do roku 1989 ve třech svazcích dvoujazyčně, o ještě novější francouzský překlad Pierra Louise z r. 1996 a o stále hojně užívaný a znovu vydávaný překlad Julese Tricota z r. 1962. Z anglických užívám zejm. překlady *Politiky* Harrise Rackhama, Thomase Alana Sinclaira a Benjamina Jowetta (ty dva poslední lze najít i na internetu). V těch případech, kdy vycházím hlavně z těchto nebo dalších zahraničních překladů, dávám pochopitelně odkazy na ně na první místo před odkazy na odpovídající pasáže u Antonína Kříže, Pavla J. Vychodila nebo Júlia Špaňára, které pak slouží spíše jen ke srovnání a samozřejmě ke snadnější orientaci čtenáře.

Běžně nahrazuji slovo „ústava“ (*politeia*) v obecném, nikoli specifickém smyslu, výrazem „forma vlády“ nebo „režim“ (slovo „zřízení“, které doporučuje Milan Mráz, také připadá v úvahu, i když zní už poněkud starobyle), občas operuji i výrazem „ústavní režim“, ve francouzštině „*régime constitutionnel*“, který užívá Richard Bodéüs (Kříž používá v překladu Aristotelovy *Rétoriky* výraz „ústavní zřízení“).¹⁹² Dále dávám mj. přednost běžnějšímu výrazu „tyranie“ před knižnější „tyranidou“. Pokud jde o slovo „ctnost“ (*ἀρετή*, tj. *areté*), které se také do češtiny někdy překládá jako „zdatnost“, v souladu s územ v angličtině a ve francouzštině (v obou jazycích *excellence*) používám v některých případech termín „výtečnost“. Tam, kde Kříž užívá pejorativního a archaického výrazu „rozbroje“, nahrazuji ho buď neutrálním výrazem „povstání“, který etymologicky lépe odpovídá řeckému *στάσις* (*stasis*), nebo termínem „vzpouře“, se kterým operuje Vychodil, a tam, kde je pejorativní konotace na místě, ho obvykle nahrazuji slovem „nepokoje“, které rovněž razil už Vychodil. Rozhodl jsem se následovat Vychodila i v tom, že místo poněkud pejorativních slov „bohatí“ a „chudí“ užívám až na výjimky sice knižnějších, ale neutrálních termínů „zámožní“ a „nemajetní“. Dále uvádím nejednou za lomítkem, případně v kulatých závorkách nebo v poznámce pod čarou alternativní známé překlady termínů, slovních spojení nebo částí vět. Konečně podobně jako to dělají někteří specialisté (mj. Pellegrin nebo Karfík), přidávám někdy do citovaných překladů ve špičatých závorkách vysvětlující doplňky.

Pokud jde o přepis řeckých výrazů, čeština mnoho z nich v nepatrně upravené podobě převzala, často i v běžném jazyce, zejména pokud jde o názvy forem vlád (demokracie, oligarchie, aristokracie, monarchie atd.), nebo aspoň v jazyce odborném, jako třeba *polis* apod. Ty tedy není užitečné v českém textu uvádět řecky (a tím spíš nedává smysl je ještě přesně transliterovat). Z těch řeckých výrazů, které čeština nepřevzala (například z forem vlád království, řec. *βασιλεία*, tj. *basileia*) může být vhodné uvést řecké originály a/nebo jejich transliterace zvláště tehdy, když jsou významově nebo interpretačně důležité, např. *ἀρετή* (tj. *areté*, čes. ctnost, zdatnost, výtečnost, dokonalost). Podobně může být vhodné

pořadí knih, se kterým se můžeme setkat i u Kříže a Špaňára. Práci s Vychodilovým historickým překladem *Politiky* usnadňuje to, že rovněž odkazuje na stranu, sloupec a řádku v Bekkerově vydání.

¹⁹² Aristotelés sám uvádí, že „ústava“ (*πολιτεία*, tj. *politeia*) a vláda (politický režim, *πολίτευμα*, tj. *politeuma*) znamenají totéž“ (Pol. III, 7, 1279a 25–28; Rackham [1932] 1998: 205; Pellegrin [1990] 2015: 229; Aubonnet [1993] 2007: 86; Tricot [1962] 1995: 198; Louis 1996: 82; Sinclair [1962] 1976: 115; Kříž 2009: 110; Vychodil 1895: 64). Na rozdíl od českých a slovenských překladatelů Vychodila, Kříže a Špaňára, kteří *πολίτευμα*, tj. *politeuma* překládají „správa“, následují četné zahraniční překladatele (mj. Rackhama, Pellegrina, Aubonneta a Tricota), kteří mají „vláda“ (angl. *government*, franc. *gouvernement*).

uvést originální termíny v tom případě, kdy mají v češtině poněkud odlišný smysl (například *ποίησις*, tj. *poiésis*, neznamená poezii, ale tvoření nebo vyrábění; *πρᾶξις*, tj. *praxis*, neznamená praxi, ale jednání; *δυναστεία*, tj. *dynasteia*, neodpovídá českému termínu „dynastie“, ale označuje v Aristotelově *Politice* nejextrémnější ze čtyř forem oligarchie).

Last but not least, domnívám se, že na těch místech, kde není vážný interpretační problém a smysl textu je jasný, nemusí se překládat otrocky ani kostrbatě, jak se nejednou děje. Jde jistě v první řadě o přesnost, ale také bychom se měli snažit, aby text vyzněl srozumitelněji a pokud možno i o něco elegantněji.